

ACADEMIEJAAR 2017-2018

**FOTOGRAFIE ALS HULPBRON IN HET GROEI PROCES
VAN JONGEREN TUSSEN 12 EN 20 JAAR**

EEN HANDLEIDING VOOR SOCIAAL-AGOGISCH WERKERS

Scriptie ingediend door **Lore Dehertogh** voor het behalen van het
bachelordiploma Sociale Readaptatiewetenschappen: kinderen, jongeren en welzijn
Promotor: Ilse Nassen

FOTOGRAFIE ALS HULPBRON IN HET GROEI PROCES VAN JONGEREN TUSSEN 12 EN 20 JAAR

EEN HANDLEIDING VOOR SOCIAAL-AGOGISCH WERKERS

LORE DEHERTOGH

ABSTRACT

Dit bachelorproject gaat over de manier waarop fotografie een bijdrage kan leveren aan het groeiproces van jongeren tussen 12 en 20 jaar. Ondanks dat fotografie tot de leefwereld van jongeren behoort, is de bekendheid van fotografie als creatieve methodiek in het sociaal-agogisch werk met jongeren gering. Om fotografie te integreren in het werk met jongeren kwam aan de hand van dit bachelorproject een handleiding voor sociaal-agogisch werkers tot stand. In dit praktijkonderzoek ga ik dieper in op het groeiproces van jongeren, wat fotografie is en wat de meerwaarde van fotografie in het sociaal-agogisch werk met jongeren kan zijn. Om te weten te komen op welke manier fotografie een bijdrage kan leveren aan het groeiproces van jongeren deed ik een literatuurstudie, nam ik drie interviews af en stelde ik een vragenlijst op. Als afsluiting van dit praktijkonderzoek geef ik enkele aanbevelingen, een omschrijving van de beperkingen en de belangrijkste onderzoeksresultaten van dit praktijkonderzoek.

Kernwoorden: groeiproces, fotografie, hulpbron, sociaal-agogisch werk

ACADEMIEJAAR 2017-2018

Scriptie ingediend voor het behalen van het bachelordiploma Sociale
Readaptatiewetenschappen: kinderen, jongeren en welzijn

*Foto's zijn als sleutels die deuren openen naar
verborgen informatie, gevoelens en herinneringen.*

- Naar Judy Weiser

Woord vooraf

Het schrijven van mijn bachelorproject ging zowel gepaard met momenten van enthousiasme als met momenten waarop stress en paniek de overhand namen. De totstandkoming van mijn bachelorproject heeft mij dan ook op verschillende vlakken als mens uitgedaagd. Zoals fotografie in het verleden een meerwaarde voor mij was, heeft de realisatie van dit bachelorproject eveneens op een of andere manier een bijdrage geleverd aan mijn eigen groeiproces.

Gedurende het proces dat voorafging aan het uiteindelijke resultaat kon ik rekenen op enkele mensen. Deze mensen hebben elk op hun eigen manier een bijdrage geleverd aan de totstandkoming van dit bachelorproject. Aangezien mijn bachelorproject niet hetzelfde geweest zou zijn zonder deze steun wil ik eerst en vooral even de tijd nemen om deze mensen te bedanken.

Dank je wel ...

Ilse Nassen om een promotor te zijn die steeds klaarstond voor al mijn vragen. Onze gesprekken zorgden steeds voor de nodige geruststelling, motivatie, sturing en inspiratie. Dank je wel om er vanaf het begin tot op het einde voor mij te zijn op de momenten dat ik het nodig had.

OverKop-huis van Tienen om enthousiast in te gaan op mijn vraag om mijn bachelorproject aan jullie organisatie te koppelen. In het bijzonder dank ik Charlotte Vanhoof om tussen alle drukte heen tijd vrij te maken voor overleg en feedback.

Marjan Van Doorselaer, Mark Luyten en Miriam De Rycke om in te gaan op mijn vraag voor een interview en om jullie verhaal op een enthousiaste manier te vertellen. Jullie verhalen hebben mij stuk voor stuk geïnspireerd, dank jullie wel!

Jozefien om mij keer op keer gerust te stellen en ervoor te zorgen dat mijn stressniveau de ruimte kreeg om te dalen. Dank je wel voor de vele bemoedigende gesprekken, de inspiratie, de feedback en vooral om telkens je vertrouwen in mijn kunnen te benadrukken.

Mama en papa om mij de kans te geven om verder te studeren. Mama, daarnaast wil ik je graag bedanken om mij de nodige ruimte te geven om aan mijn bachelorproject te werken, ook al zorgde dit ervoor dat we elkaar de afgelopen maanden weinig zagen. Dank je wel voor je onvoorwaardelijke steun. Ook dank je wel aan mijn zus voor alle positieve aanmoedigingen en opbouwende feedback.

Sofie om mij door moeilijke momenten te sleuren en om mij af en toe achter mijn computer weg te halen. Dank je wel voor alle bemoedigende woorden en je opbouwende feedback.

Carmen, Maaïke en Tasha om de stress en ervaringen rond het bachelorproject te delen en hierover te kunnen ventileren.

Lore Dehertogh

Inhoudsopgave

WOORD VOORAF.....	I
INHOUDSOPGAVE.....	II
INLEIDING.....	1
1 TOTSTANDKOMING VAN DIT PRAKTIJKONDERZOEK	3
1.1 OVERKOP-HUIS TIENEN.....	3
1.2 METHODOLOGISCHE WEG	4
2 HET GROEI PROCES VAN JONGEREN NADER BEKEKEN	8
2.1 LEVENSLOOPPSYCHOLOGIE	8
2.2 DE LEVENSLLOOP VAN JONGEREN TUSSEN 12 EN 20 JAAR	9
2.2.1 <i>De adolescentie in het algemeen</i>	9
2.2.2 <i>De vroege adolescentie</i>	10
2.2.3 <i>De midden- en late adolescentie</i>	11
2.3 MANIEREN OM TOT ZELFKENNIS TE KOMEN.....	12
2.4 MOGELIJKE IDENTITEITSSTATUSSEN TIJDENS DE ADOLESCENTIEPERIODE	13
3 FOTOGRAFIE	16
3.1 WAAR FOTOGRAFIE OVER GAAT	16
3.2 WAAROM MENSEN AANGETROKKEN WORDEN TOT FOTO'S	18
3.3 FOTOGRAFIE ALS TAAL.....	19
3.3.1 <i>Visuele geletterdheid</i>	19
3.3.2 <i>De boodschap achter een foto</i>	20
3.3.3 <i>De visuele elementen van een foto</i>	23
3.4 HET LEZEN VAN DE FOTOGRAFISCHE VORMGEVING	24
3.4.1 <i>De compositie</i>	24
3.4.2 <i>Het licht</i>	25
3.4.3 <i>Het standpunt</i>	25
3.4.4 <i>Het moment</i>	25
4 FOTOGRAFIE ALS HULPMIDDEL IN HET SOCIAAL-AGOGISCH WERK.....	26
4.1 DE RELATIE TUSSEN FOTOGRAFIE EN HET SOCIAAL-AGOGISCH WERK	26
4.1.1 <i>Een korte geschiedenis</i>	26
4.1.2 <i>Fotografie en beeldende therapie</i>	27
4.2 VIJF FOTOGRAFIETECHNIKEN.....	29
4.2.1 <i>Foto's genomen of verzameld door de persoon zelf</i>	29
4.2.2 <i>Werken met familiealbums en autobiografische foto's</i>	30
4.2.3 <i>Zelfportretten</i>	31
4.2.4 <i>Foto's van een persoon genomen door iemand anders</i>	31
4.2.5 <i>Fotoprojectie</i>	33
4.3 DE IMAGINAIRE FOTO.....	33
4.4 DE WAARDE VAN FOTOGRAFIE IN HET GROEI PROCES VAN JONGEREN	34
4.4.1 <i>De zeven waarden van kunst en bijgevolg van fotografie</i>	35
4.4.2 <i>Fotografie als hulpbron voor communicatie</i>	37
4.4.3 <i>Fotografie als hulpbron bij zelfexpressie</i>	38
4.4.4 <i>Fotografie als hulpbron bij de identiteitsvorming</i>	40

4.4.5	<i>Fotografie als hulpbron bij het verwezenlijken van verandering</i>	42
4.4.6	<i>Fotografie als hulpbron bij het oefenen van sociale vaardigheden</i>	42
5	EEN HANDLEIDING VOOR SOCIAAL-AGOGISCH WERKERS	43
5.1	TOTSTANDKOMING HANDLEIDING	43
5.2	TESTFASE.....	45
6	CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	47
6.1	BEPERKINGEN VAN DIT PRAKTIJKONDERZOEK	47
6.2	DE BELANGRIJKSTE ONDERZOEKSRESULTATEN	48
6.3	AANBEVELINGEN	50
	BIBLIOGRAFIE	51
	BIJLAGE 1: UITGESCHREVEN INTERVIEW	1
	BIJLAGE 2: OVERZICHT VRAGEN OVERIGE INTERVIEWS	10
	BIJLAGE 3: CODEERBOOM	12
	BIJLAGE 4: GEÏNFORMEERDE TOESTEMMING	16
	BIJLAGE 5: BLANCO VRAGENLIJST	18
	BIJLAGE 6: VERWERKING RESULTATEN VRAGENLIJST	25

Inleiding

Dit praktijkonderzoek is enerzijds voortgevloeid uit mijn interesse voor fotografie en anderzijds uit de ervaring betreffende de meerwaarde die fotografie voor mij had. Mijn eigen positieve ervaring in combinatie met de bewustwording dat fotografie steeds meer en meer deel uitmaakt van de leefwereld van jongeren heeft bij mij de interesse opgewekt om te achterhalen of fotografie effectief een meerwaarde kan zijn voor jongeren.

Op het einde van het secundair onderwijs was de twijfel tussen twee studierichtingen groot. Enerzijds wou ik Fotografie studeren en anderzijds Sociale Readaptatiewetenschappen (SRW). Mijn passie om met jongeren te werken, bleek groter te zijn waardoor ik bijgevolg koos om SRW te gaan studeren. Als ik hierop terugblik, is er niets mooier om deze opleiding af te sluiten met een bachelorproject waarin zowel fotografie als het sociaal-agogisch werk met jongeren verwerkt worden.

De onderzoeksvraag waarmee ik dit praktijkonderzoek aanving, luidt als volgt: "Op welke manier kan fotografie een bijdrage leveren aan het groeiproces van jongeren tussen 12 en 20 jaar?". Na het formuleren van een onderzoeksvraag ging ik op zoek naar een organisatie waaraan ik mijn praktijkonderzoek kon koppelen. Het OverKop-huis van Tienen ging enthousiast in op mijn vraag en hielp mij bij het formuleren van een onderzoeksdoel. Het doel van mijn onderzoek bestaat uit het ontwerpen van een handleiding zodat de medewerkers van het OverKop-huis van Tienen fotografie kunnen integreren in hun werk met jongeren.

Mijn onderzoeksvraag werd opgedeeld in drie grote vragen, waar elk een hoofdstuk aan gewijd wordt. Vervolgens deelde ik deze vragen op in kleinere deelvragen. Hieronder vindt u een opsomming van de drie grote vragen, inclusief bijhorende deelvragen:

- 1 Wat wordt er verstaan onder het groeiproces van jongeren?
  - Wat zegt de levensloopspsychologie over het groeiproces in het algemeen?
  - Hoe ziet het groeiproces van jongeren eruit?
- 2 Wat is fotografie?
  - Waar gaat fotografie precies over?
  - Waarom worden mensen aangetrokken tot foto's?
  - Welke taal gaat er schuil achter een foto?
  - Welke invloed heeft de fotografische vormgeving?
- 3 Wat is de meerwaarde van fotografie in het sociaal-agogisch werk met jongeren?
  - Wat is de relatie tussen fotografie en het sociaal-agogisch werk?
  - Welke technieken kunnen ingezet worden in het werk met jongeren?
  - Wat is de waarde van fotografie voor het groeiproces van jongeren?

Om deze vragen te kunnen beantwoorden, maakte ik gebruik van literatuur, interviews en een zelf opgestelde vragenlijst. De totstandkoming van dit bachelorproject beschrijf ik in hoofdstuk één. Dit hoofdstuk begint met een toelichting van het OverKop-huis van Tienen, de organisatie waaraan dit onderzoek is gekoppeld. Naast deze toelichting kan u in hoofdstuk één de methodologische weg lezen.

De eerste vraag "Wat wordt er verstaan onder het groeiproces van jongeren?" bespreek ik in hoofdstuk twee. Allereerst beschrijf ik de levensloopspsychologie aangezien deze vorm van psychologie de ontwikkeling van de mens en dus ook van jongeren bestudeert. Vervolgens licht ik de levensloop van jongeren tussen 12 en 20 jaar verder toe, beginnend met algemene informatie over de adolescentie en aansluitend een verduidelijking van de vroege, midden- en late adolescentie. Nadien bespreek ik verschillende manieren waarop mensen tot zelfkennis kunnen komen. Als afsluiting van dit hoofdstuk volgt een beschrijving van de mogelijke identiteitsstatussen die jongeren kunnen bereiken tijdens de adolescentieperiode.

In hoofdstuk drie ga ik dieper in op de tweede vraag "Wat is fotografie?". Om inzicht te verwerven in het thema fotografie start ik dit hoofdstuk met een toelichting over fotografie en de reden waarom mensen aangetrokken worden tot foto's. Vervolgens ga ik dieper in op de taal die schuilgaat achter fotografie. Hierbij worden visuele geletterdheid, de boodschap achter een foto en de visuele elementen van een foto besproken. Tot slot bespreek ik in dit hoofdstuk op welke manier de fotografische vormgeving gelezen kan worden.

De derde vraag "Wat is de meerwaarde van fotografie in het sociaal-agogisch werk met jongeren?" bespreek ik in hoofdstuk vier. Hoofdstuk vier begint met een beschrijving van de relatie tussen fotografie en het sociaal-agogisch werk, waaronder een korte geschiedenis en beeldende therapie worden toegelicht. Vervolgens bespreek ik verschillende fotografietechnieken. Tot slot wordt dit hoofdstuk gewijd aan de waarde van fotografie in het groeiproces van jongeren, waarbij onder andere zeven functies van kunst besproken worden.

Hoofdstuk vijf is toegewijd aan de handleiding voor sociaal-agogisch werkers. In dit hoofdstuk besteed ik enerzijds aandacht aan de totstandkoming van de handleiding en anderzijds aan de testfase.

Tot slot krijgt u in hoofdstuk zes zicht op de belangrijkste onderzoeksresultaten, de beperkingen van dit praktijkonderzoek en de aanbevelingen.

Om de leesbaarheid van dit praktijkonderzoek te bevorderen, is er bewust voor gekozen om in hij-vorm te schrijven. Waar hij staat, kan uiteraard ook zij gelezen worden. Daarnaast wil ik vooraf nog even verduidelijken dat de termen jongeren en adolescenten in dit onderzoek verwijzen naar de leeftijdscategorie 12 tot 20 jaar.

1 Totstandkoming van dit praktijkonderzoek

In dit hoofdstuk ga ik dieper in op de manier waarop mijn bachelorproject tot stand is gekomen. Ik start met een toelichting van de context waarbinnen dit praktijkonderzoek kadert, namelijk het OverKop-huis van Tienen. Daarna bespreek ik de methodologische weg die ik aflegde om mijn bachelorproject vorm te geven.

1.1 OverKop-huis Tienen

In Vlaanderen kampt één op vijf jongeren met psychische problemen, maar de weg naar de juiste hulp wordt niet altijd gevonden. Aan de hand van Rode Neuzen Dag wordt er geprobeerd om het heersende taboe rond psychische problemen te doorbreken. Dit doen ze door enerzijds het onderwerp bespreekbaar te maken en anderzijds door geld in te zamelen om te investeren in toegankelijke en specifieke ondersteuning. Dankzij de Rode Neuzen actie werd OverKop opgericht, bestaande uit een online platform en vijf OverKop-huizen in Vlaanderen, waaronder één in Tienen. De naam 'OverKop' werd bedacht door jongeren en verwijst enerzijds naar fun en anderzijds naar 'problemen in je kop'. (Rode Neuzen Dag, 2016)

In samenwerking met bestaande organisaties werden de vijf OverKop-huizen opgericht. Het OverKop-huis van Tienen is een samenwerking tussen De Wissel, het Centrum Algemeen Welzijnswerk Oost-Brabant en de Alexianen Zorggroep. (Vanhoof, persoonlijke communicatie, 16 april 2018)

Het OverKop-huis biedt jongeren tot 25 jaar een plek waar ze gewoon binnen en buiten kunnen wandelen, dit zonder afspraak en helemaal gratis. Het is een plek waar jongeren zich thuis kunnen voelen, waar ze helemaal zichzelf kunnen zijn en waar er veel aandacht wordt geschonken aan hun welzijn. Zowel professionele ondersteuning als leuke en ontspannende activiteiten worden er aangeboden, beiden een vorm van de laagdrempelige hulpverlening die OverKop wil aanbieden. Het OverKop-huis kan gezien worden als een samenstelling tussen enerzijds een jeugdhuis en anderzijds een huis waar jongeren terecht kunnen met vragen en problemen. (Rode Neuzen Dag, 2016; Vanhoof, persoonlijke communicatie, 16 april 2018)

De werking van het OverKop-huis Tienen is gebaseerd op een kompas, die richting geeft en verwijst naar gezegden zoals "Het noorden kwijt zijn" en "Oost west, thuis best". De vier windrichtingen worden vervangen door vier pijlers, die enerzijds op zichzelf bestaan en anderzijds elkaar beïnvloeden:

- 1 **Ontmoeting:** wanneer een jongere binnenkomt in het OverKop-huis treedt hij in contact met andere jongeren, de medewerkers en vrijwilligers van het OverKop-huis.
- 2 Binnen het OverKop-huis wordt er een **aanbod aan activiteiten en ateliers** voorzien. Er wordt gesproken over een activiteit wanneer iets eenmalig georganiseerd wordt. Wanneer iets structureel aan bod komt, wordt er gesproken over een atelier zoals een crea-atelier.

- 3 **Hulpverlening:** in het OverKop-huis werken er verschillende medewerkers die werkervaring hebben als hulpverlener. Indien jongeren nood hebben aan een luisterend oor kunnen ze terecht bij een van de medewerkers. Deze pijler komt in voorgaande pijler 'activiteiten en ateliers' eveneens terug aangezien er atelierwerkingen georganiseerd worden in het kader van onder andere lichaamsbewustzijn en weerbaarheid.
- 4 **Netwerking:** deze pijler draait om het vinden van een plek in en het maken van verbinding met de stad Tienen en zijn sociale kaart. (Vanhoof, persoonlijke communicatie, 16 april 2018)

De wekelijkse raad, die plaatsvindt op donderdagavond van 17.00 tot 19.00 uur, is een uitwisselings- en beslissingsorgaan van het OverKop-huis van Tienen. Iedereen die mee wil nadenken over de werking en de uitbouw van het huis is welkom op deze raad. Op de raad worden verschillende thema's besproken betreffende onder andere de openingsuren, de activiteiten, welke plaats hulpverlening moet krijgen binnen het huis en wat ze moeten doen met alcohol en drugs binnen het huis. De raad vertegenwoordigt dus het kloppende hart van de werking van het OverKop-huis. (Vanhoof, persoonlijke communicatie, 16 april 2018)

In het OverKop-huis van Tienen worden jongeren mee ingezet in de werking van de bar. Jongeren stellen zich kandidaat en draaien, samen met een medewerker, een aantal keren mee in de werking. Vervolgens vraagt de jongere op de raad of hij al dan niet een badge verdient. Een badge staat symbool voor verantwoordelijkheid en toont aan dat de jongere de bar in principe alleen kan openhouden. (Vanhoof, persoonlijke communicatie, 16 april 2018)

1.2 Methodologische weg

Om tot de realisatie van mijn bachelorproject te komen, hanteerde ik de cyclus voor praktijkonderzoek van Van der Donk en Van Lanen, bestaande uit verschillende stappen. *De verschillende stappen die ik gedurende dit proces doorliep, deden mij denken aan de momenten waarop ik fotografeer.*

De keuze om te fotograferen kan enerzijds voortvloeien op vraag van mensen en anderzijds uit de behoefte van jezelf. Als ik de terugkoppeling naar dit praktijkonderzoek maak, is de keuze om te werken rond het thema fotografie voortgevloeid uit eigen keuze. Tijdens de moeilijkste periode in mijn leven was fotografie, zonder dit zelf door te hebben, een houvast om uitdrukking te geven aan mijn gedachten en gevoelens. Pas door in interactie te treden met een creatief therapeute werd mij duidelijk wat de kracht van fotografie voor mij is. Deze positieve ervaring in combinatie met de bewustwording dat fotografie steeds meer en meer deel uitmaakt van de leefwereld van jongeren heeft mij uitgedaagd om te onderzoeken of fotografie effectief een meerwaarde kan zijn voor jongeren.

Aangezien het een eigen keuze was om rond dit thema te werken, ging ik op zoek naar een organisatie waaraan ik mijn praktijkonderzoek kon koppelen. Na enkele organisaties aangeschreven te hebben, kreeg ik een enthousiast antwoord van het OverKop-huis van Tienen.

Door met mensen in interactie te treden over mijn bachelorproject, bleek dat de mogelijkheid om fotografie in te zetten als creatieve methodiek voor veel mensen onbekend was. Ook tijdens de eerste verkenning van de literatuur rond dit thema leek ik op deze onbekendheid te botsen.

Na het maken van een keuze die betrekking heeft op het thema dat je wilt fotograferen, moet je beslissen waarop je je camera gaat richten. Ook dit zag ik terugkomen tijdens het schrijven van mijn bachelorproject, onder de vorm van een onderzoeksdoel en onderzoeksvraag. In samenspraak met het OverKop-huis van Tienen besloot ik om een handleiding te maken voor de medewerkers zodat zij in de toekomst fotografie kunnen integreren in hun werk met jongeren. De gezamenlijke beslissing om een handleiding te maken, zorgt ervoor dat dit een ontwerponderzoek is. De manier waarop de handleiding tot stand kwam, bespreek ik in hoofdstuk vijf.

Wanneer ik beslis om naar een bloementuin te gaan, fotografeer ik de verschillende bloemen apart. Door in te zoomen op één bloem en slechts één bloem tegelijkertijd in beeld te brengen, komen de verschillende bloemen meer tot hun recht. Ook tijdens het schrijven van een praktijkonderzoek blijkt het goed te zijn om de onderzoeksvraag op te delen in deelvragen. De onderzoeksvraag "Op welke manier kan fotografie een bijdrage leveren aan het groeiproces van jongeren tussen 12 en 20 jaar?" deelde ik op in drie grote deelvragen, die nadien opgesplitst werden in kleinere deelvragen:

- 1 Wat wordt er verstaan onder het groeiproces van jongeren?
- 2 Wat is fotografie?
- 3 Wat is de meerwaarde van fotografie in het sociaal-agogisch werk met jongeren?

Tijdens het fotograferen, kan gebruik gemaakt worden van verschillende hulpmiddelen zoals een statief, een reflectiescherm of een ander soort objectief. Ook tijdens het schrijven van mijn bachelorproject maakte ik gebruik van verscheidene hulpmiddelen. Mijn bachelorproject is namelijk tot stand gekomen op basis van een literatuurstudie, drie interviews met experts en een zelf opgestelde vragenlijst voor jongeren.

Per deelvraag ging ik op zoek naar bijhorende literatuur, die ik grondig doornam. Wat ik op dat moment relevant vond, nam ik letterlijk over in een Word-document. Vervolgens bekeek ik de informatie opnieuw en zette ik bij ieder stuk informatie een kernwoord. Door gebruik te maken van kernwoorden, kon ik makkelijker samenhangende informatie verwerken.

Wanneer je na het maken van foto's beslist om een fotoboek te maken, moet je een selectie maken uit de gefotografeerde beelden. Aangezien ik literatuur verzamelde vanuit het idee om een bachelorproject te schrijven, moest ik bijgevolg de meest relevante informatie uit de veelheid aan informatie halen. Net zoals bij het selecteren van foto's was het uitkiezen van de meest relevante informatie geen gemakkelijke keuze. Ondanks dat alles interessant leek om op te nemen in mijn bachelorproject moest ik mezelf behoeden voor het feit dat een veelheid aan informatie kon leiden tot onduidelijkheid of onvoldoende diepgang. Na de informatie in thema's geclusterd te hebben, voegde ik de bij elkaar horende en relevante informatie samen. Vervolgens hanteerde ik mijn eigen schrijfstijl om de informatie te verwerken en om te zetten in eigen woorden.

Aan de hand van de literatuurstudie kon ik alvast enkele onderzoeksvragen gedeeltelijk of volledig beantwoorden. Zo kreeg ik onder andere zicht op het groeiproces van jongeren en op wat fotografie is. De vraag "Wat is de relatie tussen fotografie en het sociaal-agogisch werk?" werd slechts beperkt beantwoord. Om hier meer zicht op te krijgen, besloot ik om mensen uit het werkveld te interviewen. Het vinden van mensen die fotografie gebruiken als methodiek in het sociaal-agogisch werk was aanvankelijk zeer moeilijk. Op basis van zoekacties op het internet vond ik slechts vier mensen die hiermee bezig zijn. Door met een creatieve therapeute in interactie te treden over mijn bachelorproject kwam ik bijgevolg uit op een vijfde experte. Na contact opgenomen te hebben met deze vijf mensen, reageerden er drie positief op mijn vraag voor een interview. Ik was zeer tevreden om drie positieve reacties te ontvangen aangezien ik zo zicht kreeg op verschillende perspectieven. Tijdens de interviews werd nogmaals benadrukt dat de bekendheid van fotografie in het sociaal-agogisch werk gering is.

Mijn eerste interview met Marjan Van Doorselaer vond plaats op 16 maart 2018 (bijlage 2). Marjan is pedagoge van opleiding en ervaaarde zelf dat fotografie het uitgangspunt kan zijn om communicatie te starten. In Uruguay volgde Marjan een fotografiecursus die vertrok vanuit expressieve invalshoek. Marjan heeft zowel in Uruguay als in België projecten gedaan rond fotografie en heeft bovendien enkele bijscholingen gegeven betreffende dit thema.

Op 21 maart 2018 stond mijn tweede interview met Mark Luyten gepland (bijlage 1). Van basisopleiding is Mark maatschappelijk werker. Daarnaast heeft hij zowel een opleiding Relatie- en gezinstherapie als een opleiding Gestalttherapie gevolgd. Een andere rode draad in de loopbaan van Mark is supervisie en het preventieve- en vormingswerk. Mark was reeds enkele jaren bezig met de plek die fotografie kon innemen in het therapeutische gebeuren. Met Dina Vierendeel is Mark hierover in overleg gegaan en hebben ze samen in september 2017 een workshop gegeven rond therapeutische fotografie.

Mijn derde en laatste interview met Miriam De Rycke ging door op 6 april 2018 (bijlage 2). Tijdens de opleiding Maatschappelijk Werk en tijdens haar therapieopleiding zette ze haar camera in als expressiemiddel. Miriam had het gevoel dat ze fotografie kon gebruiken in het werk met haar cliënten. Naast het toepassen van fotografie in haar gesprekstherapieën organiseert Miriam eveneens workshops van twee avonden of dagen.

De drie interviews waren zeer boeiend, mede te danken aan het enthousiamse waarmee deze mensen over het thema praatten. Naast het beluisteren van hun ervaringen was er voldoende ruimte om vragen te stellen. Nadien koos ik ervoor om alle interviews uit te schrijven en net zoals bij mijn literatuurstudie te werken met kernbegrippen. De kernbegrippen vormden de basis voor het opstellen van een codeerboom (bijlage 3).

Doordat alle geïnterviewde personen fotografie gebruiken in het werkveld kreeg ik een beter zicht op de relatie tussen fotografie en het sociaal-agogisch werk. Bovendien zorgden de interviews ervoor dat ik op nieuwe literatuur stootte. De interviews hebben een grote meerwaarde gehad bij het uitschrijven van mijn bachelorproject.

Naast mijn literatuurstudie, de drie interviews en mijn eigen ervaring wou ik graag jongeren betrekken in mijn bachelorproject. Aanvankelijk had ik het idee om in het OverKop-huis van Tienen een individueel traject op te starten met enkele jongeren. In eerste instantie zou ik mij focussen op jongeren tussen 12 en 16 jaar, maar door de samenwerking met het OverKop-huis koos ik ervoor om een traject op te starten met jongeren tussen 12 en 20 jaar. De bedoeling van dit traject was om te kijken welke meerwaarde fotografie al dan niet kon hebben voor jongeren. Bovendien kon ik op basis van het individuele traject informatie verzamelen omtrent de ervaringen als begeleider en de ervaringen van de jongeren. Jammer genoeg is dit traject niet kunnen doorgaan. Vermoedelijk heeft dit te maken met het feit dat ik onvoldoende binding had met het OverKop-huis en bijgevolg met de jongeren. Ondanks dat het traject niet is doorgegaan, heb ik de leeftijdscategorie van 12 tot 20 jaar behouden aangezien ik mijn literatuurstudie hier reeds op had gebaseerd.

Echter vond ik het belangrijk om jongeren te betrekken in mijn bachelorproject. Om dit te verwezenlijken, stelde ik een vragenlijst op om te achterhalen op welke manier jongeren met fotografie omgaan (bijlage 5). De vragen van deze vragenlijst werden grotendeels gebaseerd op de informatie uit de literatuurstudie en de drie interviews. Aangezien ik zelf slechts een beperkt aantal jongeren tussen 12 en 20 jaar 'ken', koos ik ervoor om een online vragenlijst op te stellen. Mede dankzij alle mensen die mijn vragenlijst hebben gedeeld, hebben er uiteindelijk 97 jongeren tussen 12 en 20 jaar deze vragenlijst ingevuld. Vermits ik de vragenlijst had opgesteld met Google Forms werden de gegevens onmiddellijk verwerkt. De gegevens werden echter niet per leeftijdscategorie verwerkt waardoor ik koos om de gegevens zelf te verwerken met Excel (bijlage 6).

De resultaten van de methodologische weg kan u in de volgende hoofdstukken lezen.

2 Het groeiproces van jongeren nader bekeken

In dit hoofdstuk ga ik dieper in op het groeiproces van jongeren. Allereerst bespreek ik de levensloopspsychologie aangezien deze vorm van psychologie de ontwikkeling van de mens en dus ook van jongeren bestudeert. Vervolgens licht ik de levensloop van jongeren tussen 12 en 20 jaar verder toe, beginnend met algemene informatie over de adolescentie en aansluitend een verduidelijking van de vroege, midden- en late adolescentie. Nadien bespreek ik verschillende manieren waarop mensen tot zelfkennis kunnen komen. Als afsluiting van dit hoofdstuk volgt een beschrijving van de mogelijke identiteitsstatussen die jongeren kunnen bereiken tijdens de adolescentieperiode.

2.1 Levensloopspsychologie

De levensloopspsychologie bestudeert de veranderingen, met betrekking tot gedrag en mentale processen, die personen doormaken gedurende hun levensloop. Zowel aangeboren factoren (= nature) als factoren die deel uitmaken van de omgeving (= nurture) oefenen een belangrijke invloed uit op het ontwikkelingsproces van mensen. Het ontwikkelingsproces gaat dus over groei en veranderingen die teweeggebracht worden door invloeden, die voor het individu van belang zijn. De levensloopspsychologie probeert deze verscheidene factoren en hun onderlinge wisselwerking in kaart te brengen. (Verheyen, 2014)

De gevoeligheid voor groei is een universeel kenmerk van de mens. Ieder individu groeit in zijn levenshouding en naar een persoonlijk mens- en wereldbeeld toe. De mens is een lerend wezen en maakt zich voortdurend mogelijkheden eigen. Hij leert bijvoorbeeld omgaan met aangeboren talenten, is in staat om psychische constructies op te bouwen en in stand te houden, past zichzelf aan, leert omgaan met beperkingen van zijn binnen- en buitenwereld en ontplooit zichzelf. Uiteraard zal de gevoeligheid voor het leren van competenties in bepaalde levensfasen groter zijn dan in andere. (Heylen, De Roeck, Kerkhof, Plessers, & Verheyen, 2009)

Door de woorden 'humaniora' en 'eindtermen' te gebruiken, lijkt het alsof een jongere een afgewerkt persoon is, die op dat moment klaar is om het leven aan te kunnen. Echter is dit niet het geval, ook na de humanioraperiode blijven individuen groeien tot mens. Ieder individu kan zowel op lichamelijk als op cognitief als op psychosociaal vlak blijven groeien. Volgens Erikson¹ vindt de ontwikkeling van de persoonlijkheid plaats gedurende de hele menselijke levensloop. (Heylen et al., 2009; Verheyen, 2014)

In het ontwikkelingsproces van de mens kunnen er zich zowel op biologisch, fysiologisch als op medisch vlak beslissende momenten voordoen. Indien er zich zo een beslissend moment voordoet, kunnen we spreken over een crisis. Een crisis kan bijvoorbeeld het gevolg zijn van een onevenwicht tussen enerzijds de taken waarmee het individu in zijn levensfase geconfronteerd wordt en anderzijds de mogelijkheden om aan deze taken te voldoen. (Heylen et al., 2009; Verheyen, 2014)

---

¹ Erik Erikson (1902 – 1994) was een psycholoog, die zich toespitste op de psychoanalyse. Erikson ontwikkelde een belangrijk model over de ontwikkeling van kinderen en mensen in het algemeen.

Eveneens kunnen we spreken over een crisis indien er een overgang plaatsvindt van de huidige situatie naar een nieuwe toestand van functioneren. De nieuwe toestand hoeft niet noodzakelijk beter of slechter te zijn dan de vorige. In de Atlas van de Menselijke Levensloop wordt de term crisis gezien als een uitdaging om over te schakelen naar een nieuwe en bijgevolg onzekere toestand, wat ervoor zorgt dat het individu zijn vertrouwde situatie zal moeten loslaten. De overgang van de bestaande naar een nieuwe situatie kan een psychische en fysieke toestand van spanning, verwarring en waakzaamheid veroorzaken. Deze toestand kan mogelijk verward worden met gevoelens van chaos, oncontroleerbaarheid en bijgevolg onbestuurbaarheid van het leven. (Heylen et al., 2009)

Geen enkel individu is in staat om voortdurend vooruitgang te boeken en bijgevolg een stabiele levensloopconstructie te ontwikkelen. De ontwikkeling van de mens gaat nu eenmaal gepaard met periodes van depressie, regressie en stagnatie. Als we spreken over depressie, hebben we het over een moeizame ontwikkeling, een belasting van de groei. Regressie slaat op een teruglopende ontwikkeling en stagnatie gaat over een stilstand van de groei. Wanneer een individu te maken krijgt met depressie, regressie of stagnatie wil dit niet noodzakelijk zeggen dat hij afwijkt van het 'normale' groeiproces. Depressie, regressie en stagnatie kunnen een crisis uitlokken, maar deze crisis kan op zijn beurt een uitnodiging zijn tot persoonlijke groei. (Heylen et al., 2009)

Naast depressie, regressie en stagnatie, hangen ook conflicten samen met de menselijke levensloop. Conflicten zijn te wijten aan levensopdrachten. De wisselwerking tussen het innerlijke van het individu en de uiterlijke samenleving leidt onvermijdelijk tot conflicten. Bovendien kunnen er ook innerlijke conflicten veroorzaakt worden door onder andere emoties en fantasieën van het individu. (Heylen et al., 2009)

Volgens Erikson is het zelfs zo dat wanneer mensen psychosociale crisissen meemaken, ze tot groei komen. We kunnen dus stellen dat het maken van vooruitgang en het komen tot groei mede te danken zijn aan het feit dat mensen conflicten en crisismomenten meemaken. (Verheyen, 2014)

Aangezien ik mij in mijn bachelorproject focus op adolescenten, spits ik mij nu toe op het groeiproces van deze doelgroep.

2.2 De levensloop van jongeren tussen 12 en 20 jaar

2.2.1 De adolescentie in het algemeen

De adolescentie, de periode tussen de kinderjaren en de volwassenheid, kan omschreven worden als de periode van overgangen. Op verschillende gebieden doen er zich allerlei ontwikkelingen in snel tempo voor. Sommige veranderingen worden ingefluisterd door de maatschappij en andere worden tot stand gebracht in het individu zelf zoals biologische veranderingen. Al deze veranderingen hebben een invloed op de ontwikkeling van jongeren. De adolescentie kan dus gezien worden als een periode die gepaard gaat met spanningen en een verhoogde kwetsbaarheid. (Heylen et al., 2009)

Een van de belangrijkste opdrachten tijdens de adolescentieperiode bestaat uit het op zoek gaan naar een eigen persoonlijkheid. Als we spreken over een persoonlijkheid hebben we het over de psychologische kenmerken die ervoor zorgen dat het gedrag van een jongere tot op zekere hoogte coherent is in verscheidene omstandigheden en op verscheidene

momenten. Uiteraard is het mogelijk dat jongeren zich in verschillende situaties anders gedragen, maar wie ze diep vanbinnen zijn en de manier waarop ze de wereld ervaren, blijft authentiek. We kunnen dus stellen dat de persoonlijkheid van een individu vrij stabiel is aangezien de diepgaande elementen standvastig zijn. Ondanks deze stabiliteit doet er zich ook ontwikkeling voor. Jongeren beleven de wereld namelijk helemaal anders dan volwassenen. (Verheyen, 2014)

De persoonlijkheid van jongeren wordt zowel gevormd door genetische aspecten als door de wisselwerking met de cultuur waarbinnen het individu zich ontwikkelt. De persoonlijkheid vormt het referentiekader voor de manier waarop jongeren naar zichzelf en naar anderen kijken en hoe ze dit beleven. Daarnaast draagt de persoonlijkheid bij tot het begrijpen en interpreteren van ervaringen. De persoonlijkheid draagt dus bijgevolg bij aan de manier waarop het individu betekenis geeft aan de dingen die hij meemaakt. (Verheyen, 2014)

Het referentiekader van een individu wordt dus op een subjectieve manier gecreëerd. De manier waarop een individu naar de wereld kijkt, dient bijgevolg als een voorstelling van de werkelijkheid. Ieder individu zal op zijn eigen manier informatie selecteren en ordenen, wat maakt dat het referentiekader van persoon tot persoon verschilt. De manier waarop mensen de wereld bekijken, hangt samen met de behoefte om een positief zelfbeeld te ontwikkelen. Wanneer het precieze beeld van de werkelijkheid er niet voor zorgt dat een individu zich goed voelt met wie hij is, kan hij ervoor kiezen om de werkelijkheid te vervormen. Indien dit gebeurt, is de kans klein dat het individu leert uit de ervaring en aan de slag kan gaan met dingen die hij als moeilijk ervaart. (Aronson, Wilson, & Akert, 2014; Van Eemeren, 2011)

2.2.2 De vroege adolescentie

In de vroege adolescentie (10 – 13 jaar) hebben de biologische veranderingen een invloed op de psychosociale ontwikkeling van de adolescent. De lichamelijke veranderingen kunnen invloed hebben op het zelfbeeld, de gemoedstoestand en de sociale relaties. De invloed van lichamelijke veranderingen op de jongere en zijn omgeving zijn enerzijds te verklaren vanuit de reactie op de sterk fysieke veranderingen. Anderzijds kan dit te maken hebben met de timing waarop de veranderingen zich voordoen, dit kan bijvoorbeeld later of vroeger zijn in vergelijking met vrienden. De zelfwaardering van adolescenten hangt voor een groot deel af van hun uiterlijk. Bovendien speelt het ideaalbeeld hierin een grote rol. Jongeren zijn in deze leeftijdsfase dan ook extra kwetsbaar voor opmerkingen van hun omgeving. (Heylen et al., 2009)

Naast de biologische veranderingen, speelt ook de psychoseksuele ontwikkeling een rol tijdens deze leeftijdsfase. Dit gaat bijvoorbeeld over het ontwikkelen van een genderidentiteit, het ontdekken van de eigen seksuele oriëntatie, het ontwikkelen van seksueel gedrag en het leren omgaan met intieme relaties. Echter kan de ontdekking van homoseksualiteit zorgen voor een gevoel van 'anders' zijn. Dit gevoel kan gepaard gaan met angst om afgewezen te worden, schuldgevoelens, gevoelens van eenzaamheid, isolement en verwarring. (Heylen et al., 2009)

Tijdens deze leeftijdsfase versoepelt de band tussen de adolescent en zijn ouder(s). Dit losmakingsproces verloopt niet bij elke adolescent even gemakkelijk, wat kan zorgen voor allerlei spanningen en discussies. Spanningen en discussies hebben grotendeels betrekking op activiteiten die dagelijks plaatsvinden zoals het maken van huiswerk en het helpen in het huishouden. Adolescenten testen tijdens deze periode hoe ver de grenzen van hun ouder(s) reiken. Tijdens de zoektocht naar onder andere een eigen identiteit, vrienden, interesses en andere levensstijlen wil de adolescent niet te horen krijgen wat hij (niet) moet doen. Integendeel, hij wil dit zelf bepalen en bijgevolg controle uitoefenen op het eigen leven. Des te meer autonomie de jongere verwerft, des te meer hij zich losmaakt van zijn ouder(s). We kunnen dus stellen dat de afhankelijkheid van de ouder(s) verdwijnt. In plaats daarvan worden adolescenten afhankelijk van leeftijdsgenoten. (Brybaert, 2011; Heylen et al., 2009)

Naast de positieve aspecten die gepaard gaan met vriendschappen zoals zichzelf beter leren kennen, een ander leren begrijpen en positieve schoolbetrokkenheid hebben vriendschappen tijdens de adolescentie ook een schaduwzijde. Wanneer adolescenten met elkaar communiceren over hun gevoelens en gedachten is het mogelijk dat ze elkaars problemen terug naar boven halen en/of dat ze elkaars problemen groter maken dan ze effectief zijn. Kortom negatieve gevoelens en gedachten kunnen uitvergroot en bekrachtigd worden, wat kan leiden tot angst en depressie. (Heylen et al., 2009)

2.2.3 De midden- en late adolescentie

Tijdens de midden- (14 – 18 jaar) en late (19 – 22 jaar) adolescentie ontwikkelt de adolescent zich op psychisch, moreel en sociaal vlak. We kunnen spreken over een groter wordend lichaam met een groter wordende geest. Het ontwikkelen op moreel vlak gaat over het ontwikkelen van een moreel besef. Als we spreken over moreel besef hebben we het onder andere over het idee dat jongeren hebben omtrent hun eigen gedrag. Het gaat over de mate waarin jongeren vinden dat hun gedrag binnen de morele normen past en de mate waarin ze de neiging hebben om morele regels te volgen. Daarnaast slaat het moreel besef ook op de manier waarop jongeren het gedrag van anderen waarnemen. (Brybaert, 2011; Heylen et al., 2009)

Het zelf van de adolescent ontwikkelt geleidelijk aan en wordt soms belemmerd door het feit dat ze zich nog onvoldoende kunnen inleven in het perspectief van de ander. Soms denken adolescenten dat ze de focus zijn van ieders aandacht, wat zorgt voor een gevoel van voortdurend bekeken en beoordeeld te worden door een imaginair publiek. Piaget² omschrijft dit als het cognitief egocentrisme waardoor jongeren hun kijk naar zichzelf vergroten, wat kan zorgen voor schaamte omtrent details. Vanuit dit idee zullen jongeren er alles aan proberen te doen om niet belachelijk gemaakt te worden. (Heylen et al., 2009)

Het geloof in een imaginair publiek vloeit grotendeels voort uit het feit dat jongeren zich tijdens deze periode bewust worden van het feit dat anderen hen beoordelen. Dit hele gebeuren kan ervoor zorgen dat adolescenten hun eigen gevoelens en gedachten gaan overwaarderen en hun eigen gevoelens en gedachten gaan beschouwen als uniek. Doordat adolescenten het gevoel krijgen dat ze uniek zijn, kunnen ze ervan overtuigd geraken dat sommige dingen hen nooit zullen overkomen. Langs de andere kant kan het gevoel van

---

² Jean Piaget (1896 – 1980) was een Zwitserse psycholoog, die zich in de cognitieve psychologische ontwikkeling van kinderen verdiepte.

uniek zijn er ook voor zorgen dat de adolescent zich onbegrepen en eenzaam voelt. Het gevoel van uniek te zijn, kan dus enerzijds zorgen voor momenten van puur enthousiasme en anderzijds voor momenten van diepe wanhoop. (Brybaert, 2011; Heylen et al., 2009)

Tijdens deze leeftijdsfase vergelijken adolescenten zich met wie ze zouden kunnen of willen zijn/worden. Indien de adolescent vaststelt dat hij niet kan bereiken waarvan hij droomde, kan deze zelfreflectie tot zelfkritiek en bijgevolg tot gevoelens van neerslachtigheid leiden. (Heylen et al., 2009)

De mogelijkheid om na te denken over het feit dat ze iemand anders zouden kunnen zijn, hangt samen met het formeel-operationele denken, dus met de mogelijkheid om abstract te denken. Deze vorm van denken zorgt er onder andere voor dat de adolescent in staat is om na te denken over hypothetische situaties. Dit kan ervoor zorgen dat de jongere een onrealistisch ideaalbeeld vergelijkt met de realiteit. Op basis van deze vergelijking zal de jongere zijn eigen leven beoordelen. Daarnaast zorgt deze vorm van denken er eveneens voor dat jongeren op een systematische manier problemen kunnen oplossen. Ondanks de capaciteit om problemen op een systematische manier op te lossen, worden jongeren in bepaalde situaties nog steeds gestuurd vanuit hun intuïtie en emoties, wat uiterst normaal is in de adolescentieperiode. (Brybaert, 2011; Heylen et al., 2009)

Zoals hierboven vermeld, zijn jongeren tijdens deze leeftijdsfase dus meer in staat om abstract na te denken en om bijgevolg verder na te denken over wat er zich in het hier en nu afspeelt. Dit maakt zelfreflectie mogelijk. Als we spreken over reflectie hebben we het over het omzetten van ervaringen in leren. Aan de hand van reflectie kan de wereld vanuit verschillende perspectieven begrepen worden. Reflectie kan er eveneens voor zorgen dat jongeren leren wie ze zijn, met hun sterktes en zwaktes. Reflectie staat centraal in persoonlijke groei aangezien het vermogen om na te denken de eerste stap is om zelfbewustzijn te ontwikkelen en om in te zien dat verandering nodig is. (Craig, 2009)

2.3 Manieren om tot zelfkennis te komen

Zelfkennis kan omschreven worden als het weten wie je bent. In dit gedeelte licht ik enkele manieren toe die mensen mogelijk kunnen helpen om tot zelfkennis te komen.

De eerste manier waarbij mensen tot zelfkennis kunnen komen is aan de hand van introspectie. Wanneer een individu aan introspectie doet, kijkt hij naar zijn eigen innerlijke wereld, naar zijn eigen gedachten en gevoelens. Bovendien gaat hij in zichzelf op zoek naar aanleidingen voor deze gedachten en gevoelens. Indien een individu te veel nadenkt over zichzelf kan dit zorgen voor negatieve gevoelens. (Aronson et al., 2014)

Uiteraard hoeft het stilstaan bij zichzelf niet automatisch te leiden tot negatieve gevoelens. Het kan namelijk ook een manier zijn om de positieve aspecten te benadrukken. Het benutten van de eigen krachten begint trouwens bij het verwerven van inzicht in de eigen krachten. Als we spreken over krachten hebben we het zowel over vaardigheden, talenten, sterke overtuigingen en herinneringen aan goede ervaringen. (Bogert, Bogert, & Sitvast, 2012)

Indien een individu naar zichzelf in de spiegel kijkt of zichzelf op een foto bekijkt, ontstaat de mogelijkheid om over zichzelf na te denken. Op dat moment zal het individu zijn eigen gedrag beoordelen en vergelijken met zijn innerlijke wereld zoals waarden en normen. (Aronson et al., 2014)

Het observeren van het eigen gedrag vormt een tweede manier om kennis over zichzelf te bekomen. Door het eigen gedrag in een welbepaalde situatie te observeren, kan het individu namelijk opmerken wanneer zijn gedragingen en gevoelens onzeker of tegenstrijdig zijn. Het gaat hier bijvoorbeeld over het feit dat een individu nagaat of zijn gedrag en gevoelens in overeenstemming zijn. Indien dit niet het geval is, gaat hij na hoe dit komt. (Aronson et al., 2014)

De manier waarop een individu denkt over zijn eigen kwaliteiten en capaciteiten is een derde manier om tot zelfkennis te komen. Carol Dweck³ maakt een onderscheid tussen enerzijds een vast denkkader en anderzijds een open denkkader. Indien een individu beschikt over een vast denkkader heeft hij het idee dat zijn kwaliteiten en capaciteiten onveranderlijk zijn. Kortom, hij ziet kwaliteiten en capaciteiten als iets dat je hebt of dat je niet hebt, als iets dat aangeboren is. Wanneer een jongere beschikt over een open denkkader heeft hij het idee dat hij zijn eigen kwaliteiten en capaciteiten verder kan ontwikkelen. (Aronson et al., 2014)

Het zelfbeeld van een individu wordt mede gevormd door mensen uit zijn leefomgeving. Het opdoen van zelfkennis kan dus eveneens verwezenlijkt worden wanneer een individu mensen uit zijn omgeving hierbij betreft. Mensen hebben de neiging om zich te vergelijken met zowel mensen die op bepaalde gebieden beter functioneren als met mensen die op bepaalde gebieden slechter functioneren dan hen. Wanneer een jongere zich vergelijkt met anderen ontstaat de mogelijkheid om inzicht te verkrijgen in de eigen kwaliteiten en capaciteiten. Bovendien zal de jongere geneigd zijn om gedragingen van een persoon, die hij graag heeft, over te nemen. (Aronson et al., 2014)

2.4 Mogelijke identiteitsstatussen tijdens de adolescentieperiode

Zoals eerder vermeld gaan adolescenten dus op zoek naar wie ze zijn en welke plek ze willen innemen in de maatschappij. Echter lukt het niet voor iedere adolescent om een samenhangende identiteit op te bouwen en bijgevolg antwoorden te vinden op vragen zoals "Wie ben ik?" en "Wat wil ik met mijn leven?". Indien dit niet lukt, kan de adolescent in de war geraken over de plaats die hij als volwassen persoon in de maatschappij wil innemen.

Erikson beschrijft vier mogelijke uitkomsten van de adolescentie, de identiteitsstatussen:

- 1 Wanneer een adolescent zich bevindt in de status van **identiteitsdiffusie** is hij onzeker over zijn eigen wensen en mogelijkheden. Hij heeft onvoldoende inzicht in de mogelijkheden die de samenleving aanbiedt. De adolescent weet bijgevolg niet welke richting hij uit moet en zal uit zichzelf geen initiatief nemen om te experimenteren. Indien de adolescent toch experimenteert, zal hij niet reflecteren over de ervaring die hij hierbij opdeed. De status van identiteitsdiffusie refereert naar een niet-geslaagde identiteitsvorming waarbij de adolescent zich afvraagt wie of wat hij is en wat voor indruk hij maakt op anderen. Dit kan samengaan met gevoelens van wantrouwen en chronische angst om af te gaan. Adolescenten die zich in deze status bevinden, laten de keuze voor hun levensdoel over aan anderen.

---

³ Carol Dweck (°1946) is een psychologe, die zich focust op het verband tussen enerzijds mindset en anderzijds motivatie en succes.

- 2 Adolescenten in de **foreclosurestatus** aanvaarden een identiteit die door anderen is gecreëerd. Ze kiezen voor bepaalde waarden en doelen zonder andere mogelijkheden te bekijken, zonder te experimenteren. Zo treden ze bijvoorbeeld in de voetsporen van hun ouders.
- 3 Adolescenten die zich in de **moratoriumstatus** bevinden, zijn nog volop de verschillende waarden aan het verkennen. Ze zoeken naar een aanvaardbare overeenkomst tussen enerzijds hun eigen wensen en mogelijkheden en anderzijds de eisen van de samenleving. Deze adolescenten hebben nog geen definitieve keuzes gemaakt.
- 4 Adolescenten die de **status van achievement** hebben bereikt, gaan het leven tegemoet met een gevoel van welbevinden en zelfvertrouwen. Ze hebben zelf waarden en doelen gekozen nadat ze verschillende mogelijkheden hebben verkend. (Heylen et al., 2009; Verheyen, 2014)

De identiteitsstatussen die door Erikson beschreven werden, werden aangepast door Marcia⁴. Hij beschreef volgende identiteitsstatussen, die een leidraad kunnen vormen voor problematische ontwikkelingen tijdens de adolescentie:

- 1 Het proces waarbinnen de adolescent experimenteert kan **vroegtijdig afgesloten** worden waardoor de verschillende mogelijkheden tot ontplooiing niet worden verkend. De adolescent past zich aan, aan de verwachtingen van zijn omgeving.
- 2 Er kan een **identiteitsverwarring** optreden waardoor de adolescent geen keuzes durft te maken, niets leert uit voorgaande experimenten en bijgevolg blijft doorgaan met experimenteren. Na een uitzonderlijk lange experimenteerfase verwerven deze adolescenten wel een stabiele identiteit.
- 3 Adolescenten met een **versmolten identiteit** schikken zich krampachtig naar een gesloten systeem en eigenen zich op deze manier een onechte identiteit toe. Bovendien vermijden ze het om na te gaan of de gekozen identiteit al dan niet overeenstemt met hun eigen wensen en mogelijkheden. Indien de adolescent, met een versmolten identiteit, geconfronteerd wordt met tegengestelde denkwijzen gedraagt hij zich onverdraagzaam vanuit zelfbescherming tegen mogelijke twijfels.
- 4 Wanneer een adolescent een **negatieve identiteit** ontwikkelt, vloeit dit wellicht verder uit het feit dat hij zich verzet tegen een sterke autoriteit. De adolescent zal zich vereenzelvigen met de rollen en de omgangsvormen die in het verleden als onjuist en gevaarlijk weergegeven werden. (Verheyen, 2014)

De identiteitsstatussen, die zowel Erikson als Marcia beschreven, kunnen variëren per identiteitsgebied zoals studiekeuze, partnerkeuze en beroepskeuze. (Heylen et al., 2009)

---

⁴ James Marcia is een Canadese ontwikkelingspsycholoog, die een theorie ontwikkelde rond identiteitsontwikkeling.

Tijdens het proces van identiteitsvorming heerst er bij adolescenten heel wat onzekerheid over zichzelf, over hun uiterlijk en over de manier waarop ze naar de wereld kijken. Aan de hand van fotografie kunnen adolescenten aan de slag met deze aspecten aangezien fotografie kan verduidelijken waarmee de adolescent bezig is. Fotografie kan bijgevolg invloed uitoefenen op de ontwikkeling van de identiteit, het zelfbeeld, de relatie tot zichzelf en tot de andere. Het werken met foto's kan behoorlijk wat teweegbrengen en emoties oproepen. (Schweizer et al., 2009; Thibaut, 2012)

3 Fotografie

Door de grote bereikbaarheid van fotografie wordt het medium meer en meer gebruikt. Tegenwoordig heeft bijvoorbeeld elke smartphone een ingebouwde camera, wat ervoor zorgt dat mensen op elk gewenst moment een foto kunnen nemen. Bovendien kunnen mensen zoveel foto's maken als ze zelf willen en deze ook weer verwijderen. Fotograferen kan onder andere met een gsm, een compact camera, een digitale spiegelreflexcamera en een analoge camera. (Thibaut, 2012)

Naast het maken van foto's, kunnen mensen deze op ieder gewenst moment delen op sociale media zoals Facebook, Instagram en Snapchat. Deze vormen van sociale media tonen mooi aan dat mensen in de mogelijkheid zijn om hun leven te delen aan de hand van een foto. De foto's vertellen een persoonlijk verhaal en zijn te vergelijken met een stukje uit een dagboek. Snapchat moedigt mensen bijvoorbeeld aan om situaties uit hun leven te fotograferen en er kortverhalen van te maken. Bovendien kunnen vrienden en familie reageren op de geposte foto's. In die zin, kan fotografie gezien worden als een aanknopingspunt voor communicatie. (Hendriks, 2013)

Iedere persoon komt dagelijks in contact met beelden die ervoor zorgen dat we een mening ontwikkelen over een bepaald onderwerp of die ervoor zorgen dat we ons doelen vooropstellen. Echter zijn we soms onvoldoende beschermd tegen de beeldagressie. Als we moeite doen om fotografie te begrijpen, zullen we een meer intelligente gebruiker zijn die kan nadenken over wat belangrijk is en wat niet. Eveneens zal het begrijpen van fotografie ervoor zorgen dat fotografie meer gewaardeerd wordt. (Swinen, 2005)

Om inzicht te verwerven in het thema fotografie start ik dit hoofdstuk met een toelichting over fotografie en de reden waarom mensen aangetrokken worden tot foto's. Vervolgens ga ik dieper in op de taal die schuilgaat achter fotografie, waarbij visuele geletterdheid, de boodschap achter een foto en de visuele elementen van een foto besproken worden. Tot slot beschrijf ik de fotografische vormgeving.

3.1 Waar fotografie over gaat

Als we spreken over fotografie hebben we het over het schrijven met licht, het kadreren van zowel het mooie als het lelijke, het vangen van een gelaatsuitdrukking, het vatten van emoties en het uitvergrooten van details. (Thibaut, 2012)

Foto's zetten als het ware de tijd stil waardoor de wereld, die steeds verandert, tot stilstand wordt gebracht. Het tot stilstand brengen van de werkelijkheid zorgt ervoor dat gebeurtenissen, die in een normaal tijdsverloop meteen opgevolgd worden door nieuwe gebeurtenissen, geanalyseerd kunnen worden. Om greep te kunnen krijgen op bepaalde gebeurtenissen in het leven is het belangrijk om bij die welbepaalde momenten even stil te kunnen staan en dit wordt mogelijk gemaakt door fotografie. Door het tot stilstand brengen van de realiteit kunnen er namelijk dingen zichtbaar worden, die in eerste instantie onzichtbaar waren. Bij het bekijken van persoonlijke foto's leren mensen zaken over zichzelf waar ze zich wellicht niet bewust van waren op het moment dat ze de foto namen. Foto's leggen dus een verband tussen enerzijds de details die waargenomen worden met de zintuigen en anderzijds herinneringen. Foto's kunnen vergeten informatie of verbanden

in beeld brengen. De belangrijkheid van een herinnering komt tot uitdrukking bij het zien van een foto. (Miotke, 2011; Sontag, 2008; Thibaut, 2012; Weiser, 1999)

Aangezien foto's tastbare voorstellingen van het leven zijn, kunnen we stellen dat fotografie over het leven gaat. Foto's geven namelijk allerlei zaken weer zoals gebeurtenissen die het individu vorm hebben gegeven, momenten die hij waardeert, plaatsen die hij heeft bezocht en vriendschappen en relaties waar hij belang aan hecht. Naast het feit dat foto's ons de bijzondere momenten in het sociale leven laten zien, spelen ze ook een belangrijke rol in de maatschappelijke beheers- en controleactiviteiten. Daarnaast zijn foto's eveneens noodzakelijk voor onder andere het overbrengen van informatie, ontspanning en economie. De visuele waarneming vormt duidelijk een belangrijke functie in ons dagelijks leven. (Craig, 2009; Pauwels & Peters, 2005)

Tijdens het fotograferen, eigent het individu zichzelf het gefotografeerde object toe. Fotograferen wil zeggen dat het individu zichzelf in een bepaalde relatie opstelt tegenover de werkelijkheid en deze relatie geeft een gevoel van macht. Wat het individu fotografeert en/of opnieuw bekijkt, wordt van hem. We kunnen dus stellen dat fotografie op verschillende manieren een methode kan zijn om dingen te verkrijgen. Zo kan een foto bijvoorbeeld een vervangingsmiddel of symbool zijn voor een dierbaar persoon of voorwerp. Eveneens kan het apparaat, dat de foto's maakt en vermenigvuldigt, ons informatie verschaffen en ons bijgevolg dingen leren (kennen). Fotografie kan mensen bijvoorbeeld op een andere manier naar de werkelijkheid leren kijken. Wanneer mensen bewust fotograferen, kan fotografie namelijk het kijken om te kijken stimuleren. (Sontag, 2008)

Fotografie kan enerzijds ingedeeld worden in de documentaire fotografie waarbij er geprobeerd wordt om informatie te verschaffen en een blik te werpen op de politieke en sociale context. De documentaire fotografie gaat eigenlijk over de sociaal-maatschappelijke werkelijkheid. Anderzijds kan fotografie ingedeeld worden in de autonome fotografie waarbij fotografie probeert om het innerlijke van een individu uit te beelden. Aan de hand van foto's kan een individu bijvoorbeeld zijn eigen wereld proberen te begrijpen. Alsook kan het zijn dat een individu foto's zal maken om zijn eigen gedachten, gevoelens, ideeën en percepties te verkennen. (Pauwels & Peters, 2005)

In dit praktijkonderzoek focus ik mij op de autonome fotografie. Zowel bestaande dingen als dingen die in scène gezet worden, worden in de autonome fotografie gebruikt om uitdrukking te geven aan de belevingswereld van het individu. In de autonome fotografie worden foto's dus bekeken als een constructie van de verbeelding en niet als een weergave van de werkelijkheid. Uiteraard worden er wel beelden van de werkelijkheid gebruikt om uitdrukking te geven aan de belevingswereld. (Pauwels & Peters, 2005)

3.2 Waarom mensen aangetrokken worden tot foto's

Vandaag de dag is het zeer gemakkelijk om foto's te bewerken. Ondanks de bewustwording dat foto's gemanipuleerd kunnen worden, heerst er een zeer grote geloofwaardigheid wanneer mensen naar foto's kijken. Dit heeft te maken met het feit dat er steeds een deel op de foto is dat bestaat of bestaan heeft. Foto's kunnen dus gezien worden als onweerlegbare bewijzen, in die zin dat ze bewijzen dat een bepaalde gebeurtenis heeft plaatsgevonden. Het feit dat foto's door heel wat mensen gewaardeerd worden, heeft eveneens te maken met het feit dat het gaat over een moment dat de moeite waard is om te fotograferen en om bij stil te staan. Bovendien kan het bij het bekijken van een foto lijken alsof we in het moment zelf zijn. (Sienaert, Thys, Allegaert, De Cleene, & De Fruyt, 2015; Sontag, 2008; Weiser, 1999)

We kunnen dus stellen dat huidige fotografie meerduidig is aangezien ze enerzijds een stukje werkelijkheid toont en we onszelf anderzijds de vraag kunnen stellen wat de werkelijkheidswaarde van het gefotografeerde beeld is. Fotografie is dus geen neutraal instrument aangezien het nooit een volledig betrouwbare weergave is van de werkelijkheid. Aangezien foto's geen objectieve weergave zijn, kunnen ze eerder beschouwd worden als een constructie van de werkelijkheid. Dit heeft onder andere te maken met het feit dat het individu kiest om een welbepaald moment vast te leggen en een ander moment niet. Bovendien kiest het individu om slechts een gedeelte van de volledige waarneming te fotograferen. (Swinnen, 2005; Weiser, 1999)

De basisfunctie van een foto, het afgebeelde vervangen, zorgt ervoor dat mensen aangetrokken worden tot foto's. Waarom mensen geëmotioneerd kunnen raken door foto's is niet zo gemakkelijk te verklaren. Wellicht zijn het herinneringen en de daarbijhorende gevoelens die ervoor zorgen dat mensen opnieuw ontroerd raken bij het zien van een foto met soortgelijke emotionele inhoud. Ook doordat fotografie het verleden reconstrueert, kunnen foto's een persoonlijke en emotionele waarde hebben. Foto's kunnen mensen bijvoorbeeld herinneren aan een geliefde of aan een mooi moment. Volgens Sartre⁵ projecteren mensen, die een emotioneel effect verwachten bij het zien van een foto, eerst zelf die verwachting in een foto. Volgens hem zijn de eigen gevoelens er dus eerst. (Braet, 2012; Pauwels & Peters, 2005)

Een andere reden waarom mensen geëmotioneerd kunnen raken door foto's is dat we bij het zien van een foto aanvankelijk reageren met onze intuïtie aangezien onze rechterhersen helft instaat voor de verwerking van visuele informatie. Onze rechterhersen helft is verbonden met intuïtie, associatie, empathie en emoties waardoor onze reactie op beelden directer, emotioneler en associatiever is. De emotionele reactie op een foto kan een individu helpen om inzicht te verwerven in de betekenis die de foto voor hem heeft. Doordat foto's eerder het zintuiglijke aanspreken, wordt fotografie gezien als een meer toegankelijke manier om te reflecteren. Bovendien kan fotografie ook dienen als bemiddelaar aangezien het tussen het individu en de maatschappij, tussen het individu en zijn alter-ego en tussen verschillende individuen kan komen. (Braet, 2012; Hendriks, 2013)

---

⁵ Jean-Paul Sartre (1905 – 1980) was een Franse filosoof, die in 1936 het essay 'Beeld en verbeelding' schreef.

3.3 Fotografie als taal

Dankzij de uitgebreide mogelijkheden van fotografie zijn foto's in staat om dingen uit te drukken. Deze uitdrukkingen kunnen nooit volledig in woorden begrepen worden, maar er heerst wel een verlangen naar een taal die beelden bespreekbaar maakt. Door de weinige woorden die we hebben om over beelden te praten, worden we hierdoor dus geconfronteerd met een zeer grote taalarmoede. (Pauwels & Peters, 2005)

3.3.1 Visuele geletterdheid

We leven in een beeldcultuur waarbij honderden beelden dagelijks in een snel tempo voorbij ons netvlies komen. Beeldcultuur kan omschreven worden als het proces waarbij mensen betekenis geven aan beelden. Wanneer mensen een beeld niet hebben waargenomen, heeft dit zich bijgevolg niet onderscheiden. (SLO Voortgezet onderwijs, 2006; Weiser, 1999)

Rudolf Arnheim⁶, die fotografie vanuit psychologische invalshoek bestudeerde, stelt dat het vermogen om dingen te begrijpen aan de hand van ogen aangemoedigd moet worden om inzicht te krijgen in de beeldcultuur. Om foto's goed te interpreteren, ze kritisch te lezen en ze in te zetten als communicatiemiddel is visuele geletterdheid nodig. (Braet, 2012)

Visuele geletterdheid, de vaardigheid waarbij individuen zich bewust zijn van het proces van betekenisgeving, zorgt ervoor dat mensen bewuster zullen selecteren waardoor sommige beelden onthouden en andere vergeten worden. De ervaringen, kennis en identiteit van de mens worden hierdoor gevormd. Aangezien sensorische prikkels voor 80 % binnenkomen via onze ogen is het niet ongewoon als we stellen dat onze ervaringen en herinneringen beïnvloed worden door deze sterke visuele factor. De visuele informatie die mensen binnenkrijgen, bepaalt hun perceptie op de werkelijkheid. Als we spreken over perceptie hebben we het over het proces waarbij het individu de visuele informatie ontvangt, interpreteert en selecteert. Met andere woorden, vanaf het moment dat een individu zich iets verbeeldt, creëert hij een realiteit. Het omgekeerde geldt ook, in die zin dat mensen beïnvloed worden door onder andere ervaringen en herinneringen bij het bekijken en interpreteren van een foto. Het leren kijken, waarderen en betekenis geven aan een beeld is dan ook een belangrijke vaardigheid. Beelden kunnen verschillende betekenissen krijgen, maar er zijn uiteraard wel enkele beelden met een dominante betekenis zoals een stopbord. (Braet, 2012; Danchin, z.d.; SLO Voortgezet onderwijs, 2006; Thibaut, 2012)

De ontwikkeling van visuele geletterdheid is een proces dat langzaam verloopt. Aan de hand van visuele geletterdheid kan er, zoals eerder vermeld, bewuster gekeken worden naar visuele voorstellingen van de werkelijkheid. Daarnaast kunnen foto's in een ruimere context geplaatst worden waarbij mensen bewust worden van de persoonlijke betekenisgeving. (Pauwels & Peters, 2005)

---

⁶ Rudolf Arnheim (1904 – 2007) was een psycholoog. Vanuit zijn discipline was hij geïnteresseerd in de waarneming en de verwerking van beelden.

Wanneer mensen bewust zijn van hun eigen betekenisgeving en van het feit dat de manier waarop ieder individu betekenis geeft verschillend is, kunnen ze begrijpen dat onder andere gedachten, gevoelens, verwachtingen en herinneringen gebaseerd zijn op deze betekenisgeving. (Weiser, 1999)

3.3.2 De boodschap achter een foto

Op basis van een foto kunnen we de werkelijkheid bekijken, maar dat is volgens Roland Barthes⁷, die fotografie vanuit verschillende invalshoeken bekijkt, niet hetgeen wat we zouden moeten zien. Volgens hem kunnen foto's vragen oproepen die betrekking hebben op het menselijke bestaan. Zelfs de meest eenvoudige foto kan gevoelens zoals verdriet, blijdschap en hoop oproepen. Iedere foto is dus in staat om een verhaal te vertellen en om gedachten, gevoelens, geheimen en herinneringen naar boven te brengen. Een foto registreert dus niet alleen de werkelijkheid, maar gaat ook ergens over. De boodschap die achter een foto schuilt, is bijgevolg datgene dat we zouden moeten zien. (Braet, 2012; Hendriks, 2013; Weiser, 1999)

Bij het bekijken van een foto zien mensen onmiddellijk wat er afgebeeld staat, maar het waarnemen van het achterliggende verhaal is niet zo simpel. De betekenis die de foto voor een individu heeft, kan pas achterhaald worden nadat hij de foto op een symbolische of metaforische manier geïnterpreteerd heeft. (Hendriks, 2013)

Wat als objectief, reëel en kenmerkend omschreven wordt, is datgene dat op een foto afgebeeld staat. Waarover een foto gaat, is eerder subjectief, interpretatief en persoonlijk. Zonder interpretatie zijn foto's inhoudsloos. Anders gezegd zien mensen dezelfde foto, maar geven ze er een andere betekenis aan. Aangezien er een onderliggende betekenis schuilgaat achter de foto hoeft de foto dus niet letterlijk geïnterpreteerd worden. Een foto kan bijvoorbeeld metaforisch bedoeld zijn. (Hendriks, 2013; SLO Voortgezet onderwijs, 2006; Swinnen, 2005)

Zoals reeds in 3.1 vermeld, kan de realiteit tot stilstand gebracht worden aan de hand van fotografie. Net doordat de werkelijkheid tot stilstand wordt gebracht, kan het interpreteren van start gaan. Het interpreteren van en het betekenis geven aan wat we zien op een foto, is een natuurlijke reactie van de mens. We proberen te achterhalen wat het verhaal achter een foto is en welke betekenis deze heeft. Echter wordt iedere foto vanuit onder andere een eigen uniek perspectief, persoonlijke ervaringen, angsten en waarden bekeken. Het unieke perspectief is dus bepalend voor fotografie, in die zin dat ze onze keuze voor het maken van een welbepaalde foto bepaalt en helpt bij het maken van keuzes die te maken hebben met welke foto's onthouden of als (minder) leuk ervaren worden. (Craig, 2009; Swinnen, 2005; Weiser, 1999)

Naast het reproduceren, recupereert fotografie dus eveneens de werkelijkheid. Aan de hand van foto's krijgen bepaalde zaken en gebeurtenissen een nieuwe betekenis. Het gaat om betekenissen die verder gaan dan het onderscheid tussen mooi en lelijk, nuttig en nutteloos, echt en onecht. Fotografie is eigenlijk een van de belangrijkste instrumenten om dingen en situaties als interessant aan te duiden en er een betekenis aan te geven. Alles op aarde is eigenlijk een mogelijk onderwerp om te fotograferen want als je goed

---

⁷ Roland Barthes (1915 – 1980) was een Franse filosoof en literatuurcriticus, die onder andere beïnvloed werd door de semiotiek.

genoeg kijkt, zit er in elk ding iets moois of interessants. Een mooie foto kan omschreven worden als een beeld dat iets weergeeft dat de moeite waard is, ook al is de technische kwaliteit ervan minder goed. Dit zorgt ervoor dat alles op aarde ernaar verlangt om bekeken te worden. (Pauwels & Peters, 2005; Sontag, 2008)

Aangezien de betekenis, die aan een foto wordt toegekend, afhankelijk is van het unieke perspectief van de waarnemer staat de waarde van een foto niet op de foto zelf, maar ligt deze in de persoon in kwestie. Door met fotografie aan de slag te gaan, kunnen mensen zich bewust worden van de manier waarop het unieke perspectief bijdraagt aan betekenisvorming. Bovendien kunnen mensen zich ervan bewust worden dat ieder individu een andere betekenis toekent en dat dit ook het geval is in sociale interacties. (Weiser, 1999)

Vermits mensen vanuit hun eigen perspectief foto's bekijken, is het mogelijk dat ze bij het opnieuw bekijken van een foto er een nieuwe betekenis aan toekennen. Het is namelijk zo dat mensen veranderen, terwijl een foto hetzelfde blijft. Dit zorgt ervoor dat foto's uit het verleden vanuit hedendaags perspectief bekeken kunnen worden. Bovendien kunnen foto's mensen herinneren aan, confronteren met of informeren over het verleden. De mogelijkheid om foto's uit het verleden te bekijken, zorgt er dus eveneens voor dat een foto vanop afstand geëxploreerd kan worden waardoor de mogelijkheid tot exposure ontstaat. (Craig, 2009; Van Eemeren, 2011; Weiser, 1999)

De emotionele betekenis van een foto is dus afhankelijk van het perspectief, de ervaringen van het individu en de context waarin de foto wordt bekeken en gebruikt. Dit maakt dat fotografie gezien kan worden als een hulpmiddel voor zelfexploratie. (Craig, 2009; Sontag, 2008)

Naast het ontstaan van een gevoelsmatige relatie met het onderwerp is er tijdens het fotograferen ook sprake van een intellectueel proces. Dit proces slaat onder andere op het zoeken naar, het nadenken over en het reflecteren op het onderwerp. Wanneer een individu de knop indrukt om een foto te maken, zijn er een hele reeks keuzes aan vooraf gegaan. Deze keuzes komen meestal op een doordachte of doorvoelde manier tot stand. Een foto kan dus gezien worden als een mix tussen enerzijds emotionele en anderzijds intellectuele interesses. (Hendriks, 2013) Aan de hand van een kleinschalige bevraging die ik bij jongeren deed, bleek dat 65,98 % van de bevroegden altijd of het merendeel van de tijd bewust stilstaat bij de reden waarom ze een bepaalde foto maken en 34,02 % dit het merendeel van de tijd niet of nooit doet. Daarnaast werd er bevroegd in welke mate jongeren bewust stilstaan bij de reden waarom een bepaalde foto hen raakt. 59,79 % van de bevroegden geeft aan dat ze hier altijd of het merendeel van de tijd bij stilstaan en 40,21 % geeft aan dat ze hier nooit of het merendeel van de tijd niet bij stilstaan.

In de jaren '70 vond Gisèle Freund⁸ dat fotografie tegemoetkwam aan de behoefte van de mens om uitdrukking te geven aan zijn eigen persoonlijkheid. Het creëren en veranderen van foto's van onszelf en van foto's die ons een plek geven in de wereld kan gezien worden als een basisfunctie van fotografie aangezien mensen aan de hand van dit beeld uitdrukking kunnen geven aan zichzelf. (Hendriks, 2013)

---

⁸ Gisèle Freund (1908 – 2000) was een fotojournaliste en een van de meest bekende Europese fotografen.

Gedurende het leven slaan mensen, meestal zonder woorden, informatie op voor later. Uiteraard kunnen mensen nadien wel woorden gebruiken om hun gedachten en gevoelens uit te drukken, maar het is moeilijk om deze unieke ervaring volledig in woorden weer te geven. Uitdrukkingen aan de hand van symboliek lijkt de enige taal die mensen ooit zullen hebben om innerlijke ervaringen zoals gedachten, gevoelens en herinneringen tot uitdrukking te brengen. Krauss⁹ stelt dat non-verbale symbolen zeer krachtig zijn aangezien ze voortvloeien uit het onderbewuste. Aan de hand van een symbolische weergave kunnen mensen dus meer te weten komen omtrent hun eigen onderbewuste dan wanneer ze gebruikmaken van woorden, die mogelijk hun toevlucht vinden in onder andere excuses, rationalisaties en verdedigingen. (Weiser, 1999)

Waar woorden te kort schieten of onvoldoende zijn om uitdrukking te geven aan zichzelf, kan fotografie helpen. Foto's kunnen dus zowel de innerlijke wereld als de buitenwereld van een persoon weergeven. Bovendien zorgt fotografie er enerzijds voor dat het innerlijke uitgedrukt kan worden en dat anderzijds externe dingen geïnternaliseerd kunnen worden. Een foto kan dus gezien worden als een brug die gevormd wordt tussen het innerlijke dat verborgen zit in ons bewustzijn en tussen hetgeen dat ons bekend is, tussen wie we vanbinnen zijn en hoe anderen ons zien, tussen het cognitieve en het emotionele, tussen het externe beeld en het mentale beeld en tussen de binnen- en buitenwereld. (Braet, 2012; Danchin, z.d.; Weiser, 1999)

Fotografie kan dus gezien worden als een middel om jezelf uit te drukken en/of om een boodschap over te brengen. In foto's kunnen enerzijds boodschappen verwerkt zitten en anderzijds kan er invloed mee uitgeoefend worden op de kijker. Het gevaar dat hierin schuilt, is dat fotografie gebruikt kan worden als manipulatiemiddel. Denk hierbij bijvoorbeeld maar aan het feit dat ongewenste foto's zonder toestemming gedeeld worden of hiermee bedreigd wordt. De symbolische weergave voor onder andere gedachten en gevoelens zijn misschien een duidelijke taal voor het individu, maar is voor een buitenstaander niet altijd zomaar begrijpbaar. De onderliggende boodschap is deels niet zomaar te achterhalen omdat ieder individu een foto bekijkt vanuit eigen perspectief. Om als buitenstaander inzicht te verwerven in een foto kan het bijgevolg nodig zijn om met het individu in interactie te treden. Fotografie maakt dus niet enkel foto's, maar zorgt er ook voor dat mensen over foto's kunnen nadenken en praten. (Hendriks, 2013; Thibaut, 2012; Weiser, 1999)

Zoals hierboven vermeld kunnen mensen, en dus ook jongeren, op basis van fotografie uitdrukking geven aan zichzelf. Uit de afgenomen interviews met experts kwam naar voren dat jongeren onbewust en bijgevolg meer dan ze zelf denken bezig zijn met fotografie te gebruiken als expressiemiddel. Aan de hand van een kleinschalige bevraging die ik bij jongeren deed, bleek dat 28,87 % van de bevroegden altijd of het merendeel van de tijd fotografie gebruikt om hun gevoelens en/of gedachten uit te drukken en dat 71,13 % dit nooit of het merendeel van de tijd niet doet. Achteraf gezien weerspiegelen foto's voor 61,86 % van de bevroegde jongeren altijd of het merendeel van de tijd hun gedachten en gevoelens. Voor 38,14 % is dit nooit of het merendeel van de tijd niet het geval. Dit bevestigt wat tijdens de interviews aan bod kwam, namelijk dat jongeren er onbewust mee bezig zijn.

---

⁹ David Krauss is psycholoog, musicus, professionele fotograaf en een van de eerste pioniers van PhotoTherapy.

3.3.3 De visuele elementen van een foto

Een foto is, zoals eerder vermeld, absoluut geen natuurgetrouwe nabootsing van de werkelijkheid. Integendeel, het is een vlak met tekens, verhalen en opvattingen over die werkelijkheid. Als we het hebben over tekens hebben we het over de visuele elementen waaruit een foto bestaat. Op basis van deze tekens wordt er een betekenis gevormd, die op zijn beurt de boodschap weergeeft van de foto. Doordat de betekenis van tekens geen vaststaand gegeven is en deze bijgevolg op verscheidene manieren 'gelezen' kunnen worden, kan een foto op verschillende wijzen geïnterpreteerd worden. Diegene die de foto maakt, kan uiteraard wel bewust tekens veroorzaken om bepaalde gevoelens, gedachten of informatie over te brengen. (Hendriks, 2013)

Ton Hendriks (2013) maakt een onderscheid tussen **drie soorten tekens**:

- 1 De **inhoudstekens** hebben te maken met het zichtbare onderwerp van de foto. Bij het maken van een foto wordt een onderwerp gekozen en deze keuze geeft weer wat de persoon in kwestie belangrijk of mooi vindt. Aan de hand van de inhoud van een foto kan dus gecommuniceerd worden over onder andere wat het individu persoonlijk raakt.

Indien het onderwerp persoonlijk en/of psychologisch geladen is, is de foto een uitdrukking van waarden en normen, gevoelens en gedachten, kortom van de niet-visuele wereld. In dit geval kunnen we spreken over een metaforisch onderwerp waarbij het niet zozeer gaat over het onderwerp, maar over de symbolische waarde ervan. Metaforen zorgen ervoor dat individuen vanop afstand zichzelf kunnen beschrijven en over zichzelf kunnen nadenken, wat een gevoel van veiligheid kan creëren.

Een onderwerp mag echter niet verward worden met een thema aangezien het thema onder het onderwerp ligt en bijgevolg niet onmiddellijk zichtbaar is. Terwijl het onderwerp concreet en benoembaar is bij het bekijken van een foto, is het thema eerder algemeen. Een persoonlijk thema kan onder andere voortvloeien uit reflectie over de beleving van de realiteit.

- 2 De **vormtekens** gaan over het technische aspect van fotografie zoals onder andere de compositie. De vormtekens licht ik in 3.4 toe.
- 3 De **contexttekens** hebben betrekking op de omgeving waarin de foto terechtkomt. Een foto kan namelijk op verschillende manieren in een context geplaatst worden. Het kan bijvoorbeeld gaan over een foto die deel uitmaakt van een reeks, de plek waar een foto wordt getoond of de combinatie van foto en tekst. Indien foto's gecombineerd worden met tekst, kijken mensen in eerste instantie naar de foto en vervolgens naar de tekst. Waar woorden in eerste instantie het verstand aanspreken, spreken foto's eerst het zintuiglijke aan. Foto's raken ons bijgevolg gemakkelijker dan woorden aangezien woorden in eerste instantie nog begrepen moeten worden. Het gebruik van tekst kan er wel voor zorgen dat de kijker in een bepaalde richting wordt gestuurd. (Braet, 2012; Craig, 2009; Hendriks, 2013; Pauwels & Peters, 2005)

3.4 Het lezen van de fotografische vormgeving

Ieder losstaand element van de foto heeft een betekenis op zich. De manier waarop de verschillende elementen worden getoond, heeft dus bijgevolg invloed op de foto want door de onderlinge wisselwerking van de losstaande elementen krijgt de foto betekenis. Dit zorgt ervoor dat de interpretatie van een foto start bij het lezen van de fotografische vormgeving. Onder de fotografische vormgeving behoren de elementen compositie, licht, standpunt en moment. Deze elementen worden hieronder verder toegelicht. Ieder fotografisch vormelement wekt een psychologisch effect op bij de kijker van de foto. Echter ontstaat de betekenis pas wanneer de vorm in verband wordt gebracht met de inhoud aangezien de inhoud wordt ondersteund door de vorm. (Hendriks, 2013; SLO Voortgezet onderwijs, 2006)

3.4.1 De compositie

Op het moment dat een foto wordt genomen, beslist de fotograaf wat hij al dan niet op de foto wil. Eveneens beslist hij waar wat op de foto geplaatst wordt, dus wat op de voorgrond komt en wat op de achtergrond. Wat op de voorgrond wordt geplaatst, wordt beschouwd als belangrijk. (Hendriks, 2013; Miotke, 2011)

De proportie heeft te maken met de samenstelling van de volledige foto, dus met de rangschikking van de beeldelementen. Een symmetrische foto kan geassocieerd worden met eigenschappen zoals eenvoud, rust, orde, overzichtelijkheid en schoonheid. Een asymmetrische foto daarentegen zorgt ervoor dat de spanning en dynamiek van een foto toeneemt. De gulden snede, een vorm van asymmetrie, is een oud principe waarbij het onderwerp niet in het midden van de foto wordt geplaatst. Het onderwerp wordt namelijk op 1/3 van de boven- of onderkant en op 1/3 van de linker- of rechterkant geplaatst. De gulden snede heeft op zichzelf geen betekenis, maar het zorgt wel voor het overdragen van de aandacht. Door het effect dat teweeggebracht wordt wanneer een belangrijk onderwerp op de gulden snede wordt geplaatst, kunnen er uiteraard wel betekenissen ontstaan. (Hendriks, 2013; Miotke, 2011)

De rangschikking van lijnen, vlakken en patronen vormen het uitgangspunt van de compositie. Lijnen en vlakken hebben het vermogen om een emotionele betekenis te verwerven. Zo kunnen lijnen en vlakken met scherpe hoeken een gevoel van spanning creëren. Ronde lijnen en vlakken daarentegen kunnen ervaren worden als zacht en vloeiend. (Hendriks, 2013)

Ook de kleur behoort tot de compositie van de foto. De kleur kan de gevoelswaarde van een foto versterken zoals de kleur rood die mogelijk geassocieerd wordt met warmte en passie. Bovendien speelt de kleurintensiteit ook een rol. Pastelkleuren kunnen bijvoorbeeld geassocieerd worden met rust. (Hendriks, 2013)

Het kader behoort eveneens tot de basiselementen van de compositie. Het kader bepaalt namelijk welke beeldelementen binnen de randen van de foto worden geplaatst. Er kan een onderscheid gemaakt worden tussen een open en een gesloten kader. Een open kader creëert het gevoel dat er zich buiten het beeld nog iets bevindt waardoor de fantasie aangewakkerd wordt. Diegene die de foto bekijkt, gaat zelf inhoud geven aan wat er mogelijk buiten de foto plaatsvindt. Eigenlijk refereert het open kader naar de subjectiviteit van fotografie aangezien het weergeeft dat een foto slechts een uitsnede is van de

werkelijkheid. Een gesloten kader daarentegen creëert een gevoel van afgrenzing aangezien er geen betekenisvolle beeldelementen zijn die zich denkbeeldig buiten de foto bevinden. (Hendriks, 2013)

3.4.2 Het licht

De sfeer van een foto wordt grotendeels bepaald door het licht. Zacht licht zorgt er bijvoorbeeld voor dat een foto rustig bekeken kan worden, zonder dat de aandacht naar een lichtcontrast wordt getrokken. Hierdoor ontstaat er een visuele gelijkwaardigheid. Hard licht daarentegen zorgt ervoor dat de nadruk op bepaalde gevoelswaarden wordt gelegd waardoor de aandacht van de kijker gestuurd wordt. In een donkere foto wordt de aandacht gezogen naar lichte plaatsen en omgekeerd. (Hendriks, 2013)

3.4.3 Het standpunt

Het derde element van de fotografische vormgeving is het standpunt, dus de plaats waar de fotograaf staat bij het nemen van de foto. De verhoudingen binnen een foto worden bepaald door het standpunt dat ingenomen wordt. Het standpunt is dus eveneens bepalend voor de betekenis die aan de foto wordt gegeven. (Hendriks, 2013)

3.4.4 Het moment

Aan de hand van fotografie kunnen momenten vastgelegd worden. Eigenlijk is een foto steeds een weergave van het verleden aangezien het bekijken van de foto steeds plaatsvindt nadat deze is gemaakt. (Hendriks, 2013)

4 Fotografie als hulpmiddel in het sociaal-agogisch werk

In het voorgaande hoofdstuk werd fotografie geschetst. In dit hoofdstuk bespreek ik hoe fotografie ingezet kan worden in het sociaal-agogisch werk. Ik start dit hoofdstuk met een toelichting van de relatie tussen fotografie en het sociaal-agogisch werk. Vervolgens bespreek ik mogelijke fotografietechnieken, die in het werk met jongeren ingezet kunnen worden. Als afsluiting van dit hoofdstuk bekijk ik welke waarde fotografie kan hebben in het groeiproces van jongeren.

4.1 De relatie tussen fotografie en het sociaal-agogisch werk

4.1.1 Een korte geschiedenis

Het is moeilijk om de geschiedenis van de fotografie los te koppelen van de geschiedenis van de psychiatrie. Vanaf het ontstaan van fotografie tot in de eerste helft van de 20ste eeuw maakte de psychiatrische fotografie portretten van patiënten om de verscheidene psychopathologieën in kaart te brengen. Bij het portretteren van patiënten moest er voldaan worden aan regels die het maken van en het kijken naar wetenschappelijke opnames reguleerden. Het ging onder andere over de plaats waar de camera moest staan, de keuze van de lens en de keuze voor een neutraal witte achtergrond. Door de vele regels, die werden opgelegd, was communicatie en interactie tussen de fotograaf en de geportretteerde onmogelijk. (Sienaert et al., 2015)

Tijdens de tweede helft van de twintigste eeuw werd fotografie eerder gebruikt om het leven in de psychiatrie in beeld te brengen en bijgevolg het falen van de psychiatrie aan te klagen. De patiënten werden zoals voordien niet meer gezien als een medisch object, maar als een subject met rechten en een verhaal. (Sienaert et al., 2015)

Diamond, de grondlegger van de psychiatrische fotografie, vond dat fotografie op drie verschillende manieren waardevol kan zijn voor de psychiatrie. Ten eerste kan fotografie een bijdrage leveren aan de studie rond de verschillende psychopathologieën. Fotografie kan namelijk de verschijningsvormen van de psychiatrische stoornissen objectief bekijken en in kaart brengen. Ten tweede vergemakkelijkt fotografie de identificatie van patiënten bij een heropname. Ten derde heeft fotografie wellicht een therapeutische rol. (Sienaert et al., 2015)

Net zoals voor de meeste mensen is fotografie eveneens voor psychiatrische patiënten een toegankelijker medium geworden. Foto's zijn namelijk overal te vinden zoals in bushokjes, kranten, portefeuilles en op computers. Daarnaast houden de meeste mensen, welke (culturele) achtergrond dan ook, foto's van onder andere zichzelf, mensen die belangrijk zijn in hun leven, bijzondere plaatsen en betekenisvolle momenten bij. (Sienaert et al., 2015; Weiser, 1999)

4.1.2 Fotografie en beeldende therapie

Iedere persoon die foto's opnieuw bekijkt, wordt (on)bewust geconfronteerd met de mogelijkheid dat fotografie zelfonderzoek of persoonlijke ontwikkeling mogelijk maakt. Indien fotografie gebruikt wordt in functie van het eigen ontwikkelingsproces zonder begeleiding van een therapeut kan er gesproken worden over het therapeutisch gebruik van foto's. Dit onderscheidt zich van PhotoTherapy waarbij er begeleiding is van een therapeut. Eigenlijk kan elke vorm van fotografie een therapeutisch effect teweegbrengen, maar de effecten zullen in combinatie met begeleiding doelgerichter zijn. (Schweizer et al., 2009; Weiser, 1999)

PhotoTherapy kan in beeldende therapie op verschillende manieren ingezet worden. Binnen de beeldende therapie wordt het zichtbare en tastbare product, in dit geval een foto, gebruikt als middel voor therapie. Achter iedere foto gaat namelijk een verhaal schuil. Dit verhaal weerspiegelt een projectie van het individu en is bijgevolg gebaseerd op het unieke perspectief waaruit dit individu de wereld waarneemt. Het uitgangspunt van PhotoTherapy bestaat dus uit het verhaal en de (on)bewuste ervaring die horen bij een foto. (Luyten, 2016; Schweizer et al., 2009)

Beeldende therapie is een vakgebied binnen de creatieve therapie. Creatieve therapie richt zich op de behandeling van cliënten met psychosociale en/of psychiatrische problemen. Creativiteit kan verschillende doelen nastreven zoals beweging en verandering op gang brengen en het maken van contact met de innerlijke en uiterlijke leefwereld. (Beghin et al., 2014; Schweizer et al., 2009)

Zoals hierboven vermeld wordt er binnen de beeldende therapie zowel gebruik gemaakt van het proces als van het zichtbare en tastbare product dat voortvloeit uit het proces. In geval van fotografie kan zowel het proces dat voorafgaat aan de foto als het uiteindelijke resultaat ontspannend werken. Daarnaast kunnen beiden ervoor zorgen dat de persoon in kwestie meer inzicht krijgt in zichzelf. Door zowel aandacht te schenken aan de fotografische handeling als aan het eindproduct wordt fotografie gebruikt als middel in plaats van als medium. De foto's zijn namelijk geen doel op zich, het proces is minstens even belangrijk als het bekijken van en het reflecteren over het eindproduct. In die zin, kan fotografie omschreven worden als een beginpunt, als een stimulans voor projecties. (Braet, 2012; Danchin, z.d.)

Zowel het moment dat voorafgaat aan als het moment dat volgt op de foto-opname denkt de persoon in kwestie na. Op het moment dat de foto wordt genomen, denkt hij niet na. Echter kan zelfexploratie zowel plaatsvinden aan het begin van het proces als tijdens en na het proces. Aan het begin van het proces denkt de persoon na en beslist hij wat hij wil fotograferen. Tijdens het fotograferen vindt hij het onderwerp en nadat een foto is gemaakt, denkt de persoon in kwestie na over de inhoud. Ook kan er op basis van een foto interactie gestart worden. (Craig, 2009; Sontag, 2008)

Iedere werkvorm binnen beeldende therapie is erg waardevol, de ene is niet beter of slechter dan de andere en bovendien vullen ze elkaar mooi aan. Tekenen, schilderen en beeldhouwen zijn voorbeelden van beeldende vormen. Vandaag de dag wordt fotografie gemakkelijk buiten beschouwing gelaten als het gaat om beeldende werkvormen. Dit komt mogelijk doordat mensen (nog) niet doorhebben welke waarde fotografie kan hebben in het sociaal-agogisch werk. Dit is bijzonder jammer aangezien het werken met fotografie

gemakkelijk onder de knie te krijgen is. Anderzijds is deze creatieve werkvorm net zo moeilijk als de andere werkvormen aangezien de jongere zich moet kunnen uitdrukken en dat je als begeleider de betekenis, die de jongere aan de foto geeft, moet kunnen achterhalen. (Luyten, persoonlijke communicatie, 21 maart 2018; Schweizer et al., 2009)

Toch kan het zijn dat jongeren sneller geneigd zijn om bij tekenen als beeldende werkvorm te zeggen dat ze dit niet kunnen of dat ze niet weten wat ze moeten tekenen. Wanneer aan een jongere, die gevoelig is voor het oordeel van anderen, gevraagd wordt om klei- of tekenvaardigheden toe te passen, kan het zijn dat de jongere verstijft nog vooraleer hij een potlood vastheeft. Dit kan mogelijk te maken hebben met het feit dat er uit het creatief proces een product moet voortvloeien, wat een gevoel van beoordeling kan veroorzaken. Bij fotografie is dit veel minder het geval want als een jongere een foto meebrengt, ligt het resultaat voor zijn neus. Daarnaast heeft dit mogelijk te maken met de laagdrempeligheid die fotografie in zich heeft. Er wordt namelijk niet vertrokken vanuit een leegte zoals wel het geval is bij een tekening waar er vanuit een wit blad wordt vertrokken. Bij fotografie wordt er vertrokken vanuit de werkelijkheid en gaat het in de eerste plaats over het maken van keuzes. Bovendien lijkt het alsof jongeren minder beschaamd zijn wanneer het gaat over een foto, zeker wanneer een jongere foto's verzameld heeft uit onder andere een tijdschrift aangezien hij deze niet zelf heeft gemaakt. Bij het zelf fotograferen heeft dit mogelijk te maken met het feit dat de jongere op het knopje heeft gedruwd en het resultaat eruit is gekomen. Het gaat niet over het resultaat, maar over wat de jongere in de foto projecteert. (Jocqué, persoonlijke communicatie, 9 mei 2018; Luyten, persoonlijke communicatie, 21 maart 2018)

Een ander verschil tussen onder andere tekenen en het werken met een bestaande foto ligt hem in het feit dat een jongere, die een tekening maakt, op dat moment aan de slag is. Wat er op het blad verschijnt, vormt een neerslag van wat hem op dat moment bezighoudt. Indien een jongere op zoek is naar foto's is hij eveneens aan het werk, maar is er op dat moment slechts een beperkte neerslag. De output bij het uitkiezen van een foto is dus heel anders dan bij het maken van een tekening. Pas op het moment dat een jongere in interactie treedt over de foto bereikt hij dezelfde output als wanneer een jongere tekent. Wanneer de jongere zelf foto's maakt, is de output onmiddellijk hetzelfde als de output die ontstaat bij het maken van een tekening. (Luyten, persoonlijke communicatie, 21 maart 2018)

Als afsluiting van dit onderdeel wil ik nogmaals benadrukken dat de ene beeldende werkvorm niet beter is dan de andere, maar dat ze elkaar mooi aanvullen. Het werken met fotografie kan bijvoorbeeld gecombineerd worden met het maken van een collage of met het doorkrassen van een foto.

4.2 Vijf fotografietechnieken

Judy Weiser heeft op vlak van PhotoTherapy een enorme verdienste. Weiser heeft alle technieken die toegepast worden samen met haar eigen ervaring gestructureerd en gebundeld tot vijf basistechnieken. Deze technieken hebben betrekking op de relatie tussen de persoon en de camera en/of foto. Het gaat om foto's die genomen of verzameld worden door de persoon, familiealbums en autobiografische foto's, zelfportretten en foto's die genomen worden van de persoon door anderen. Naast deze vier technieken is er een vijfde techniek, fotoprojectie, die eerder deel uitmaakt van bovengenoemde technieken dan dat het een techniek op zich vormt. Feitelijk vloeien alle technieken in de praktijk in elkaar over en dient de categorisering eerder als houvast. (Van Doorselaer, persoonlijke communicatie, 16 maart 2018; Weiser, 1999)

Er is geen vaststaande of juiste methode om met deze vijf fotografietechnieken aan de slag te gaan. Ook worden er geen verplichtingen opgelegd wat betreft de chronologie of combinatie van de technieken. Het zijn geen gestandaardiseerde oefeningen, wat ervoor zorgt dat de theorie van Weiser toegepast en geïndividualiseerd kan worden in de praktijk. (Luyten, persoonlijke communicatie, 21 maart 2018; Weiser, 2018)

4.2.1 Foto's genomen of verzameld door de persoon zelf

Foto's die getrokken of verzameld worden door de persoon zelf kunnen een soort van zelfexpressie zijn. Hetgeen de persoon belangrijk vindt, wordt gereflecteerd in de foto waardoor de foto bekeken kan worden als een soort van zelfportret. Doordat het individu datgene waar hij mee bezig is fotografisch kan weergeven, kan hij hier controle over krijgen. (Weiser, 1999, z.d.)

De persoon in kwestie kan bij het fotograferen beïnvloed worden door allerlei aspecten zoals zijn doelen, wensen en hoop. De zorgvuldige afweging van momenten die geselecteerd worden om vast te leggen, kunnen zowel feitelijke als emotionele informatie opleveren. Daarnaast kan deze afweging ook samenhangende thema's, interesses, persoonlijke metaforen en symbolen naar boven brengen, al dan niet waar de persoon in kwestie zichzelf bewust van is. (Weiser, 1999)

Een foto kan 'goed' of 'slecht' zijn afhankelijk van de manier waarop deze bijdraagt aan de innerlijke behoeften van het individu. We kunnen dus stellen dat een foto 'goed' is wanneer deze voldoet aan de verwachtingen van het individu. Indien dit niet het geval is, zal de persoon in kwestie het gevoel hebben dat de foto 'fout' is en er bijgevolg iets ontbreekt. Foto's die verzameld of gemaakt werden, vertellen dus heel veel over het individu aangezien deze gemaakt of verzameld werden omdat ze iets betekenen. Een foto kan eigenlijk gezien worden als een detail van een groter geheel. Om hier inzicht in te verwerven, is het als begeleider belangrijk om goede verkennende vragen te stellen. (de Botton & Armstrong, 2013; Weiser, 1999)

Echter kan het soms gebeuren dat een foto de verwachtingen van een persoon niet weerspiegelt. In dat geval is het belangrijk om te achterhalen wat er fout liep en hoe het wel kan lukken. Ook met foto's waar mensen niet tevreden over zijn, kan aan de slag gegaan worden. Hoe ervaren ze het als een foto volgens hun niet perfect is? (De Rycke, persoonlijke communicatie, 6 april 2018; Weiser, 1999)

4.2.2 Werken met familiealbums en autobiografische foto's

Het ontwikkelen van een eigen identiteit hangt samen met het kennen van de eigen geschiedenis, met het zicht hebben op de plaats die je inneemt ten opzichte van anderen en met ervaringen die je (on)bewust blijven beïnvloeden. Door met familiealbums en autobiografische foto's te werken, kan inzicht opgedaan worden over het complex systeem waarbinnen de persoon in kwestie functioneert. Dit gegeven maakt dat deze techniek verschilt van de andere fotografietechnieken aangezien deze enkel gaan over de persoon zelf. (Hendriks, 2013; Weiser, 1999)

Aan de hand van fotografie bouwen vele families een portrettengalerij op. Het gaat om foto's die wijzen op een onderlinge verbondenheid. Familiealbums worden gecreëerd met de bedoeling om langdurig bij te houden. Ze dienen onder andere als geluksbrenger, als bewijs dat mensen hebben bestaan en als bewijs voor onderlinge relaties tussen mensen. Familiealbums bewijzen dus ook dat mensen belangrijk zijn voor anderen. Wanneer iemand afgebeeld wordt op een foto, bevestigt deze foto dat de persoon bestaat. Aangezien fotografie zorgt voor bestaansrecht, kunnen er nooit te veel foto's van een individu bestaan. (Sontag, 2008; Weiser, 1999)

Aangezien privéfoto's speciale momenten vastleggen, momenten uit het verleden bewaren en na zoveel jaar een blik geven op waar we in het verleden zijn geweest, kennen ze een grote emotionele waarde. Een foto kan dus eigenlijk gezien worden als een soort vervangingsmiddel voor ons geheugen. (Hendriks, 2013)

Zolang mensen foto's nemen en deze liefdevol bijhouden, maakt het volgens Susan Sontag (2008) weinig uit welke activiteiten gefotografeerd worden. Echter bestaat er een taboe rond het bewaren van minder prettige momenten, zoals een echtelijke ruzie of een ziekte, in een private fotoverzameling of familiealbum. Mensen worden liever niet herinnerd aan zulke gebeurtenissen. Enkel de foto's die de moeite waard zijn en veel betekenen voor de familie worden in het familiealbum gestoken. Zowel familiealbums als biografische foto's geven dus een selectieve realiteit weer. Dit zorgt ervoor dat hetgeen niet zichtbaar is op een foto minstens even belangrijk kan zijn als datgene dat wel zichtbaar is op een foto. Jongeren kunnen bijvoorbeeld aangemoedigd worden om na te denken over de reden waarom ze niet voorkomen in een familiealbum. (Pauwels & Peters, 2005; Thibaut, 2012; Van Doorselaer, persoonlijke communicatie, 16 maart 2018; Weiser, 1999)

Als mensen terugkijken naar een foto, kijken ze terug naar gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden en nooit meer zullen veranderen. Dit is anders dan wanneer we ons in het hier en nu, in de werkelijke wereld bevinden waar er dingen gebeuren waarvan we niet weten hoe ze gaan evolueren en/of aflopen. Wanneer er met autobiografische foto's aan de slag wordt gegaan, is het dus zeer belangrijk om nadien terug te keren naar het hier en nu aangezien het teruggaan in de tijd en het reflecteren over de foto er mogelijk voor kan zorgen dat het individu van de wereld 'verdwijnt'. (Sontag, 2008; Van Doorselaer, persoonlijke communicatie, 16 maart 2018)

4.2.3 Zelfportretten

Als we spreken over een zelfportret hebben we het over een fotografische voorstelling van de persoon die de foto neemt, dit kan zowel een reële als een metaforische weergave zijn. Een zelfportret kan zowel het uiterlijke als het innerlijke van een persoon weergeven. Een zelfportret is slechts een momentopname waardoor een zelfportret nooit klaar is. Iedere persoon voelt zich bijvoorbeeld niet elke dag hetzelfde of ziet er niet elke dag hetzelfde uit. (Braet, 2012; Craig, 2009; Weiser, 1999)

Het verschil tussen een zelfportret en een foto genomen door iemand anders zit hem in het feit dat een zelfportret de realiteit weergeeft zonder beïnvloeding van iemand anders. Bij het maken van een zelfportret heeft de persoon zo goed als alles zelf in handen, vanaf het begin tot het einde. Door te werken met zelfportretten wordt er dus een soort van vrijheid gecreëerd, die ervoor zorgt dat mensen zichzelf kunnen vormgeven zonder geconfronteerd te worden met verwachtingen en/of beperkingen van anderen. Zo kunnen mensen exploreren en ontdekken wie ze echt zijn, dit allemaal zonder bekeken te worden door anderen. (Weiser, 1999)

Het werken met zelfportretten kan voor mensen, zeker voor diegenen die moeilijkheden ervaren omtrent zelfrespect, zelfkennis, zelfvertrouwen en zelfacceptatie, zeer gunstig zijn. Dit komt doordat zelfportretten worden gezien als een veilige manier om geconfronteerd te worden met zichzelf, om de eigen beperkingen te ontdekken en om zichzelf te aanvaarden. Aan de hand van een zelfportret kunnen mensen namelijk vanop afstand naar zichzelf kijken alsof ze naar een ander persoon kijken. Zelfportretten bieden aan mensen de mogelijkheid om weer te geven welke delen ze van zichzelf (niet) fijn vinden of wat ze graag zouden willen veranderen. Mensen kunnen alternatieven uitproberen zonder dat iemand dit hoeft te weten. Aan de hand van zelfportretten kunnen mensen zichzelf beter leren kennen en ontdekken wie ze werkelijk zijn. Het werken met zelfportretten biedt dus de mogelijkheid om het zelfbeeld te versterken. Anderzijds zijn mensen tijdens deze vorm van zelfontdekking op hun kwetsbaarst aangezien er niemand anders is waar ze de 'schuld' op kunnen schuiven. Wanneer een individu zijn zelfportret aanvaardt, kan dit beschouwd worden als een metafoor voor het aanvaarden van de eigen persoonlijkheid. (Thibaut, 2012; Weiser, 1999, z.d.)

Op basis van zelfportretten kan het individu inzicht verwerven in het systeem van percepties en zelfbeoordeling, die hun oorsprong vinden in het internaliseren van verwachtingen van anderen in plaats van in hun eigen innerlijke identiteit. Hierdoor kan begrepen worden dat mensen zelf verantwoordelijk zijn voor verandering en verbetering. (Weiser, z.d.)

4.2.4 Foto's van een persoon genomen door iemand anders

Het kan zowel gaan over foto's die spontaan werden genomen waardoor het individu bijgevolg niet wist dat er een foto van hem werd genomen als over foto's die doelbewust werden genomen. Anders dan bij zelfportretten is dat het individu veel minder controle heeft over het eindresultaat, zelfs wanneer hij poseert. Dit komt doordat de meeste beslissingen gemaakt worden door diegene die de foto neemt. Het is dus een bijzondere vorm van fotografie aangezien er interactie ontstaat tussen de geportretteerde en diegene die de foto maakt. Vertrouwen en dialoog staan tijdens deze vorm van fotografie centraal. (Thibaut, 2012; Weiser, z.d.)

Op het moment dat iemand plaatsneemt voor de camera valt zijn anonimiteit weg. De persoon in kwestie kan zich niet meer onzichtbaar opstellen zoals hij bijvoorbeeld onopgemerkt verdwijnt in de massa tijdens een wandeling door de stad. Zonder excuses wordt alles van de persoon uitvergroot zoals zijn gelaatsuitdrukking, beweging en 'afwijking', kortom ieder detail. (Sienaert et al., 2015)

Op het moment dat iemand anders een foto van ons neemt, ontstaat dus de mogelijkheid om zicht te krijgen op de manier waarop we onszelf presenteren aan anderen, op de manier waarop we deel uitmaken van sociale interacties en op de manier waarop anderen ons bekijken. Een foto genomen door persoon X kan meer in het verlengde liggen van ons eigen beeld dan een foto die is genomen door persoon Y. Op het moment dat de geportretteerde persoon de foto bekijkt, doet hij dit vanuit zijn eigen verwachtingen: hoe had ik mij deze foto ingebeeld? Vaak zijn mensen verrast bij het zien van een foto die er heel anders uitziet dan ze zichzelf hadden ingebeeld. (Thibaut, 2012; Weiser, 1999, z.d.)

Heel wat mensen zijn dan ook nerveus om gefotografeerd te worden. Deze nervositeit vloeit voort uit angst om afgekeurd te worden door de camera. Aangezien mensen een foto van zichzelf op hun best willen, voelen ze zich gestraft wanneer de foto niet aantrekkelijker is dan ze in realiteit zijn. Echter hebben weinig mensen het geluk om er beter uit te zien op een foto dan ze er in werkelijkheid uitzien. De kracht om mooi op een foto te staan, bestaat erin om te vertrouwen op jezelf en ermee te stoppen jezelf te vergelijken met anderen. (Sienaert et al., 2015; Sontag, 2008)

Het werken met portretten gaat dus samen met het werken aan je zelfbeeld. Een portret is niet hetzelfde als een spiegelbeeld. Door middel van een portret wordt de geportretteerde, zoals eerder vermeld, geconfronteerd met het beeld dat diegene die de foto heeft genomen over hem heeft. De persoon in kwestie kan dus geconfronteerd worden met het feit dat zijn zelfbeeld niet altijd overeenstemt met wat anderen over hem denken, hoe anderen hem zien of met wat hij zich inbeeldt dat anderen over hem denken. (Braet, 2012; Sienaert et al., 2015)

Door zelfstigma kunnen personen belemmerd worden om plaats in te nemen voor de camera. Zelfstigma ontstaat wanneer mensen de stigmatiserende houding van de maatschappij internaliseren als correct en aanvaardbaar. Door een gebrek aan zelfwaarde en zelfrespect kunnen deze personen hun eigen voorkomen niet uitstaan. Uiteraard zijn er ook mensen die negatieve beeldvorming niet internaliseren. Integendeel, zij krijgen net een energieboost en gaan in de tegenaanval. Nog andere mensen negeren het gewoon, ze ontwikkelen geen lager zelfwaardegevoel en gaan ook niet in de tegenaanval. (Sienaert et al., 2015)

Een portret dat genomen wordt door iemand anders, kan bovendien veel weergeven over diegene die de foto maakt. Achter de foto kunnen bijvoorbeeld zijn visie, bezorgdheden, dromen en/of fantasieën verscholen zitten. Hierdoor kan het portret een zelfportret worden van diegene die de foto maakt. (Braet, 2012)

4.2.5 Fotoprojectie

Binnen het proces van fotoprojectie worden foto's gebruikt om emotionele reacties los te maken, dit al dan niet in combinatie met een verbale omschrijving. Bij fotoprojectie kunnen allerlei soorten foto's gebruikt worden zoals persoonlijke foto's, foto's van anderen, foto's uit tijdschriften en foto's van postkaarten. Een foto symboliseert hetgeen dat belangrijk is voor die welbepaalde persoon. Foto's kunnen gevoelens van associatie met zich meebrengen. Ze kunnen er bijvoorbeeld voor zorgen dat mensen denken aan bepaalde personen of dingen. (Weiser, 1999)

Alle foto's die genomen of gekozen worden, geven de kijk van het individu op de wereld weer waardoor het individu bijgevolg zijn identiteit creëert. Aan de hand van fotografie krijgen mensen dus zicht op de manier waarop ze over de wereld denken en hoe ze over zichzelf reflecteren. Iedere foto vertelt dus iets over hoe een persoon over het leven praat, denkt en voelt. (SLO Voortgezet onderwijs, 2006)

Op basis van fotoprojectie kunnen individuen op een veilige manier zicht krijgen op hun eigen filters waarmee ze de wereld bekijken. Fotoprojectie zorgt er namelijk voor dat mensen tot verschillende meningen, boodschappen en gevoelens komen. Dit komt doordat de reactie op een foto een weerspiegeling vormt van het innerlijke onderbewuste. Binnen het proces van fotoprojectie kan een foto niet verkeerd geïnterpreteerd worden aangezien het over de inhoud gaat en niet over wat juist of fout is. Iedereen heeft een andere waarheid en deze zijn allemaal evenwaardig. Op basis hiervan leren mensen dat er meer dan een manier is om, om te gaan met mensen of een situatie. Het proces van fotoprojectie kan mensen dus helpen begrijpen dat iedereen verschillend is. Dit maakt dat het proces van fotoprojectie voor mensen, zeker voor diegenen die twijfelen aan zichzelf, een manier is om zelfbewustzijn en zelfempowerment te ontwikkelen. Ze leren namelijk dat ze een eigen visie hebben, een eigen manier van denken en dat deze bijdragen aan wie ze zijn. (Luyten, 2016; Van Doorselaer, persoonlijke communicatie, 16 maart 2018; Weiser, 1999)

4.3 De imaginaire foto

Naast de vijf fotografietechnieken, die hierboven besproken werden, kan de imaginaire foto ook toegevoegd worden aan het werken met fotografie. Mensen herinneren zich soms foto's die ze onder andere kwijtgeraakt zijn, gestolen werden of vernietigd werden. Dit wijst op de mogelijkheid van de mens om foto's te onthouden, zonder deze te zien. Eveneens kan het bij de imaginaire foto gaan over het feit dat een individu een bestaande foto wil veranderen. Tot slot kan het ook zijn dat de foto nog niet bestaat en momenteel enkel te vinden is in onder andere de vorm van een droom. In deze situaties kan een individu gebruikmaken van een imaginaire foto. (Danchin, z.d.)

Het werken met een imaginaire foto kan op verschillende manieren gebeuren, zoals het werken met een blanco stuk fotopapier of een leeg papier. In geval van een blanco foto kan het individu aangemoedigd worden om te beschrijven hoe zijn imaginaire foto eruitziet. Aan de hand van een leeg papier kan het individu aangemoedigd worden om de imaginaire foto voor de geest te halen en bijgevolg de contouren neer te tekenen. Indien het individu zijn imaginaire foto tekent, is het belangrijk om te benadrukken dat de tekening enkel dient ter ondersteuning en niet als eindresultaat. (Danchin, z.d.)

Aan de hand van een imaginaire foto, kan het gevoel verminderd worden dat de oorspronkelijke foto volledig verdwenen is of dat er niets meer aan veranderd kan worden. (Danchin, z.d.)

4.4 De waarde van fotografie in het groeiproces van jongeren

Zoals eerder vermeld komen jongeren dagelijks in aanraking met foto's. Denk bijvoorbeeld maar aan foto's in tijdschriften, schoolboeken, kranten, bushokjes en op sociale media. Bovendien zijn jongeren vertrouwd met het medium, ze nemen bijna dagelijks foto's en/of praten hierover. Denk hierbij bijvoorbeeld aan applicaties, zoals Snapchat en Instagram, die dit gebeuren vergemakkelijken. Hoe vaak jongeren in een week terugkijken naar hun eigen foto's onderzocht ik aan de hand van een kleinschalige vragenlijst. Terwijl 9,28 % van de bevroegden geen enkele keer terugkijkt, kijkt 90,72 % één keer tot dagelijks terug naar eigen foto's. Uiteraard worden deze resultaten geconfronteerd met een beperkt aantal respondenten en een representatie van slechts één week. We kunnen wel stellen dat foto's tot de leefwereld van jongeren horen en net dit gegeven maakt dat het werken met fotografie als pluspunt ervaren kan worden in het werk met jongeren. Voor elke leeftijdscategorie bestaat de mogelijkheid om met fotografie aan de slag te gaan. Aan de hand van foto's kunnen jongeren uitdrukking geven aan onder andere hun gedachten en gevoelens, mogelijk zonder dat ze dit zelf beseffen. Uiteraard zal de manier waarop gereflecteerd wordt over foto's afhankelijk zijn van leeftijd tot leeftijd. (De Rycke, persoonlijke communicatie, 6 april 2018; Weiser, 1999)

Zoals hierboven aangehaald, zijn er verschillende applicaties die jongeren aanmoedigen om foto's te maken. Wanneer een jongere bijvoorbeeld een foto van zichzelf maakt met de bedoeling om deze op sociale media te zetten, creëert hij meestal een heel ander beeld over zichzelf dan de manier waarop hij zichzelf in het dagelijkse leven laat zien. Jongeren zullen eerder een foto kiezen waarop een geconstrueerd zelfbeeld staat. In het werken met fotografie is het dus belangrijk om fotografie onafhankelijk van sociale media te gebruiken aangezien de jongere dan zelf zal bepalen welk beeld hij creëert en in welke context hij dit gebruikt. (Hendriks, 2013)

Het werken met fotografie kan ervaren worden als een zoektocht. Mogelijk vindt de jongere in deze zoektocht niet waarnaar hij op zoek is, maar evengoed kan het zijn dat hij dingen over zichzelf ontdekt waar hij in eerste instantie niet naar op zoek was. Deze 'ontdekkingen' kunnen het beginpunt zijn voor verdere exploratie en mogelijk kan een jongere hiermee verder in zijn groeiproces. (Bogert et al., 2012)

Fotografie kan voor jongeren zowel een spiegel als een uitlaatklep, kompas of signaleerder zijn. Het kompas verwijst naar wat jongeren in hun leven willen. Foto's kunnen jongeren dus helpen bij het ontdekken wat ze willen met hun leven en welke richting ze bijgevolg uit willen. Foto's kunnen alsook een signaleerder zijn, in die zin dat ze laten zien wat een jongere nodig heeft. (De Rycke, persoonlijke communicatie, 6 april 2018)

Op basis van fotografie kunnen jongeren tot persoonlijke groei komen. Het ontwikkelen van persoonlijke groei zal voor iedere jongere anders zijn. Voor sommige jongeren kan de verkregen controle aan de hand van fotografie een meerwaarde bieden, terwijl dit voor andere jongeren gaat over het kunnen communiceren aan de hand van fotografie, over het een plaats kunnen geven van gebeurtenissen of over het vastleggen van herinneringen. Bovendien kan het ook gaan over het creatief bezig zijn waarbij een jongere mogelijk

ontdekt dat hij het goed kan. In dit geval is er sprake van zelfontplooiing. De nadruk ligt bij iedere jongere anders. Sommige jongeren ervaren fotografie als hulpbron, anderen dan weer niet. (Craig, 2009; De Rycke, persoonlijke communicatie, 6 april 2018)

Fotografie kan gezien worden als een hulpbron om onder andere:

- zelfexpressie te bevorderen,
- te communiceren zonder dat de communicatie afhankelijk is van woorden,
- situaties te bekijken vanuit verscheidene standpunten,
- het zelfbewustzijn te vergroten,
- te ventileren over het eigen leven,
- relaties tussen mensen te verbeteren,
- positieve verandering te verwezenlijken.

(Craig, 2009)

Voor jongeren, waarvoor fotografie een hulpbron is, kan fotografie het gevoel van bestaansrecht vergroten. Aan de hand van fotografie kunnen ze zich namelijk meer in de wereld positioneren, wat zorgt voor een gevoel van 'ik mag er zijn'. (De Rycke, persoonlijke communicatie, 6 april 2018)

4.4.1 De zeven waarden van kunst en bijgevolg van fotografie

In de beginjaren van fotografie was er zowel een samenhang tussen fotografie en wetenschap als tussen fotografie en kunst. Fotografie is namelijk uitgevonden door een wetenschapper Nicéphore Niépce en door een kunstenaar Louis Daguerre. (Braet, 2012)

Toch werd er tot in de jaren '80 regelmatig de vraag gesteld of fotografie al dan niet kunst was. Tegen het einde van de twintigste eeuw werd fotografie meer dan tevoren gezien als kunst. Het fototoestel werd meer het medium van de kunstenaar en minder dat van de wetenschapper. Feitelijk is het niet zo relevant om de vraag te stellen of fotografie al dan niet behoort tot kunst aangezien elke vorm van communicatie, en dus ook fotografie, kunst kan zijn. (Sienaert et al., 2015; Weiser, 1999)

Kunst wordt gemaakt met twee doelen, enerzijds om het onderbewuste naar de oppervlakte te brengen en anderzijds om een deel van jezelf te leren kennen. Kunst, en dus ook fotografie, kan verschillende functies hebben:

- 1 Aangezien onze hersenen erg goed zijn in het kwijtspelen van zowel feitelijke als zintuiglijke informatie kan kunst de functie hebben om te **herinneren**. Aan de hand van kunst kunnen mensen zaken van voorbijgaande aard vastleggen en bijgevolg dierbare dingen vasthouden wanneer deze verdwijnen. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de drang om foto's te nemen van een mooi stukje natuur op vakantie of van momenten met vrienden of familie uit angst om deze bijzondere momenten te vergeten.

Het vastleggen van tijdelijke momenten zorgt ervoor dat de vergankelijkheid van het leven in beeld gebracht wordt. Vergankelijkheid is een centraal begrip in het leven, maar aan de hand van fotografie kunnen deze vergankelijke momenten vastgelegd worden. Dit zorgt ervoor dat mensen op eender welk tijdstip kunnen teruggrijpen naar een foto en bijgevolg naar het moment.

- 2 Kunst gaat over **hoop**, over datgene waarnaar je verlangt. Op het eenvoudigste niveau houden mensen van mooie foto's aangezien ze een werkelijkheid voorstellen die ze graag hebben. Denk bijvoorbeeld maar aan een landschapsfoto vol met mooie bloemen. Er wordt vanuit gegaan dat mooie foto's sentimentaliteit stimuleren. Sentimentaliteit wordt gezien als een aanwijzing dat er onvoldoende betrokkenheid heerst op de complexiteit. Het lijkt erop alsof mooie foto's ons leven fijner moeten maken want hoe zwaarder iemand zijn leven, hoe meer een mooie foto kan ontroeren.
- 3 Aan de buitenkant lijkt alles in onze samenleving vrolijk en positief te zijn, dit terwijl ook zorgen onlosmakelijk verbonden zijn met het leven. Het is zeer belangrijk om naast positieve emoties ook negatieve emoties te erkennen en een plaats te geven. Kunst geeft **leed** weer en kan dus een hulpmiddel zijn om negatieve emoties en ervaringen een plaats te geven.
- 4 Weinig mensen ervaren een balans in hun leven, sommigen zijn te onzeker en anderen hebben dan weer te veel zelfvertrouwen. Kunst kan helpen om het innerlijke van de mens opnieuw in **balans** te brengen. De voorkeur die mensen geven aan foto's kan samenhangen met een emotionele kant die onderbelicht is en bijgevolg meer benadrukt en geprikkeld moet worden. Sommige mensen verlangen naar foto's die hun innerlijke kwetsbaarheid kunnen herstellen en die hun bijgevolg helpen om opnieuw in balans te komen.

Wanneer mensen een foto zien waarop kwaliteiten, die zij niet in hun bezit hebben, afgebeeld staan, bestempelen ze de foto als mooi. Wanneer op de foto een thema of gevoel afgebeeld staat dat gevoelens van bedreiging of overdondering oproept, omschrijven mensen een foto als lelijk.

Het gaat hierbij ook over schaduwen die blootgesteld kunnen worden. Gedurende ons bestaan leren we welke gedragingen gepast zijn en welke niet, denk maar aan vreemdgaan of stelen. Doordat mensen dit leren, komen eigenschappen van zichzelf in de schaduw terecht. Wanneer een individu bijvoorbeeld van thuis uit heeft meegekregen om steeds vriendelijk en bereidwillig te zijn, zal het aangeven van eigen grenzen en tijd nemen voor zichzelf in de schaduw komen te staan. Bovendien zal er op deze zaken een oordeel zitten, het individu zal bijvoorbeeld sneller verontwaardigd geraken wanneer iemand anders wel neen durft zeggen. Aan de hand van fotografie kunnen bepaalde zaken uit de schaduw gehaald worden. Het is dus belangrijk om oog te hebben voor alle aspecten want individuen kunnen aan de hand van fotografie ook weergeven welke eigenschappen ze net (niet) willen bezitten.

- 5 Mensen kennen zichzelf niet volledig, ze kennen verschillende stemmingen zonder deze allemaal te begrijpen. Aan de hand van kunst kunnen mensen tot **zelfinzicht** komen. Het onbegrijpbare deel van het denken kan vastgegrepen worden met fotografie waardoor mensen het gevoel krijgen dat ze zichzelf beter leren kennen. Fotografie kan mensen zowel helpen om tot zelfinzicht te komen als om aan anderen te laten zien wie ze werkelijk zijn.

- 6 Kunst kan een bijdrage leveren aan de **ontwikkeling** van het individu. Beangstigende ervaringen kunnen de oorzaak zijn voor het feit dat mensen een afkeer hebben ten opzichte van bepaalde foto's. Negatieve emoties kunnen ervoor zorgen dat mensen algemene conclusies trekken, die op hun beurt functioneren als een soort van waarschuwingssysteem. Echter komen mensen niet verder wanneer ze op basis van unieke gebeurtenissen blijven veralgemenen. Het is namelijk uitputtend om overall gevaar in te zien of terug te denken aan negatieve emoties uit het verleden. Aan de hand van fotografie kunnen mensen hierover in gesprek treden, zichzelf beter leren kennen en er beter mee leren omgaan. Door naar foto's te kijken die in eerste instantie verwarrend of onaangenaam lijken, kunnen mensen zich psychologisch ontwikkelen. Mensen ontdekken hierdoor onder andere hoe ze zichzelf kunnen blijven in het bijzijn van beangstigende zaken. Daarnaast kunnen mensen vertrouwd geraken met de realiteit van anderen, ze beseffen dat iedere persoon een ander wereldbeeld heeft.
- 7 Het te weinig oog hebben voor datgene dat steeds aanwezig is, kan ervoor zorgen dat mensen zich ellendig voelen. Het feit dat mensen hier te weinig aandacht aan schenken, is te danken aan het feit dat gewenning zo makkelijk optreedt. Kunst kan ervoor zorgen dat mensen opnieuw gaan **waarderen**. Waardering gaat over het terug onder de aandacht brengen en er wederom gevoelig voor worden. Wanneer een individu een onderwerp fotografeert, heeft hij aandacht voor het onderwerp zoals deze zich op dat moment voordoet. Fotografie kan mensen helpen om de schoonheid van zowel 'gewone' zaken als van 'versleten' zaken (opnieuw) te ontdekken. Bovendien kunnen individuen aan de hand van fotografie inzicht verwerven in wat ze bewonderen en mooi vinden. Kortom, fotografie kan helpen om de ogen te openen en de effectieve waarde van het leven te zien. (de Botton & Armstrong, 2013; De Rycke, persoonlijke communicatie, 6 april 2018; Hendriks, 2013, Sontag, 2008)

Uit een kleinschalige bevraging die ik bij jongeren deed, bleek dat 52,20 % van de bevroegden foto's maakt en/of verzamelt om zich later te herinneren aan het moment, 28,93 % om weer te geven wat hij waardeert en mooi vindt, 7,55 % om zijn hoop/verlangens weer te geven, 6,29 % om negatieve gevoelens en/of gedachten een plaats te geven en 5,03 % om zichzelf beter te leren kennen.

4.4.2 Fotografie als hulpbron voor communicatie

Zoals eerder vermeld is fotografie een boeiend gegeven aangezien foto's meteen in contact staan met het emotionele en visuele geheugen en ze bovendien non-verbaal zijn. Het werken met foto's maakt dan ook een andere manier van communiceren mogelijk, ze kunnen namelijk ruimer geïnterpreteerd worden dan woorden. Doordat een foto voorzien wordt van een gedachte, een uitdrukking of een expressie kan een foto gezien worden als een aanknopingspunt om in interactie te treden. (Braet, 2012; Danchin, z.d.; Hendriks, 2013)

Communiceren aan de hand van foto's wordt als minder bedreigend ervaren dan het klassieke gesprek. Dit is te danken aan de laagdrempeligheid die fotografie in zich heeft. Om over een foto te spreken, hoef je namelijk niet te kunnen lezen of schrijven. Fotografie kan dus een hulpmiddel zijn voor mensen die geen gebruik kunnen maken van hun taalsysteem omdat ze bijvoorbeeld in een ander land terecht zijn gekomen of wanneer ze aan de hand van woorden moeilijk uitdrukking kunnen geven aan hun beleving. (Braet, 2012; Van Doorselaer, persoonlijke communicatie, 16 maart 2018)

Fotografie kan dus gezien worden als een andere vorm van communicatie. Een vorm van communicatie die bruikbaar is in het werken met jongeren aangezien praten en het uitdrukking geven aan zichzelf niet vanzelfsprekend is voor iedere jongere. Sommige jongeren hebben dit bijvoorbeeld niet meegekregen vanuit hun opvoeding of hebben dit in de loop der jaren afgeleerd. Aan de hand van fotografie kunnen jongeren uitdrukking geven aan zichzelf, zelfs wanneer er achteraf niet over de foto wordt gesproken. (De Rycke, persoonlijke communicatie, 6 april 2018)

Het feit dat jongeren aan de hand van een camera hun verhaal kunnen vertellen, kan ervoor zorgen dat ze het gevoel krijgen dat hun leven de moeite waard is om bij stil te staan en dus aandacht aan te besteden. Aan de hand van fotografie kunnen jongeren stilstaan bij zowel de positieve als negatieve aspecten van hun leven waardoor ze kunnen omgaan met sommige problemen waar ze tegen aan lopen. Bovendien kunnen ze hun hoop en angst onder woorden brengen. (Braet, 2012; Craig, 2009)

Eveneens kan fotografie een hulpbron zijn om dingen in groep bespreekbaar te maken en kritisch na te denken over bepaalde onderwerpen. Een foto kan namelijk een aanknopingspunt zijn om in interactie te treden over een (moeilijk) thema en reacties uit te lokken. (De Rycke, persoonlijke communicatie, 6 april 2018) Wanneer ik volgende stelling "Wanneer mensen over een foto praten, mogen ze het oneens zijn met elkaar." aan jongeren voorlegde, bleek dat 65,98 % van de bevroagden het hier helemaal mee eens is, 29,90 % het hier gewoon mee eens is, 3,09 % het hier niet mee eens, maar ook niet mee oneens is en dat 1,03 % het hier niet mee eens is. Uit interview met Luyten bleek evenals dat het niet zo erg lijkt te zijn wanneer mensen het oneens met elkaar zijn wanneer ze over een foto praten. Indien mensen rechtstreeks in contact treden met elkaar vliegen ze soms onmiddellijk in elkaars haar. Mogelijk heeft het transitioneel object dat fotografie in zich heeft iets te maken met de reden waarom mensen het oneens mogen zijn over een foto. Er wordt namelijk in eerste instantie geprojecteerd op de foto.

4.4.3 Fotografie als hulpbron bij zelfexpressie

Aan de hand van fotografie kunnen jongeren zich op een indirecte manier uitdrukken. De jongere drukt zich namelijk in eerste instantie uit op een foto en niet rechtstreeks op zichzelf. Eigenlijk kan fotografie dus, zoals eerder gezegd, gezien worden als een transitioneel object. Aan de hand van foto's kunnen jongeren dingen tot uitdrukking brengen, die ze anders wellicht niet tot uitdrukking zouden brengen. Denk bijvoorbeeld aan een jongere die verlegen is wanneer hij iets in groep moet vertellen. Wanneer deze jongere een foto moet kiezen uit een verzameling van 30 foto's geeft hij zich hierdoor voor een stuk bloot. Iedereen ziet namelijk dat hij net die ene foto heeft genomen. Vervolgens kan de jongere over de foto vertellen alsof het verhaal over de foto gaat in plaats van over zichzelf. Aan de hand van een foto kan een jongere iets in een groep brengen, wat hij anders mogelijk niet uit zichzelf gedurfd zou hebben. Fotografie is een veilig medium om uitdrukking te geven aan zichzelf, de jongere kan bij wijze van spreken achter de foto gaan staan. (Danchin, z.d.; Luyten, persoonlijke communicatie, 21 maart 2018)

Dankzij fotografie kunnen jongeren dus op een veilige manier in relatie treden met hun omgeving. Enerzijds vergroot de betrokkenheid op de omgeving wanneer de jongere deze fotografeert. Bovendien zal hij zich meer bewust worden van de omgeving. Anderzijds geeft een jongere aan de hand van een foto op een tastbare manier vorm aan wat voor hem op dat moment belangrijk is, wat hem op dat moment raakt of bezighoudt. Wanneer de jongere een thema fotografeert uit zijn leefomgeving drukt hij zijn perceptie uit aan de hand van fotografie. Bovendien bepaalt de jongere bij het werken met fotografie zelf hoeveel realiteitsgehalte hij toelaat. (Sitvast, 2017)

Wanneer een jongere fotografeert, is hij bezig in het hier en nu, wat ervoor zorgt dat de focus verschuift en het piekeren voor even afneemt. Echter kunnen jongeren ook zodanig bezig zijn met het fotograferen op zich waardoor ze voor even 'verdwijnen' van de wereld. Op dat moment focust de jongere zich zodanig op het fotograferen, wat ervoor zorgt dat hij het moment slechts vaag beleeft. (Martin, 2009; Thibaut, 2012)

Op basis van fotografie kan een jongere op een tastbare manier vormgeven aan zijn gedachten en gevoelens, die mogelijk niet via woorden opgemerkt worden. Het feit dat de jongere hier uitdrukking aan kan geven en het niet alleen in hun hoofd blijft zitten, kan een grote meerwaarde zijn. Bovendien hoeven jongeren hun verzamelde en gemaakte foto's niet noodzakelijk te delen met iemand, maar dit is uiteraard wel mogelijk. Indien jongeren ervoor kiezen om een foto te delen, doen ze dit in de mate dat ze dit zelf willen. Verkiezen ze ervoor om de achterliggende betekenis te vertellen of niet? In die zin, kan een jongere bijvoorbeeld een foto delen zonder er woorden aan toe te voegen. (Van Doorselaer, persoonlijke communicatie, 16 maart 2018) Op basis van een kleinschalige bevraging die ik deed bij jongeren viel het mij op dat er een verschil schuilt in hetgeen ze doen met foto's die positieve of negatieve gedachten en/of gevoelens weerspiegelen. De verschillen worden in onderstaande tabel weergegeven.

Wat jongeren doen met foto's	Foto's die positieve gevoelens en/of gedachten weerspiegelen	Foto's die negatieve gevoelens en/of gedachten weerspiegelen
Voor zichzelf houden	21,19 %	66,38 %
Delen met belangrijke mensen uit hun omgeving	34,44 %	23,28 %
Delen op sociale media	29,80 %	4,31 %
Gebruiken voor creatieve doeleinden	14,57 %	6,03 %

Tabel 1: wat jongeren doen met foto's die hun positieve/negatieve gedachten en/of gevoelens weerspiegelen

Bovendien kreeg ik op basis van de vragenlijst zicht op wanneer de bevroegde jongeren een foto van zichzelf delen. 79,41 % van de bevroegden deelt een foto van zichzelf wanneer ze zelf tevreden zijn over het resultaat, terwijl 15,69 % dit eveneens doet wanneer ze zelf niet tevreden zijn over het resultaat en 5,88 % van de bevroegden nooit een foto van zichzelf deelt.

Fotografie kan, zoals eerder gezegd, gezien worden als een methode waarmee jongeren kennis kunnen opdoen over aspecten waarvan ze zich niet bewust waren. Dit kan gaan over innerlijke waarden van waaruit de jongere interpreteert, verwachtingen creëert, meningen en oordelen vormt. Aan de hand van foto's kunnen jongeren inzicht verkrijgen in hun gevoelens en gedachten. Bovendien kunnen ze hierdoor begrijpen waarom ze zich zo voelen of waarom ze op een welbepaalde manier denken. (Weiser, 1999)

Kadrering, standpunt, tijd, symbolen en details zijn voorbeelden van onmisbare elementen in de fotografie. Ook deze elementen zijn belangrijk bij het vertellen en schrijven van een verhaal. Naarmate jongeren meer vertrouwd geraken met hun camera kunnen ze geestelijke onderwerpen zoals emoties en dromen gemakkelijker symboliseren aan de hand van een foto. (Braet, 2012)

4.4.4 Fotografie als hulpbron bij de identiteitsvorming

Zoals reeds in hoofdstuk één vermeld is identiteitsvorming een van de belangrijkste opdrachten tijdens de adolescentie. Hoe jongeren zichzelf omschrijven, is hoe ze zichzelf zien en de manier waarop jongeren kiezen om zichzelf voorstellen, is hoe ze hopen dat anderen hen zullen zien. (Weiser, 1999)

Gedurende de adolescentieperiode kunnen jongeren in conflict geraken met zichzelf. Enerzijds zijn jongeren tijdens deze periode sterk op de buitenwereld gericht en anderzijds keren ze in zichzelf als het gaat over de innerlijke beleving. Het gaat dus enerzijds over wie ze diep vanbinnen zijn en anderzijds over wie ze lijken te zijn in sociale relaties. Een jongere kan in een spanningsveld terecht komen wanneer er sprake is van een verschil tussen wat hij zelf wil en wat de verwachtingen zijn van zijn omgeving. Aan de hand van fotografie kan het eigen perspectief van de jongere in beeld gebracht worden. (Van Doorselaer, persoonlijke communicatie, 16 maart 2018; Weiser, 1999)

Aan de hand van fotografie kunnen jongeren verschillende mogelijkheden verkennen om antwoorden te vinden op de vraag "Wat wil ik?". Wanneer jongeren bijvoorbeeld in de knoop liggen met vriendschappen en relaties kunnen ze op basis van autobiografische foto's, verzamelde foto's of zelfgemaakte foto's op zoek gaan naar eigenschappen die zij waarderen in een vriendschap of in een relatie. Naast de vraag "Wat wil ik?" kunnen jongeren ook worstelen met de vraag "Wie ben ik?". Op basis van fotografie kunnen ze experimenteren met verschillende rollen. (Sitvast, 2002, p. 11)

Tijdens de adolescentieperiode zijn er zowel op individueel als op collectief vlak dingen die meespelen. Aan de hand van fotografie kunnen de vier kernkwadranten van Wilber¹⁰ in beeld gebracht worden:

1 Individueel: innerlijk – subjectief

De innerlijke ontwikkeling van het individu staat in dit kwadrant centraal. Het gaat onder andere over de manier waarop jongeren denken, welke gedachten en gevoelens ze bij bepaalde dingen ervaren, welke betekenis ze verlenen aan zaken, naar wat ze verlangen en met welke bedoeling ze al dan niet iets doen.

2 Collectief: innerlijk – subjectief

Binnen dit kwadrant gaat het over wat jongeren meekrijgen vanuit hun opvoeding en vanuit de samenleving. Heel wat aspecten worden bepaald door de culturele achtergrond, denk bijvoorbeeld aan waarden en normen. Tijdens de identiteitsontwikkeling zijn jongeren bezig met deze waarden en normen, in die zin dat ze de meegekregen waarden en normen afwegen ten opzichte van hun eigen

---

¹⁰ Ken Wilber (°1949) is een Amerikaanse filosoof, die een kwadrant ontwikkelde waarin alle dimensies van het menselijk functioneren vervat zitten.

bevindingen omtrent waarden en normen. Meegekregen waarden en normen kunnen in vraag gesteld worden en jongeren kunnen zich hiertegen verzetten.

Daarnaast gaat dit kwadrant over het feit dat er de dag van vandaag voldoende keuzemogelijkheden zijn. Enerzijds is dit aangenaam, maar anderzijds kan dit voor moeilijkheden zorgen wanneer jongeren niet meer weten wat ze moeten kiezen. Dit heeft bijgevolg te maken met vragen die betrekking hebben op zingeving zoals "Wat maakt mij gelukkig?", "Wat heb ik nodig?" en "Wat betekent dit voor mij?".

Naast de culturele achtergrond en zingeving heeft ook relationele ethiek betrekking op dit kwadrant. Relationele ethiek gaat onder andere over loyaliteiten en over geven en ontvangen. In geval van jongeren kan dit bijvoorbeeld gaan over wat er binnen een gezin aanvaardbaar is om te ontvangen en om te geven, over een nieuw samengesteld gezin of over een jongere van gescheiden ouders.

3 Individueel: uiterlijk – objectief

Aan de hand van dit kwadrant kunnen de objectieve of uiterlijke kenmerken van een jongere in beeld gebracht worden. Het gaat dus over datgene dat zichtbaar is aan de buitenkant van de jongere.

Wetenschappelijke en biologische aspecten spelen een rol bij het gedrag dat jongeren stellen. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de mogelijkheid die jongeren hebben om in een stresssituatie te vluchten, te vechten of te bevriezen. Als een jongere niet reageert in een welbepaalde situatie kan dit vanuit biologisch perspectief verklaard worden.

Het gedrag dat een jongere stelt is uiterlijk waarneembaar, maar door te achterhalen wat hij dacht voorafgaand aan de handeling kan hij geholpen worden. Dit komt omdat jongeren anders kunnen leren kijken naar zaken. Als een jongere bijvoorbeeld negatief denkt over zichzelf kan er samen met hem gekeken worden naar zijn kwaliteiten en naar de dingen die wel goed lopen. Wanneer jongeren leren om anders te denken over zichzelf en over gebeurtenissen kunnen ze anders leren reageren en voelen ze zich bijgevolg anders.

4 Collectief: uiterlijk – objectief

Dit kwadrant gaat over het waarneembare aan de buitenkant zoals sociale interacties tussen mensen. In geval van jongeren kunnen sociale interacties bijvoorbeeld gaan over schoolresultaten, drugsgebruik en liefde. Sociale interacties kunnen ook gaan over welk gedrag aanvaardbaar is, welk niet en of ze al dan niet reageren op ongepast gedrag. (De Rycke, persoonlijke communicatie, 6 april 2018; Vleugels & Van den Bosch, 2008)

Wanneer er met een jongere in interactie wordt getreden over verzamelde of gemaakte foto's kan dit aspecten uit het kwadrantenmodel naar boven brengen. Een jongere kan bijvoorbeeld een foto nemen van graffiti omdat hij dit cool en rebels vindt. Mogelijk verlangt hij zelf naar rebellie, maar durft hij zelf geen graffiti te spuiten. Dit heeft te maken met waarden en normen. Fotografie kan dus een mogelijkheid bieden om dingen op een veilige manier te doen en grenzen te verkennen. Bovendien kunnen er tijdens de interactie gedachten, gevoelens en herinneringen naar boven komen, die leiden tot een groter

bewustzijn betreffende de eigen waarden, overtuigingen en verwachtingen. (De Rycke, persoonlijke communicatie, 6 april; Weiser, 2018)

Wanneer de zelfkennis van een jongere op een of meerdere gebieden zwak, vervormd, incoherent of verouderd is, kunnen er volgens Weiser (1999) op die welbepaalde gebieden problemen ontstaan. De jongere heeft moeite met het ontdekken wie hij werkelijk is, wat hij voelt of wil. Wanneer de jongere zichzelf beter leert kennen, kan hij volgens Weiser assertiever en zelfzekerder beslissingen nemen. Bovendien kan het zijn dat jongeren minder emotioneel reageren op verwachtingen van buitenaf. Het feit dat jongeren minder afhankelijk zijn van anderen wat betreft zelfbeschikking is dus te danken aan de zelfkennis die mogelijk opgedaan wordt tijdens het werken met fotografie.

Indien jongeren zicht hebben op wie ze zijn, zullen ze geen goedkeuring van anderen nodig hebben om te zijn wie ze effectief willen zijn. Uiteraard kunnen mensen van buitenaf hier andere meningen over hebben, maar de jongere in kwestie zal deze niet meer gaan internaliseren als juist wanneer deze niet strookt met zijn eigen beeld over zichzelf. (Weiser, 1999)

4.4.5 Fotografie als hulpbron bij het verwezenlijken van verandering

Het nadenken over wat er in een welbepaalde situatie veranderd kan worden, helpt om te beseffen dat er verschillende mogelijkheden zijn. Bovendien kan de jongere hierdoor inzicht verwerven in het feit dat zijn waarheid relatief is en hij bijgevolg de keuze heeft om andere mogelijkheden te verkennen. (Weiser, 2018)

4.4.6 Fotografie als hulpbron bij het oefenen van sociale vaardigheden

Aan de hand van fotografie kunnen jongeren in interactie treden met anderen, waardoor er sociaal contact ontstaat. De mogelijkheid tot sociaal contact zorgt ervoor dat een jongere kan oefenen met zijn sociale vaardigheden. Wanneer een jongere bijvoorbeeld de stad induikt om enkele foto's te maken, moet hij naar mensen toegaan en toestemming vragen indien hij deze wil fotograferen. Bovendien geldt dit ook omgekeerd, wanneer de jongere gefotografeerd wordt, zal hij zijn eigen grenzen moeten leren aangeven. (Sitvast, 2017)

5 Een handleiding voor sociaal-agogisch werkers

In samenspraak met het OverKop-huis van Tienen besloot ik om een handleiding te maken voor de medewerkers. Het doel van deze handleiding is dat de medewerkers fotografie als hulpmiddel in het sociaal-agogisch werk met jongeren kunnen inzetten. In dit hoofdstuk bespreek ik de manier waarop de handleiding tot stand is gekomen en de testfase.

5.1 Totstandkoming handleiding

Het ontwerpen van de handleiding startte met de vraag hoe deze eruit moest zien en welke informatie er bijgevolg in moest komen te staan. Om inzicht te verwerven in de opbouw en het uitzicht van een handleiding ging ik ter inspiratie op zoek naar voorbeelden. Tijdens deze zoektocht stootte ik eveneens op tips voor het maken van een goede handleiding. Een literatuurstudie en interviews vormden de basis voor de uiteindelijke handleiding. De handleiding bestaat uit een inhoudsopgave, een inleiding, vijf hoofdstukken en een bibliografie. De manier waarop ieder afzonderlijk onderdeel tot stand is gekomen, leg ik hieronder uit.

Het starten met een inhoudsopgave is een bewuste keuze geweest. Door gebruik te maken van een inhoudsopgave heeft de lezer namelijk onmiddellijk een overzicht van wat er aan bod komt in de handleiding. Bovendien kan de lezer aan de hand van de paginanummers snel informatie terugvinden.

Volgend op de inhoudsopgave komt er een inleiding. Op basis van deze inleiding krijgt de lezer zicht op het doel van de handleiding. Bovendien maakte ik van de inleiding gebruik om onder andere te kaderen waarom de handleiding in hij-vorm is geschreven en om te verwijzen naar de bibliografie op het einde van de handleiding. Om de leesbaarheid te bevorderen, koos ik er namelijk voor om geen verwijzingen in de tekst zelf te gebruiken.

Vervolgens komt het inhoudelijke gedeelte aan bod. Tijdens het schrijven van een handleiding is het belangrijk om het doel niet uit het oog te verliezen. Voorafgaand aan het uitschrijven van de informatie die nodig is om fotografie als hulpmiddel in het werk met jongeren in te zetten, stond ik stil bij wat de lezer in eerste instantie moet weten. Aangezien fotografie een relatief onbekende en ongebruikte methodiek in het sociaal-agogisch werk met jongeren is, had ik bijgevolg geen basis om op verder te bouwen. Ik diende vanaf nul te beginnen en moest bovendien stilstaan bij de kennis waarop het praktische gedeelte van mijn handleiding voortbouwt. Aan de hand van een literatuurstudie schetste ik daarom in het eerste hoofdstuk fotografie. Dit hoofdstuk werd onderverdeeld in een toelichting over wat fotografie is, waarom jongeren aangetrokken kunnen worden door foto's en de boodschap die schuilgaat achter een foto.

Hoofdstuk één wordt gevolgd door een beknopt gedeelte rond fotografische kennis waarbij ik de onderdelen compositie, belichting, camera-instellingen, mogelijke tips en ideeën bespreek. De keuze om een hoofdstuk toe te wijden aan fotografische kennis is voortgevloeid uit enerzijds mijn literatuurstudie en anderzijds uit de interviews. Uit de interviews bleek dat zowel de jongere als de begeleider geen fotografische voorkennis nodig heeft. Ondanks dat dit onnodig is, kwam zowel uit de literatuurstudie als uit de interviews naar boven dat het beschikken over fotografische kennis een meerwaarde kan zijn. Als begeleider is het beschikken over een basis een pluspunt aangezien sommige

jongeren meer uit fotografie willen halen en bijgevolg advies vragen. Wanneer een begeleider zijn basisfotografiekennis deelt met een jongere kan deze bijvoorbeeld makkelijker geestelijke onderwerpen zoals emoties en dromen symboliseren. Bovendien biedt de kennis betreffende enkele basisbegrippen en wat hiermee gedaan kan worden een meerwaarde in de bespreking van een foto. Op basis van een vragenlijst bevroeg ik de verwachtingen van jongeren ten opzichte van een volwassen persoon bij het tonen van een foto, die hun gedachten en/of gevoelens weerspiegelt. Uit deze vragenlijst bleek dat 14,53 % van de bevroegden verwacht dat de persoon feedback geeft op het technische aspect van de foto. In die zin kan het dus ook een meerwaarde zijn om te beschikken over achtergrondinformatie betreffende fotografie.

Als afsluiting van de kennis waarop het praktische gedeelte van de handleiding voortbouwt, besteedde ik aandacht aan de relatie tussen fotografie en het groeiproces van jongeren. De informatie die ik in dit hoofdstuk heb verwerkt, vloeide enerzijds verder uit mijn literatuurstudie en anderzijds uit de interviews. Op basis van dit hoofdstuk krijgt de lezer zicht op het groeiproces van jongeren en op de manier waarop fotografie hier een bijdrage aan kan leveren.

Het praktische gedeelte van mijn handleiding startte ik met een beschrijving van vijf fotografietechnieken, die toegepast kunnen worden in het werk met jongeren. Uit een interview kwam naar boven dat begeleiders nood hebben aan concrete fiches waarnaar ze kunnen terugrijpen. Ik koos ervoor om deze tip gedeeltelijk te verwerken in dit hoofdstuk. Naast een afzonderlijke beschrijving van de vijf fotografietechnieken vindt de lezer namelijk per fotografietechniek mogelijke opdrachten en/of vragen. Om duidelijk het onderscheid te maken tussen de algemene informatie en mogelijke opdrachten en/of vragen maakte ik gebruik van visuele hulpmiddelen. Zo hanteerde ik doorheen heel mijn handleiding een afbeelding die symbool staat voor opdrachten, vragen en tips. Daarnaast plaatste ik aan het begin en aan het einde van de mogelijke opdrachten, vragen of tips een stippellijn.

In het laatste hoofdstuk van de handleiding leg ik de focus op het aan de slag gaan met fotografie in het sociaal-agogisch werk. Uit de interviews met experts kwam naar voren dat jongeren enerzijds zelfstandig aan de slag kunnen gaan met fotografie, maar dat ze anderzijds verder in hun proces zullen geraken wanneer er sprake is van begeleiding. In die zin lijkt het ideaal om twee sporen te bewandelen waarin begeleiders langs de ene kant technieken aanreiken, maar waar jongeren langs de andere kant zelf de keuze moeten hebben om dingen al dan niet te delen. Om dit duidelijk te maken aan de lezer besloot ik om dit hoofdstuk te starten met een duiding rond het aanreiken van fotografie.

Vervolgens ging ik dieper in op de rol als begeleider waarbij ik mij baseerde op de informatie uit de interviews, aangevuld met informatie op basis van mijn literatuurstudie. Tijdens het verwerken van de interviews viel het mij op dat de aandachtspunten als begeleider opgedeeld konden worden in algemeen, vooraf aan het proces, tijdens het proces en na het proces. Deze opdeling heb ik dan ook gehanteerd tijdens de verwerking van de informatie in mijn handleiding. Uiteraard vloeien de aandachtspunten mogelijk door elkaar, maar door deze opdeling te maken, wordt de leesbaarheid bevorderd.

Wat betreft de leeftijd om met fotografie aan de slag te gaan, kan er met alle leeftijden aan de slag gegaan worden. Het verschil zit hem eerder in wat een jongere in zijn persoonlijke ontwikkeling meemaakt en/of wat hem op dat moment bezighoudt. Bovendien zal de manier waarop een jongere reflecteert over een foto op ieder moment anders zijn. Uiteraard zal de manier waarop een begeleider in interactie treedt met jongeren afhankelijk zijn van leeftijd tot leeftijd, maar ik koos er bewust voor om deze aandachtspunten niet in de handleiding te verwerken. Deze keuze is voortgevloeid uit het idee dat de handleiding is gemaakt voor sociaal-agogisch werkers, die bijgevolg in hun opleiding geleerd hebben hoe ze kunnen omgaan met jongeren. Bovendien zou een uitleg betreffende de aandachtspunten bij de leeftijden, naar mijn gevoel, eerder zorgen voor een te uitgebreide handleiding die de essentie verliest.

Na een bespreking van de aandachtspunten bespreek ik in dit hoofdstuk het nodige materiaal om aan de slag te gaan met fotografie en de combinatie met andere technieken. Tijdens het uitwerken van het laatste hoofdstuk dacht ik terug aan de tip die ik tijdens een van de interviews kreeg om concrete fiches te ontwerpen voor begeleiders. Aangezien zowel uit de literatuurstudie als uit de interviews blijkt dat er geen standaardprocedure is om aan de slag te gaan met fotografie koos ik ervoor om enerzijds enkele concrete oefeningen aan te reiken en anderzijds een houvast aan te bieden voor het exploreren van foto's. Wat betreft de oefeningen had ik in eerste instantie het idee om deze onder te verdelen in categorieën. Op deze manier zou de begeleider in kwestie makkelijker een oefening, die het beoogde doel nastreeft, kunnen uitkiezen. Echter viel het mij al snel op dat de oefeningen door elkaar vloeien en bijgevolg moeilijk te categoriseren zijn. Om toch een minieme structuur in de oefeningen aan te brengen, koos ik ervoor om verscheidene foto's als achtergrond te gebruiken. De categorie die voor mij schuilgaat achter de foto heb ik nergens in de handleiding vermeld om te voorkomen dat de begeleider zich hierop zou vastpinnen.

5.2 Testfase

Om het ontwerp, de handleiding, te testen in de praktijk hanteerde ik de strategie "Walkthrough". Dit wil zeggen dat een persoon, die gebruik zal maken van het ontwerp, de handleiding doorneemt en hier feedback op geeft. In dit geval heb ik feedback gekregen van een medewerker van het OverKop-huis Tienen. De feedback kan u in onderstaande tabel lezen.

Positieve aspecten	Bemerkingen en/of vragen
Het is een goede en bruikbare handleiding, alle stukken worden belicht. Het is goed dat er ook info instaat over de basisbegrippen, dit maakt het voor een leek in fotografie ook duidelijker. Ook goed dat hoofdstuk drie erin verwerkt wordt.	Bij de info van de basisbegrippen zet je meestal eerst de titel en dan foto, behalve bij camera-instelling waar het omgekeerd is.
Het feit dat de vijf fotografietechnieken er in beschreven staan en de verschillende concrete opdrachten maken de handleiding zeer bruikbaar.	Ik zou het stukje rond houvast voor het exploreren van foto's, voor de lijst van opdrachten zetten. Ik ben namelijk de opdrachten nog eens opnieuw gaan lezen na dat stukje en toen had ik al direct meer ideeën.
Het is ook goed dat er zowel aandacht is voor het individueel werken als in groep.	Heb je zelf een idee hoelang een traject het beste loopt? Hoeveel sessies?

<p>Ik vind de lay-out wel leuk en duidelijk door het feit dat je gebruik maakt van foto's en verschillende kleuren.</p> <p>Ik zie me hier zelf wel mee aan de slag gaan, terwijl ik echt een leek ben in fotografie. Dit komt doordat er voldoende theoretische informatie wordt gegeven en er ook heel veel bruikbare en concrete opdrachten instaan.</p>	<p>Lomap, is dat een app of een programma?</p>
--	--

Tabel 2: feedback op de handleiding van een medewerker van het OverKop-huis van Tienen

Op basis van bovenstaande feedback paste ik mijn product aan. Echter vond ik het moeilijk om een antwoord te formuleren op de vraag "Heb je zelf een idee hoelang een traject het beste loopt?". Uit de literatuurstudie blijkt dat dit vooraf moeilijk te bepalen is. Sommige jongeren zullen bijvoorbeeld na twee keer zelfstandig aan de slag willen gaan met fotografie, terwijl andere jongeren langdurig ondersteund willen worden. Door met een creatief therapeute in interactie te treden, werd bevestigd dat het moeilijk is om er een aantal op te plakken. Echter gaf ze mij het advies om in geval van een groepstraject een voorbeeld te geven. Toch is het goed om in de praktijk uit te testen en aan te voelen hoelang een traject het beste loopt. Sommige groepen zullen bijvoorbeeld sneller of trager werken waardoor de begeleider flexibel moet omspringen met het vooropgestelde traject.

6 Conclusies en aanbevelingen

In dit hoofdstuk bespreek ik de belangrijkste onderzoeksresultaten, die ik verkreeg op basis van verschillende onderzoeksmethoden. Vooraleer ik de belangrijkste onderzoeksresultaten toelicht, start ik met het bespreken van de beperkingen waarmee ik in dit praktijkonderzoek geconfronteerd werd. Als afsluiting geef ik in dit hoofdstuk enkele aanbevelingen.

6.1 Beperkingen van dit praktijkonderzoek

Omwille van de relatieve onbekendheid van fotografie als hulpmiddel in het sociaal-agogisch werk was het niet altijd even gemakkelijk om hier literatuur over te vinden. Bovendien stootte ik regelmatig op anderstalige literatuur waarbij ik bijgevolg geconfronteerd werd met mijn beperkte talenkennis. Dit zorgde ervoor dat ik slechts een beperkt aantal anderstalige literatuur heb doorgenomen en verwerkt.

Het doel van mijn onderzoek bestond eruit een handleiding te maken voor de medewerkers van het OverKop-huis van Tienen zodat zij fotografie zouden kunnen integreren in hun werk met jongeren. Om vorm te geven aan deze handleiding plande ik om een traject op te starten met enkele jongeren van het OverKop-huis. Op basis van dit traject trachtte ik zowel mijn eigen ervaringen als begeleider als de ervaringen van jongeren te verwerken in dit praktijkonderzoek. Aangezien dit traject niet is kunnen doorgaan, heb ik dit bijgevolg niet kunnen doen. Het niet kunnen opstarten van het vooropgestelde traject is mogelijk te wijten aan het feit dat ik geen binding had met de jongeren en er bijgevolg geen vertrouwensband was. Zelf vind ik het zeer jammer dat ik buiten mijn eigen ervaring geen ervaringen vanuit het standpunt als begeleider en vanuit het standpunt als jongere heb kunnen verwerken.

Jongeren betrekken in mijn praktijkonderzoek was niet mogelijk aan de hand van een traject. Aangezien ik het belangrijk vond om jongeren op een of andere manier te betrekken, besloot ik om een vragenlijst op te stellen. Echter werd ik hierbij geconfronteerd met de kleinschaligheid van deze vragenlijst. Aangezien de vragenlijst door slechts 97 jongeren werd ingevuld, kunnen er bijgevolg geen algemene conclusies getrokken worden. Een andere beperking, die gepaard gaat met de vragenlijst, is dat deze slechts een beperkte weergave geeft aangezien ik niet in de mogelijkheid was om de antwoorden verder te exploreren. Bovendien verwerkte ik in drie vragen foto's. Dit geeft slechts een beperkt resultaat aangezien ik de foto's zelf uitkoos en bijgevolg gedeeltelijk 'sturing' gaf.

Tijdens het schrijven van mijn bachelorproject heb ik meermaals ervaren dat de grens met het therapeutisch werk zeer dun is. Aangezien we in de opleiding Sociale Readaptatiewetenschappen niet opgeleid worden tot therapeuten moest ik ervoor zorgen dat ik deze grens niet overstak. De experts, die ik interviewde, hadden hetzelfde idee als mij. Ze waren het er allemaal over eens dat je in het werk met jongeren nu eenmaal beelden tegenkomt, of je nu al dan niet therapeutisch mag werken. Aangezien beelden behoren tot de leefwereld van jongeren is het bijgevolg interessant om hiermee aan de slag te gaan. Bovendien kan fotografie, zonder dat het vooraf de bedoeling is, een therapeutisch effect teweegbrengen. Doordat ik het gevoel had mij op een dunne koord te begeven wat betreft de therapeutische grens was het niet altijd even gemakkelijk om te bepalen welke informatie ik al dan niet opnam in mijn praktijkonderzoek. Bovendien

bespreek ik in mijn bachelorproject de vijf fotografietechnieken van PhotoTherapy. Er kan gesproken worden over PhotoTherapy wanneer er begeleiding is van een therapeut. Uit het interview met Luyten blijkt dat de grens tussen therapeutische fotografie en PhotoTherapy zeer vaag is. Volgens Luyten is het corporatistische taal van Judy Weiser aangezien dezelfde oefeningen gebruikt kunnen worden door verschillende mensen, maar het een andere naam zou moeten krijgen naargelang de persoon die het geeft.

6.2 De belangrijkste onderzoeksresultaten

Om een antwoord te vinden op mijn onderzoeksvraag: "Op welke manier kan fotografie een bijdrage leveren aan het groeiproces van jongeren tussen 12 en 20 jaar?" deelde ik deze vraag op in drie grote deelvragen.

In de eerste deelvraag ging ik op zoek naar wat er verstaan wordt onder het groeiproces van jongeren. Ik kom tot de conclusie dat jongeren tijdens de adolescentieperiode onafhankelijkheid, sociale relaties en een identiteit dienen te ontwikkelen. Ook wanneer ik aan het OverKop-huis van Tienen vroeg waar de jongeren, die in het OverKop-huis langskomen, onder andere mee bezig zijn, werd duidelijk dat het voornamelijk gaat over de zoektocht naar wie ze werkelijk zijn, de echte ik versus de fake ik en het ontwikkelen van zelfvertrouwen. Gedurende dit ontwikkelingsproces kunnen jongeren geconfronteerd worden met een moeizame ontwikkeling, een teruglopende ontwikkeling of een stilstand van de groei. Dit hoeft niet noodzakelijk problemen te geven en kan bovendien een uitnodiging zijn tot groei. Bovendien bleek op basis van de literatuurstudie dat adolescenten op verschillende gebieden een andere identiteitsstatus kunnen aannemen. Om zichzelf beter te leren kennen, zagen we dat jongeren gedurende dit proces gebruik kunnen maken van verschillende methoden. Op basis van de literatuurstudie bleek dat introspectie een van de mogelijke manieren is om tot zelfkennis te komen. Het nadenken over zichzelf bij het zien van een foto waar ze zelf op afgebeeld staan, is een voorbeeld van introspectie. Uit de afgenomen vragenlijst bij jongeren bleek dat 24,74 % van de bevroegden altijd over zichzelf nadenkt bij het zien van een foto van zichzelf, 43,30 % meer wel dan niet, 25,77 % meer niet dan wel en 6,19 % nooit. Wat betreft de jongeren die deze vragenlijst hebben beantwoord, kan ik stellen dat meer dan de helft van de bevroegden altijd of het merendeel van de tijd over zichzelf nadenkt bij het zien van een foto waar ze zelf op afgebeeld staan. Dit gegeven sluit mooi aan bij mijn onderzoeksvraag en brengt mij naadloos over tot de tweede deelvraag.

In de tweede deelvraag ging ik namelijk op zoek naar wat fotografie juist is. Redelijk snel kwam ik tot de conclusie dat foto's deel uitmaken van het menselijk bestaan en dat mensen er op een of andere manier door aangetrokken worden. De reden waarom mensen aangetrokken worden tot een foto is onder andere te danken aan het feit dat foto's de rechterhersenhelft aanspreken. De rechterhersenhelft is het gedeelte dat onder andere in verbinding staat met emotie, intuïtie en associatie. De emotionele reactie zorgt ervoor dat een individu inzicht verwerft in de betekenis van een foto en dat de mogelijkheid tot zelfexploratie ontstaat. De bewustwording van het proces omtrent betekenisgeving is te danken aan visuele geletterdheid. De betekenis van een foto wordt gevormd op basis van de inhoudstekens, de vormtekens en de contexttekens. Bovendien kunnen we concluderen dat de betekenis van een foto niet in de foto zelf ligt, maar in de persoon die naar de foto kijkt. Iedere foto wordt namelijk vanuit een eigen uniek perspectief bekeken, wat ervoor zorgt dat mensen bij het opnieuw bekijken van een foto er een andere betekenis aan toekennen. Dit kan onder andere evolutie aan/van het individu aantonen. Fotografie kan

dus gezien worden als een middel om uitdrukking te geven aan zichzelf en/of om een boodschap over te brengen. In foto's kunnen enerzijds boodschappen verwerkt zitten en anderzijds kan er invloed mee uitgeoefend worden op de kijker. Het gevaar dat hierin schuilt, is dat fotografie gebruikt kan worden als manipulatiemiddel. Naast het emotionele proces dat gepaard gaat met fotografie is er ook sprake van een intellectueel proces. Dit gaat onder andere over het zoeken naar, het nadenken over en het reflecteren op het onderwerp.

Uit een kleinschalige bevraging bleek dat meer dan de helft van de jongeren nooit of het merendeel van de tijd fotografie niet gebruikt om uitdrukking te geven aan zijn gedachten en/of gevoelens. Wanneer ik hen vroeg of foto's onbewust hun gedachten en gevoelens weerspiegelden, antwoordde meer dan de helft dat dit altijd of het merendeel van de tijd het geval is. Zowel deze antwoorden als wat de geïnterviewde experts aanhaalden, toont aan dat jongeren onbewust bezig zijn met het gebruiken van fotografie als hulpbron. Dit gegeven in combinatie met het feit dat fotografie aansluit bij de leefwereld van jongeren maakt dat het mogelijk een pluspunt kan zijn om fotografie te integreren in het sociaal-agogisch werk met jongeren.

Wat de meerwaarde van fotografie in het sociaal-agogisch werk kan zijn, onderzocht ik in de derde deelvraag. Wat al snel opviel was dat fotografie vandaag de dag, jammer genoeg, makkelijk buiten beschouwing wordt gelaten als het gaat over creatieve methodieken. Dit is onder andere te wijten aan het feit dat fotografie relatief onbekend is op dit vlak. Nochtans kan de laagdrempeligheid die fotografie in zich heeft een meerwaarde zijn in het werken met jongeren. In geval van fotografie wordt er namelijk vanuit de werkelijkheid vertrokken en gaat het in de eerste plaats over het maken van keuzes.

Uit de kleinschalige bevraging bleek dat 18,56 % van de bevrageden heel graag fotografie wil gebruiken om uitdrukking te geven aan zichzelf, 29,90 % graag, 41,24 % misschien en 10,31 % absoluut niet. Op basis van deze kleinschalige vragenlijst kunnen er geen algemene conclusies getrokken worden, maar kan wel aangegeven worden dat de manier waarop jongeren aan de hand van fotografie uitdrukking kunnen geven aan zichzelf aangereikt moet worden. Zeker omdat 48,45 % van de bevrageden het noch eens, noch oneens is met de stelling "Aan de hand van een foto kan ik ontdekken wie ik echt ben.". Deze stelling in combinatie met voorgaande duiding kan erop wijzen dat jongeren momenteel weinig zicht hebben op hoe fotografie ingezet kan worden als hulpbron.

Zowel het moment dat voorafgaat aan de foto als het uiteindelijke resultaat kunnen ontspannend werken en bovendien een bijdrage leveren om tot zelfinzicht te komen. Door zowel aandacht te schenken aan de fotografische handeling als aan het eindproduct wordt fotografie in het sociaal-agogisch werk ingezet als middel in plaats van als medium. De foto's zijn namelijk geen doel op zich, het proces is minstens even belangrijk als het bekijken van en het reflecteren over het eindproduct. Om met fotografie in het sociaal-agogisch werk aan de slag te gaan, kan er als houvast gebruik gemaakt worden van vijf fotografietechnieken. Deze technieken hebben betrekking op de relatie tussen de persoon en de camera en/of foto. Het gaat om foto's die genomen of verzameld worden door de persoon, familiealbums en autobiografische foto's, zelfportretten, foto's die genomen worden van de persoon door anderen en fotoprojectie. Om met bovenstaande technieken aan de slag te gaan is er geen vaststaande of juiste methode. Bovendien kan er met alle leeftijden gewerkt worden en kunnen jongeren aan de hand van fotografie tot persoonlijke groei komen. Het ontwikkelen van persoonlijke groei zal echter voor iedere jongere anders

zijn. De zeven waarden van kunst en bijgevolg van fotografie kunnen hierin een bijdrage leveren. Fotografie heeft bijvoorbeeld de functie om te herinneren, hoop en leed weer te geven, zelfinzicht te ontwikkelen, in balans te komen en opnieuw te leren waarderen. Bovendien kan fotografie dienen als hulpbron voor onder andere communicatie, zelfexpressie, het verwezenlijken van verandering, het oefenen van sociale vaardigheden en het vormen van een identiteit.

Voorafgaand aan de aanvang van dit praktijkonderzoek stond ik zeer positief tegenover het gebruik van fotografie als creatieve methodiek. Dit is grotendeels te danken aan mijn eigen positieve ervaringen. Mocht ik volledig op mijn eigen ervaring zijn verder gegaan, zou ik geen zicht gekregen hebben op de mogelijke schaduwzijde van het werken met fotografie. Dankzij een kritische houding zijn deze aan bod gekomen en heeft het mij doen inzien dat er aan elke medaille een keerzijde zit. Aangezien dit eveneens belangrijke onderzoeksresultaten zijn, zet ik deze even op een rijtje:

- De mogelijkheid om een foto te verwijderen en zo vaak als gewenst opnieuw te maken, kan ervoor zorgen dat de jongere streeft naar het perfecte, naar het ideale beeld. Zeker in het werk met jongeren is dit een belangrijk aandachtspunt aangezien het ideaalbeeld een belangrijke rol speelt in de leefwereld van jongeren.
- Het reflecteren over een foto en het teruggaan in de tijd kan er mogelijk voor zorgen dat het individu van de wereld 'verdwijnt'. Bovendien kunnen jongeren zodanig bezig zijn met het fotograferen op zich, wat ervoor zorgt dat ze mogelijk 'verdwijnen' van de wereld. Op dat moment focust de jongere zich namelijk zodanig op het fotograferen waardoor hij het moment slechts vaag beleeft.
- Zowel familiealbums als biografische foto's geven een selectieve realiteit weer. Dit zorgt ervoor dat hetgeen niet zichtbaar is op een foto minstens even belangrijk kan zijn als datgene dat wel zichtbaar is op een foto.
- Aan de hand van foto's kan invloed uitgeoefend worden op de kijker. Het gevaar dat hierin schuilt, is dat fotografie gebruikt kan worden als manipulatiemiddel. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het feit dat ongewenste foto's zonder toestemming gedeeld worden of dat hiermee bedreigd wordt.
- Door elementen van een foto te verwijderen, kan het zijn dat de jongere het onderbewuste probeert te onderdrukken. Het is belangrijk om stil te staan bij de reden waarom een element van de foto verwijderd wordt.
- Niet elke jongere is in de mogelijkheid om foto's te maken. Dit gegeven wordt gemakkelijk uit het oog verloren, wat ervoor zorgt dat dit extra aandacht vraagt.

6.3 Aanbevelingen

Een eerste aanbeveling die ik geef, is voor sociaal-agogisch werkers die fotografie willen integreren in hun werk met jongeren. Aangezien het werken met fotografie zeer persoonlijk is en dicht kan komen, is het belangrijk om met de jongere(n) in kwestie een voldoende grote vertrouwensband te hebben. Bovendien is het essentieel om de jongere niet te dwingen om iets te tonen. De keuze om foto's al dan niet te tonen, moet volledig bij hem liggen.

Een tweede aanbeveling is gericht naar mogelijk verder onderzoek. Om een beter beeld te schetsen over de manier waarop fotografie een bijdrage kan leveren aan het groeiproces van jongeren zou het goed zijn om de theoretische kennis toe te passen in de praktijk. Dit kan enkel wanneer er een voldoende grote vertrouwensband is met de jongere(n). Op deze

manier kunnen zowel de ervaringen als begeleider en de ervaringen als jongere geïntegreerd worden in het praktijkonderzoek. Eveneens kan er op deze manier gekeken worden naar onder andere de 'ideale' duur van een traject.

Een volgende aanbeveling sluit aan bij voorgaande aanbeveling en is tevens gericht op verder onderzoek. Om de effectiviteit van de handleiding te testen, zou het goed zijn om sociaal-agogisch werkers deze handleiding gedurende een bepaalde periode te laten hanteren. Op basis van deze periode kan er gericht feedback gegeven worden op de meerwaarde en op de beperkingen van de handleiding. Alsook kunnen sociaal-agogisch werkers hun ervaringen delen.

Wat betreft het toepassen van fotografie in het sociaal-agogisch werk bleek uit de literatuurstudie dat het als sociaal-agogisch werker belangrijk is om oog te hebben voor hetgeen jongeren in de foto projecteren en bijgevolg de eigen projecties uit te schakelen. Uit de kleinschalige bevraging met jongeren bleek dat 28,21 % van de jongeren graag van de persoon waarmee hij een foto deelt, wil weten welke gedachten en/of gevoelens de foto bij hem oproepen. Dit wijst op het belang dat er bij iedere jongere individueel bekeken moet worden wat zijn noden zijn. Door eigen gedachten en/of gevoelens te vermelden, kan de jongere namelijk inzicht verwerven in het feit dat ieder individu een andere betekenis toekent aan een foto en dat deze allemaal evenwaardig zijn. Ook kan de jongere op deze manier andere denkwijzen verkennen. Echter is het opletten en belangrijk om op zoek te gaan naar een balans aangezien het proces nog steeds in teken van de jongere staat.

Aangezien jongeren zelfstandig aan de slag kunnen gaan met fotografie is het maken van een werkboek voor jongeren een volgende aanbeveling, die ik wil meegeven voor mogelijk volgend onderzoek.

Een laatste aanbeveling is opnieuw gericht naar sociaal-agogisch werkers. De beschreven fotografietechnieken kunnen toegepast worden in het werk met jongeren van alle leeftijden. Ondanks dat er geen verschil zit in de manier waarop fotografie gebruikt kan worden, zit er uiteraard wel een verschil in de manier waarop er met jongeren aan de slag gegaan wordt. De manier waarop er in communicatie wordt getreden met een twaalfjarige zal namelijk anders zijn dan de manier waarop gecommuniceerd wordt met een zeventienjarige. Het is belangrijk om hier aandacht voor te hebben.

Bibliografie

- Aronson, E., Wilson, T., & Akert, R. (2014). *Sociale psychologie*. Amsterdam: Pearson.
- Beghin, A., et al. (2014). *Cursus Creatieve Professionaliteit 1*. Heverlee: University Colleges Leuven-Limburg, Departement Sociale School Heverlee.
- Bogert, I., Bogert, G., & Sitvast, J. (2012). *Kijk Mij Nou!: Herstel in Beeld*. Gelselaar: Herstel4U.
- Braet, H. (2012). *De kracht van een foto*. Antwerpen: Garant.
- Brysbaert, M. (2011). *Psychologie*. Gent: Academia Press.
- Craig, C. (2009). *Exploring the Self through Photography*. Londen: Jessica Kingsley Publishers.
- Danchin, E. (z.d.). *PhotoThérapie: Initiation à la PhotoThérapie et à la Photographie thérapeutique*. Jette: Analytique photographique.
- de Botton, A., & Armstrong, J. (2013). *Kunst als therapie*. Houten: Terra Lannoo bv.
- De Rycke, M. (6 april 2018). *Persoonlijke communicatie*, via interview.
- Hendriks, T. (2013). *Beeldspraak: fotografie als visuele communicatie*. Culemborg: Van Duuren Media B.V.
- Heylen, M., De Roeck, V., Kerkhof, I., Plessers, M., & Verheyen, E. (2009). *Atlas van de menselijke levensloop*. Leuven: Acco.
- Jocqué, J. (9 mei 2018). *Persoonlijke communicatie*, via interview.
- Luyten, M. (2016). *Projectieve PhotoTherapy – Duiding*. Geraadpleegd op 7 mei 2018, via <http://www.markluyten.be/Projectieve%20PhotoTherapy.pdf>
- Luyten, M. (21 maart 2018). *Persoonlijke communicatie*, via interview.
- Martin, R. (2009, maart). Inhabiting the image: photography, therapy and re-enactment phototherapy. *European Journal of Psychotherapy and Counselling*, 11(1), pp. 35-49.
- Miotke, J. (2011). *Praktisch handboek fotografie*. Aartselaar: Deltas.
- Pauwels, L., & Peters, J. (2005). *Denken over beelden*. Leuven: Acco.
- Rode Neuzen Dag. (2016). *RND verslag 2016*. Geraadpleegd op 30 april 2018, via <https://rodeneuzendag.be/brochure-rode-neuzen-dag-verslag-2016>
- Schweizer, C., de Bruyn, J., Haeyen, S., Henskens, B., Rutten-Saris, M., & Visser, H. (2009). *Handboek beeldende therapie*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Sienaert, P., Thys, E., Allegaert, P., De Cleene, A., & De Fruyt, J. (2015). *Lichtgevoelig*. Kortenberg: Vlaamse Vereniging voor Psychiatrie.

- Sitvast, J. (2002). Foto's die veel zeggen. *Tijdschrift voor Humanistiek* (3), p. 11.
- Sitvast, J. (2017). *Het fotoverhaal*. Soest: Boekscout.
- SLO Voortgezet onderwijs. (2006) *Visuele geletterdheid, handleiding*. Gedownload op 20 april 2018, van http://www.slo.nl/downloads/archief/doc-handl_vg.pdf
- Sontag, S. (2008). *Over fotografie*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Swinnen, J. (2005). *De lichte kamer: de onverborgen fotografie*. Antwerpen: Garant.
- Thibaut, H. (2012). Pixels in beeld: empowerend werken met foto's en fotografie. In W. Van Handenhoven, *Jaarboek ergotherapie 2012* (pp. 209-219). Leuven: Acco.
- Van Doorselaer, M. (16 maart 2018). *Persoonlijke communicatie*, via interview.
- Van Eemeren, K. (2011). *Phototherapy: a window on the world*. (Scriptie). Geraadpleegd op 22 maart 2018, van <http://www.psychology-integration.eu/afgewerkte-scripties/>
- Vanhoof, C. (16 april 2018). *Persoonlijke communicatie*, via e-mail.
- Verheyen, E. (2014). *Cursus Psychologie voor sociaal-agogisch werkers*. Heverlee: Katholieke Hogeschool Leuven, Departement Sociale School Heverlee.
- Vleugels, H., & Van den Bosch, B. (2008). *Veranderende denkbeelden in de psychotherapie: interactionele vormgeving in actie*. Antwerpen: Standaard.
- Weiser, J. (z.d.). *Clients' Self-Portraits*. Geraadpleegd op 10 april 2018, via https://phototherapytherapeuticphotography.files.wordpress.com/2015/01/clients_self-portraits_phototherapy_technique.pdf
- Weiser, J. (z.d.). *Photo's BY Clients*. Geraadpleegd op 10 april 2018, via https://phototherapytherapeuticphotography.files.wordpress.com/2015/01/photos-by-clients_phototherapy_technique.pdf
- Weiser, J. (z.d.). *Photo's Of Clients*. Geraadpleegd op 10 april 2018, via https://phototherapytherapeuticphotography.files.wordpress.com/2015/01/photos-of-clients_phototherapy_technique.pdf
- Weiser, J. (1999). *PhotoTherapy Techniques*. Vancouver: PhotoTherapy Centre.
- Weiser, J. (2018). *PhotoTherapy Techniques*. Geraadpleegd op 10 april 2018, via <https://phototherapy-centre.com/phototherapy-techniques/>

Bijlage 1: uitgeschreven interview

Interview met Mark Luyten op 21 maart 2018 te Aalst.

Wat is uw achtergrond?

Mijn basisopleiding is maatschappelijk werker, maar ik heb eigenlijk nooit als maatschappelijk werker gewerkt. Ik ben heel snel gaan werken als psychotherapeut. Ik heb in een wat vandaag de dag een CAW is, gewerkt. Toen was dat nog anders. Daarna ben ik naar een dienst Geestelijke Gezondheidszorg overgestapt en vervolgens ben ik zelfstandig therapeut geworden. In de loop van dat proces heb ik een opleidingstraject gevolgd. Ik ben eerst relatie- en gezinstherapeut geworden en daarna heb ik een opleiding Gestalttherapie gevolgd omdat dit een nuttige combinatie was. De doelgroepen waarmee ik heb gewerkt, waren aanvankelijk mensen die getraumatiseerd waren door seksueel misbruik. Daarna is de groep ouders erbij gekomen om vervolgens terug uitsluitend met slachtoffers te gaan werken. Ik heb ook met partners van slachtoffers van seksueel geweld gewerkt. Door in een privépraktijk te gaan werken, heb ik dit allemaal wat achterwege gelaten omdat het werkvormen waren die in teamverband aangepakt moesten worden. Het accent is dus verlegd naar vooral relatieproblematiek, depressie en sinds de laatste jaren zijn er allerlei energieproblematieken bijgekomen zoals surmenage, burn-out, stressklachten en chronisch vermoeidheidssyndroom. Een andere rode draad doorheen mijn werk is dat ik altijd een combinatie heb nagestreefd van hulpverlening met preventie- en vormingswerk. Ik geef dus ook assertiviteitstraining. Ik ben jarenlang als supervisor aan de slag geweest en doe dit nog, maar niet meer in het kader van mijn beroepsvereniging. Als supervisor begeleid ik een aantal teams. Sinds kort werk ik samen met een collega, Dina, die in de opleiding Creatieve therapie zit en fotografe is. Zelf was ik ook al een aantal jaren bezig met fotografie en met het een plaats te geven in het therapeutische gebeuren. We vonden elkaar en zijn hierover met elkaar in overleg gegaan. We hebben samen het initiatief genomen om in september 2017 een workshop van twee zaterdagen te organiseren. Toen noemden we het "Therapeutische fotografie", maar nu noemen we het "module één". De bedoeling is dat, als er inschrijvingen zijn, we het in juni opnieuw doen. Module twee zou dan ook zelf fotograferen zijn, dan wordt het proces van foto's maken mee in het gebeuren gebracht. Nu is het enkel werken met fotografisch materiaal, niet zelf fotograferen. We willen de overstap ook maken want dit was feedback van de mensen die de workshop hadden gevolgd.

De technieken die in het boek van Judy Weiser beschreven zijn, zijn dat ook de technieken waarmee jullie aan de slag zijn gegaan tijdens de workshop?

Judy Weiser heeft een enorme verdienste op dit vlak. Ze dacht de enige te zijn, maar ontdekte dat er eigenlijk zeer veel mensen mee bezig zijn. Ze heeft in haar boek alle technieken die toegepast werden voor een groot stuk samengebracht. Ze heeft dit op een manier gedaan, dat wanneer je graag Engels leest het zeer duidelijk en overzichtelijk is. Ze heeft ook op haar website samenvattingen gemaakt. Je krijgt een duidelijk overzicht van de verschillende technieken die toegepast kunnen worden. Er zijn een heleboel mensen die de theorie van Judy Weiser hebben toegepast in de praktijk en daar hun eigen ding mee hebben gedaan. Ze ondervonden dat de theorie ook maar dat was en als de theorie niet exact omgezet kan worden naar de praktijk, moet de theorie aangepast worden aan de praktijk en niet andersom. Ondanks het behoorlijke overzicht van wat er bestaat, de verschillende soorten en de verschillende insteken zien we mensen keer op keer nieuwe dingen doen en nieuwe procedures ontwikkelen. Judy Weiser geeft misschien wel het meest overzichtelijke aanbod weer, maar het is niet het enige. Het zijn bovendien geen gestandaardiseerde oefeningen die iedere cliënt doet, maar het is afhankelijk per cliënt. Je ontwikkelt soms oefeningen voor een cliënt die je dan onthoudt en nog eens uitvoert. Bij de ene werkt het wel en bij de andere niet.

Voor zover ik weet, is er in België maar één therapeute creatief bezig met deze thematieken, namelijk Emilie Danchin. Ze is afkomstig uit Frankrijk, heeft in Engeland gewoond en is ongeveer 30 jaar geleden in Brussel beland. Ze ziet Brussel als haar thuisbasis. Emilie biedt modules aan, een opbouwend programma. In de eerste module gaat het voornamelijk over de therapeutische toepassingen van de technieken. De tweede module gaat over de therapeutische fotografie, het zelf aan de slag gaan en het werken met bepaalde werkvormen. Ze heeft enkele werkvormen ontwikkeld, die vooral zeer goed toepasbaar zijn bij jongeren zoals het vliegende tapijt of de toverstaf. Op dat moment gaan mensen met fotografie aan de slag, ze maken een heel proces door. Aan de hand van foto's die ze zelf maken of die ze vinden, komen ze tot een resultaat.

Tot voor een paar jaar geleden was er ook Marjan Van Doorselaer, maar het ligt stil en het heeft allerlei redenen waarom het stil ligt. Ik heb bij Marjan de vierdaagse gevolgd. De insteek bij haar was hoe je fotografie kon gebruiken in instellingsvormen met groepen, veel minder de therapeutische invalshoek die wel aanwezig was bij Emilie Danchin. De combinatie van Marjan en Emilie is voor mij een mooi geheel geweest.

Wat zijn de voordelen van het werken met foto's in groep en individueel?

Of het een voordeel is weet ik niet, het is gewoon een compleet andere situatie. Het ene is niet beter dan het andere. Als ik hier met een individuele cliënt zit, heb ik alleen maar die individuele cliënt en is het niet mogelijk om te werken in groep. Als ik wat organiseer of als ik in mijn assertiviteitstrainingen fotografische technieken gebruik, gaan ze dit in groep brengen en krijgen ze feedback/reacties van anderen. Vorige maandag bijvoorbeeld hoorde een cliënt het verhaal van iemand anders en begreep ze toen pas waarom ze voor een welbepaalde foto had gekozen. In een groep kan je andere dingen doen dan individueel, maar evengoed is het zo dat je individueel andere dingen kan doen die in groep niet mogelijk zijn. Het ene en het andere staan los van elkaar. Zowel de technieken als het effect dat beoogd wordt, zijn grotendeels hetzelfde. Voor sommige technieken heb je een groep nodig en kan je bijgevolg niet individueel tewerk gaan. Sommige individuele benaderingen moet je niet in een groep doen want dan zitten de anderen te wachten, wat verloren tijd is.

Is er een verschil in leeftijd om aan de slag te gaan met fotografie?

Neen. Normaal gezien zeggen we, zelfs wanneer er gefotografeerd wordt, dat er geen enkele voorkennis van fotografie nodig is. Het gaat niet over de foto als kunstproduct, maar over de fotografische techniek die gebruikt wordt als middel om een proces te doorlopen. Er is absoluut geen fotografische voorkennis nodig om deze technieken toe te passen.

En als het gaat over de reflectie over foto's?

Onlangs was ik in het fotomuseum in Charleroi waar ze workshops over fotografische technieken voor kinderen organiseren. Ik sta daar dan te kijken naar al die beelden die omhoog hingen. Ik zag foto's die gingen over wat de kinderen verdrietig of blij maakten, dat is therapeutische fotografie. Het heeft niet de bedoeling dat er een therapeutisch effect ontstaat, maar men doet dat omdat het nu eenmaal een expressievorm is die zich daartoe leent. Ik denk wel dat het voor kinderen een therapeutisch effect kan hebben om erachter op zoek te gaan. Wie heeft er vandaag de dag geen toegang tot een fototoestel?

Hoe jong moet je zijn? Ik denk dat er vanaf het moment dat je met een kind op je schoot naar plaatjes kan kijken er zich mogelijkheden voordoen.

Vaak toch ook onbewust?

Ja, maar dan zitten we bij ontwikkelingspsychologie. Een kind van twee à drie jaar kan heel euforisch worden bij het zien van een foto van fluffy het konijn, maar waarom? Een kind van acht jaar dat een gruwelijke foto aan de kant schuift, kan uitleggen waarom hij die foto aan de kant legt. Hij beschikt over het verstandelijke niveau dat nodig is om zichzelf te kunnen uiten op een adequate manier, weliswaar op het niveau van een achtjarige.

Hoe omschrijft u therapeutische fotografie?

Judy Weiser maakt een onderscheid tussen PhotoTherapy en therapeutische fotografie. Ze verliest mij in haar betoog, maar zoals ik het begrijp is PhotoTherapy iets dat door een therapeut gebeurt en therapeutische fotografie door iemand die geen therapieopleiding heeft gevolgd. In de Verenigde Staten kan dit allemaal belangrijk zijn naar erkenning en legitimering toe, maar voor mij maakt dit eigenlijk niet zoveel verschil. Als ik samen met Dina de workshops geef, doen we dezelfde oefeningen, maar als ik het doe is het PhotoTherapy en als zij het doet is het therapeutische fotografie. Het zijn dezelfde oefeningen met dezelfde groep, maar toch zouden we het anders moeten benoemen. Ik denk dat dit een beetje corporatistische taal is van Judy Weiser, maar ik volg dit niet.

Wanneer is iets therapeutisch? Als het een therapeutisch effect heeft. Dit hoeft geen fotografie te zijn. Op mijn vensterbank staan twee foto's, een van het gezin van mijn vader en een van mijn eigen gezin. De foto's staan hier omdat ik ze leuk vind en omdat deze ruimte aangekleed moest worden. Mensen reageren op die foto's en dan wordt het iets therapeutisch, terwijl het normaal gezien enkel decoratief is. Doordat het aangewend wordt en het door een cliënt gebruikt wordt in een gesprek wordt het een therapeutisch element.

Kunnen jongeren zelfstandig aan de slag met fotografie? Kan het een therapeutisch effect teweegbrengen zonder begeleiding?

Ja, dit geldt trouwens voor iedereen. Als ik gewoon ga wandelen in een natuurgebied ben ik de hele tijd aan het denken en aan het reflecteren. Het is zeker mogelijk dat ik dan absoluut niet ontspannen thuiskom en helemaal opgedraaid ben. Als ik mijn fototoestel meeneem, wordt diezelfde wandeling helemaal anders. Dan denk ik onder andere in kadrage, sluitertijd, diafragma en beelden maken, wat ervoor zorgt dat ik dan heel ontspannen thuiskom. Op deze manier heb ik voor mezelf ontdekt wat de meerwaarde van fotografie voor mij was. Ik ben dit heel nadrukkelijk en heel veel beginnen doen. In die zin zou je kunnen zeggen dat het een vorm van therapie was. Fotografie vormde een tegengewicht voor het druk en intensief bestaan als therapeut. Je gaat namelijk altijd mee in de diepte van de cliënt, dit is niet noodzakelijk een put, maar het gaat over de diepgang van het contact dat allemaal niet vrijblijvend is. Je schudt het 's avonds niet allemaal van je af, het werkt soms nog wat door. Aanvankelijk hield ik fotografie ver van de therapieruimte. Het was van mij, het was mijn therapie. Na verloop van tijd ben ik er toch ingerold en ben ik het steeds meer en meer gaan gebruiken. Toen kwam ik terecht op de Facebookpagina van Judy Weiser en kreeg ik een aanbod van Marjan Van Doorselaer, die toen een bijscholing gaf in Arteveldehogeschool, in het vizier. Naar aanleiding daarvan begon ik na te denken over de manier waarop het reeds aanwezig was in mijn leven. Ik ben dit beginnen opschrijven en vulde een boekje met voorbeelden van wat ik er al allemaal mee had gedaan zonder dat ik mij hier bewust van was. Het bleek al jaren een heel substantieel iets te zijn, het was al jaren aanwezig in mijn leven en in mijn werk zonder dat ik me hier bewust van was. Ik deed het maar ik stond er niet bij stil, ik dacht dat ik er niet mee bezig was.

Boeiend en zeker als je het zelf ervaren hebt. Ook toch bij jongeren die zoveel met foto's bezig zijn?

Ja, een beetje veel. We leven in een beeldcultuur, maar we hebben geen voorstelling van wat beeldcultuur is. Stilaan beginnen we te begrijpen hoe en waarom het op ons inwerkt, maar er moet nog veel onderzoek rond gebeuren. Het is wel belangrijk, zeker voor jongeren die jammer genoeg een schermcultuur hebben. De wetenschappelijke evidentie is dat er hersengedeelten, waar dopamine aangemaakt worden, geactiveerd worden wanneer je veel achter een beeldscherm zit. Het is hetzelfde effect als wanneer je cocaïne snuift aangezien dezelfde hersengedeelten geactiveerd worden. Na verloop van tijd geraak je verslaafd aan de dopamine die aangemaakt wordt. Ik zie nogal wat jongeren die bijvoorbeeld een gameverslaving hebben. Met zo iemand ga ik geen PhotoTherapy doen aangezien het weer beelden zijn, de persoon heeft hier al genoeg van gehad.

De techniek creëert wel enorm veel mogelijkheden. Het gaat niet over de techniek, maar over het beeld, de inhoud en wat het met de persoon doet. Wanneer mensen foto's doorsturen, die ze tijdens hun wandeling hebben gemaakt, krijg ik soms 300 foto's toegestuurd. Zo werkt het niet, ze moeten er één uitkiezen waarmee ze aan de slag gaan. Of ze kiezen de twee extremen eruit zoals een foto die je extreem blij maakt en een foto die je extreem triest maakt.

Nu u dat aanhaalt van het feit dat u soms 300 foto's toegestuurd krijgt, kan ik mij voorstellen dat er een verschil is in materiaal waarmee foto's worden genomen? Er is bijvoorbeeld toch een verschil tussen het fotograferen met een gsm of spiegelreflexcamera waarbij je maar trekt en trekt en het fotograferen met een analoge camera?

Ken jij zo een mensen?

Momenteel niet, nee.

Het is een tijdperk dat voorbij is. Het kan zijn dat iemand in een of ander project aan de slag gaat met een analoge camera omdat het maken van de foto een belangrijk gegeven is, het verwerven van een vaardigheid, het nadenken. Ik denk dat ze dit in het Las Fotos Project in Los Angeles deden. Ze beginnen met het analoge en schakelen over naar het digitale, maar de meeste projecten die ik ken stappen hier vanaf omwille van de prijs, de tijd en de techniciteit. Maar het is wel een leuke gedachte.

Maar ik kan mij wel inbeelden dat het werken met een wegwerpcamera een heel andere insteek geeft dan wanneer je werkt met een digitaal fotoestel waarbij je de foto's meteen kan bekijken?

Ja.

Gebruiken jullie dit soms?

Nee, er is een workshop geweest en daar is veel over nagedacht. Het zou een mogelijkheid zijn, maar het is inderdaad wat je zegt dat je dan moet wachten. Tijdens de tweede module bij Emilie maakten we foto's die we nodig hadden. De foto's werden onmiddellijk afgedrukt zodat er verder mee aan de slag gegaan kon worden, dit is een hele inspanning. Een eigen printer meenemen zou een oplossing zijn, maar dat zijn investeringen.

Hoe zou u vanuit uw ervaring het groeiproces van jongeren tussen 12 en 20 jaar omschrijven?

Er is een enorm verschil tussen een 12-jarige en een 20-jarige. Fotografie kan daar een plaats in hebben omdat het aan de jongere verduidelijkt waarmee hij bezig is. Er zijn een aantal vaardigheden die hij moet leren zoals sociale vaardigheden.

Het werkt op dezelfde manier als bij koppels. Als je kunt praten over een foto mag je het oneens zijn over die foto. Het is namelijk niet zo erg om het oneens te zijn. Terwijl als je mensen rechtstreeks met elkaar in contact brengt, hebben ze slechts twee minuten nodig om elkaar, net niet, aan te vliegen. De foto is dus een soort van object dat ingebracht wordt waarop geprojecteerd wordt.

Het transitionele object, die functie heeft fotografie zeker. Aan de hand van een beeld kunnen mensen dingen zeggen die ze anders niet zouden zeggen. Ik kan mij iets voorstellen bij jongeren die bijvoorbeeld last hebben van verlegenheid. Door over een foto te praten, kunnen ze bijvoorbeeld dingen in de groep brengen die ze anders nooit uit zichzelf zouden zeggen. Wanneer er 40 foto's op een tafel liggen waar iedere deelnemer er één mag uitkiezen, laat je jezelf zien aangezien iedereen ziet dat jij die ene foto hebt genomen. Vervolgens ga je vertellen waarom je die foto genomen hebt. Je praat zogezegd over die foto, maar eigenlijk gaat het over de manier waarop je je positioneert in de groep. Als je met fotografie werkt, wordt er een enorm ervaringsveld opengetrokken. Het is een veilig medium, je kunt bij wijze van spreken achter de foto gaan staan.

En stel dat jongeren aan de slag gaan met fotografie, maar dit met niemand delen?

Ja, dat is het dagboek dat nooit gelezen wordt. Het heeft een enorme waarde voor het individu, het kan heel leuk zijn, maar communicatief is dat niet echt. Soms is het ook niet de bedoeling om het met iemand te delen. Als ik ga wandelen, ga ik het liefst alleen wandelen want als er iemand bij mij is, gebeurt er niet hetzelfde als wanneer ik alleen ben. Wanneer er iemand bij mij is, maak ik andere foto's dan als ik alleen ben.

Waar moet ik rekening mee houden als ik samen met jongeren aan de slag ga met fotografie? Want het is inderdaad zoals u net aanhaalt, dat foto's anders kunnen zijn wanneer er iemand bij is.

Ja, dat is de realiteit toch? Als je met je beste vriendin aan het praten bent en er een derde persoon bijkomt, die jouw beste vriendin kent maar jou niet, gaan jullie niet meer over hetzelfde verder praten, denk ik. Je past je aan, aan de veranderde omgeving. Door een deel te veranderen, verandert het geheel. Als je een blije en een trieste smiley hebt, is enkel de mond anders en de rest hetzelfde. Toch brengen de twee smiley's een andere sfeer met zich mee. Wanneer je jongeren in een groep van vijf zet of van 15 krijg je twee verschillende groepen omdat er een andere dynamiek speelt. Gebruik je fotografie of pen en papier? Het is iets anders. Het gaat over hetzelfde, maar het effect zal anders zijn. Ik vind het voor cliënten veel dankbaarder om met fotografie te werken. De andere creatieve vormen hebben natuurlijk ook een enorme waarde, maar ik hoor heel vaak van cliënten dat ze bijvoorbeeld niet konden tekenen, dat er niets kwam of dat er iemand in de groep zat die al zoveel jaren academie achter de rug had waardoor haar tekening verbleekte tegenover die prachtige resultaten. Bij fotografie heb je dit veel minder. Mensen brengen bijvoorbeeld foto's mee die ze zelf gemaakt hebben. Elk van die foto's bestaat op zichzelf, je kan ze uiteraard wel naast elkaar leggen en dan haal je de mensen die al jaren met fotografie bezig zijn er ook wel uit, maar op zich is het niet het grote verschil met 'ik kan dat niet' want het resultaat ligt er en het is vergelijkbaar beeld. We moeten bij wijze van spreke niet beschaamd zijn over het resultaat. Als je bijvoorbeeld foto's meebrengt vanuit tijdschriften hoef je je niet te schamen want die heb je niet zelf gemaakt. Het gaat over wat de persoon in de foto heeft gezien.

Begrijp ik het dan goed dat het gevoel van 'oh, dit is lelijk' dat mogelijk ontstaat bij het maken van een tekening veel minder aanwezig is bij het maken van een foto?

Ja, ik denk dat dit minder is, dat jongeren zich minder veroordeeld gaan voelen.

Hebt u een idee hoe dit komt?

Nee, wellicht omdat het op dit niveau gaat over het feit dat een persoon op het knopje heeft gedrukt en het resultaat eruit is gekomen. Terwijl er bij een tekening veel meer persoonlijk in is gestoken, meer zwoegen en zweeten.

Ja, bij een foto zit er ergens een stuk oncontroleerbaarheid. Je ziet het vaak toch nog anders dan het uiteindelijke resultaat?

Ja, maar de foto is een projectie. Neem nu een foto van een huis met huisnummer 13, sommige mensen zouden zeggen dat ze niet graag in dit huis zouden wonen en beginnen allerlei dingen, die er niet zijn, in het beeld te projecteren. Ze zien hun eigen foto in het beeld. Er zijn technieken waarbij mensen gevraagd worden om een imaginaire foto te maken. Ze maken het in hun hoofd en tekenen de contouren van wat ze in hun hoofd zien op een wit blad. Dit is pure projectie en dat is hoe het werkt. Vanaf het moment dat je aan mensen, die gevoelig zijn voor het oordeel van anderen, vraagt om schilder, klei- en tekenvaardigheden te gebruiken, zitten ze misschien al met de kramp nog vooraleer ze bijvoorbeeld een penseel vasthebben. Dit gevoel heb ik minder als mensen met fotografie werken. Het is precies of het maar fotografie is, maar het is zoveel meer.

Zijn er zo nog andere voordelen van fotografie ten opzichte van andere creatieve werkvormen?

Het ene is niet beter dan het andere, ze vullen elkaar zeer mooi aan. Alleen zitten we in België met de reflex om fotografie erbuiten te houden. Ik kreeg vandaag nog een mailtje omtrent het toepassen van creatieve technieken bij depressie, maar fotografie stond niet tussen de aangereikte technieken.

Dat is jammer.

Ja, dat is heel jammer omdat er een aantal expressiemogelijkheden niet aangereikt worden, die wel nuttig zouden kunnen zijn. Dit zal na verloop van tijd wel veranderen naarmate er meer en meer mensen zoals jij een eindwerk schrijven over dit thema. Misschien gaat dit nog lang duren. Op dit moment wordt het vaak niet gebruikt omdat men het niet kent. Dit is zonde omdat het een techniek is die zeer gemakkelijk onder de knie te krijgen is. Verder is de techniek even moeilijk als alle andere creatieve werkvormen omdat het erop aankomt dat mensen zich moeten kunnen uiten en dat je moet capteren wat mensen aan de hand van het materiaal komen vertellen, wat dit voor die welbepaalde persoon betekent. Het is altijd zoeken naar de betekenis die de cliënt eraan geeft. Op basis van die betekenis komt de cliënt tot een keuze "Wat wil ik?" en de manier waarop hij dat gaat uitvoeren.

Ik vind het zelf zo boeiend, deels ook omdat ik vanuit eigen ervaring weet welke meerwaarde het heeft, maar ik vraag mij toch ook af of er nadelen zijn verbonden aan het werken met foto's?

Ja, maar dit is eigen aan de techniek. Als je een tekening maakt, waar je een uur mee bezig bent geweest en alle kleurmogelijkheden voor jou hebt liggen, zit je echt in de tekening. Doordat je iets aan het doen bent, gebeurt er iets met jou als persoon. Als je in een fotodoos aan het zoeken bent, gebeurt er ook iets. Je komt namelijk foto's tegen die emoties oproepen, maar mijn output is op dat moment heel anders. Het maken van een selectie is mijn output. Het is iets heel anders dan de output van iemand die een uur met wasco's heeft zitten tekenen. Iemand die aan het tekenen is, is aan het werk. De persoon die aan de slag gaat met fotografie is ook aan het werk, maar er is nog geen neerslag. De uitdrukking komt pas wanneer erover gesproken wordt. Wanneer er gesproken wordt over een foto ligt de lat weer gelijk met andere creatieve technieken.

Ik heb een project gedaan waarbij aan kunstenaars gevraagd werd om met personen met een matig mentale handicap aan de slag te gaan, ieder vanuit zijn eigen kunstvorm en voor mij was dat fotografie. Er waren twee mannen, ze konden allebei niet zelfstandig leven, de ene was op dat moment 58 jaar en de andere 64 jaar. De jongste woonde bij

zijn moeder en werd elke ochtend opgehaald met de bus van de instelling, de oudste verbleef in de instelling. Ze fotografeerden allebei graag en we hebben met deze twee mannen vanalles gedaan zoals elkaar fotograferen, zelfportretten maken, voorwerpen fotograferen en mensen op straat aanspreken en fotograferen. Op het einde van het project vond er een tentoonstelling plaats waar zowel hun werk als mijn werk door elkaar hing, zonder dat er namen bij hingen. Er waren onderwerpen die we alle drie gefotografeerd hadden en waar absoluut niet bij kon gezegd worden wie de fotograaf was en wie niet. Het waren prachtige beelden, ze hadden er zoveel energie en creativiteit ingestoken. Puur natuur want ze konden niet uitleggen waarom ze het zo gedaan hadden. Om het project te financieren, was al het werk te koop. Het is misschien beschamend om te zeggen, maar ik heb het minst van alle foto's verkocht. De jongste van de twee kreeg van mij de opdracht om een dag uit zijn leven te fotograferen. Hij is thuis gekomen en heeft tegen zijn moeder gezegd dat hij de week nadien alleen met de bus naar school moest, zo noemde hij de instelling. Aan de overkant van zijn huis was een bushalte van De Lijn, waar hij de bus nam naar de instelling. Hij is voor de eerste keer alleen in zijn leven met de bus naar school gegaan. Ze dachten dat hij niet alleen in het verkeer kon zijn. Ik kreeg een beeldenreeks van die man zoals een foto van in de autobus of van in het houtatelier waar hij iemand had aangesproken om een foto van hem te maken. Op het einde van het project presenteerde hij de beeldenreeks aan zijn begeleiders. Op de laatste foto, die ik het strafst vond, zat hij aan een computer, kijkend naar het scherm met een muis in zijn hand. Hij vond dit zelf grappig want hij kon niet lezen of schrijven en bovendien wist hij niet eens hoe hij een computer moest aanzetten, laat staan dat hij met een muis kon werken. Hij had het beeld gecreëerd van wat hij graag zou zijn. Hij had een aantal stappen gezet waarvan men dacht dat hij deze niet aankon zoals zelfstandig het openbaar vervoer gebruiken. Sindsdien mocht de man bijvoorbeeld de vuilbakken op de school waar hij werkte, leegmaken. Hij deed dit heel graag en hij werd heel graag gezien. Sinds de beeldenreeks mocht hij zelfstandig naar de school gaan waar hij werkte. Zijn moeder liet hem bijvoorbeeld ook voor haar naar de winkel gaan. Hij kwam meer in zijn buurt buiten waardoor er interactie met hem ontstond. Dit allemaal doordat er op een bepaald moment iemand aan de hand van zijn gemaakte foto's gezien heeft dat hij dit kon. Aanvankelijk dacht men dat die man autisme had omdat hij nooit iets zei, maar nu sprak hij zelf mensen aan. Hij trok foto's vanuit verschillende standpunten, vanuit verschillende hoeken. Hij deed het maar en dan denk ik dat dit de kracht is van fotografie. Het geeft macht als je bijvoorbeeld aan iemand kan zeggen hoe iemand de foto moet maken. Hier heb je assertiviteit voor nodig. Bij de man was het er allemaal, maar de camera maakte het hem mogelijk.

Dus als ik dit terugkoppel naar jongeren kunnen ze ook wel groeien in assertiviteit aan de hand van fotografie?

Ja en grenzen leren kennen zoals hoe dichtbij ze mogen komen en hoe ze iemand instructies kunnen geven. Fotografie geeft een mogelijkheid om met iemand sturend aanwezig te zijn en dat is grenzen verkennen. De afspraak is natuurlijk dat je niets doet dat je niet wilt. Mensen kunnen niet afgebeeld worden op een manier waarop ze dit niet willen. Het geeft ontzettend veel mogelijkheden.

Nu ben ik verder benieuwd naar uw ervaringen met de workshops die u hebt gegeven rond fotografie.

De workshop in september was een zeer zeer zeer positieve ervaring. De groep was speciaal, er zaten drie cliënten van mij in en drie collega's omdat ze geïnteresseerd waren in de techniek. De collega's dachten dat ze gingen leren hoe ze fotografische therapie moesten toepassen, maar ze werden zelf deelnemer omdat ze zelf de oefeningen moesten doen. Er kwam ontzettend veel los en het werd een echte therapeutische groep. Er zaten mensen bij waarvoor de ervaring life changing was, die tijdens deze workshop beslissingen hebben genomen om iets te gaan doen of net iets niet te gaan doen. We deden bijvoorbeeld een oefening waarbij de deelnemers moesten terugkeren naar een plaats die voor hen zeer belangrijk is geweest tijdens hun jeugd. Op deze plek moesten ze dan foto's maken. Op dat moment word je teruggekataapulteerd in de tijd. Door terug op die plek te gaan staan,

komt alles terug, het doet wel wat met een mens. Evengoed stel je vast dat alles is afgebroken waardoor je moet zien dat je daarmee overweg kan. Er zijn mogelijkheden genoeg.

Wat zijn effecten die u hebt opgemerkt tijdens het proces?

Het duidelijkste wat ik heb gezien, is dat er veel meer uitdrukking komt. Het projectieve was zeer sterk aanwezig: "Ik zeg over de foto wat ik over mezelf te zeggen heb". Een van mijn cliënten heeft bijvoorbeeld een persoon die zeer desastreus met haar is omgegaan, weggeknipt uit de familiefoto's. Dit was voor haar zeer therapeutisch. Op dat moment heeft ze beslist om niet meer bij die persoon op bezoek te gaan. Wat mensen niet op een foto willen, kunnen ze verwijderen door bijvoorbeeld te krassen, zwart te maken of weg te knippen.

Wel krachtig als dit aan de hand van een foto kan.

Ja en bovendien is dit niet gestuurd geweest. Het waren haar eigen keuzes, acties en conclusies.

Gebeurt het dat jullie mogelijkheden aanbieden zoals het wegknippen van een fotodeel?

Nee, hoogstens wordt de vraag gesteld of er iets bij of weg moet op de foto of welk beeld ze zouden maken tien minuten na het eerste beeld. Het zijn vragenlijsten die je in je achterhoofd hebt en op basis van wat er zich voordoet stel je vragen.

In welke mate kan je jongeren 'aansturen'? Stel dat ik met een jongere foto's ga maken en de jongere niet weet hoe hij zijn idee moet omzetten, moet ik hier dan in meegaan of laat ik het best volledig van hem komen?

Ik denk dat je sturend aanwezig moet zijn, in die zin dat je thema's bepaalt. In het Las Fotos Project kregen adolescente meisjes bijvoorbeeld de opdracht om iemand die zij als sterk ervoeren uit hun omgeving te fotograferen. Tijdens de tentoonstelling werden de foto's opgehangen met naast iedere foto het verhaal waarom ze de afgebeelde vrouw sterk vonden. De opdrachten zijn vaak gestructureerd en er is niets mis met structureren zolang het in functie is van het vooropgestelde doel. De creativiteit zit ook bij diegene die het project ontwerpt.

Zijn er nog zaken waar ik rekening mee moet houden wanneer ik aan de slag ga met jongeren?

In de jongerencultuur heeft fotografie soms een negatieve klank zoals sexting of ongewenste foto's die gedeeld worden, het kan deel zijn van een pestcultuur. Dit gegeven heb je extra te bewaken door zeer concrete afspraken te maken van de manier waarop er met fotografie omgesprongen kan worden. Je moet enkele veiligheidsinbouwen zoals dat je niemand ongevraagd fotografeert, dat er altijd toestemming nodig is of dat een foto gewist wordt indien de persoon niet wil dat deze bestaat. Er moeten zeer duidelijke afspraken gemaakt worden met de jongeren zodat het medium niet misbruikt wordt.

Op een bepaald moment heeft er een Gentse fotografe met een groep vrouwen gewerkt rond zelfwaarden en het zelfbeeld. In de voormiddag was dit een groepswerk rond zelfbeeld, eigenwaarde en zo verder. Aan de hand van allerlei oefeningen kregen de vrouwen een beter gevoel bij zichzelf. In de loop van de dag werd er toegewerkt naar het maken van een geregisseerd zelfportret. Dit wil zeggen dat de fotografische techniek door de fotografe werd toegepast, zij bediende de camera. De instructies van hoe ze afgebeeld wouden worden, kwamen van de deelnemers zelf. In de namiddag werden de geregisseerde zelfportretten individueel gemaakt. Ik denk dat dit een belangrijke keuze was omdat er op deze manier veiligheid werd ingebouwd. Als iemand zich kwetsbaar opstelt, moeten er geen tien pottenkijkers aanwezig zijn. Dit zijn allemaal keuzes die je al dan niet maakt, maar die wel van belang zijn.

Jongeren zijn hierin zeer kwetsbaar en komen niet altijd tot weerbaarheid. Denk goed na over wat je doet, maar er zijn enorm veel mogelijkheden. Ik ben ervan overtuigd dat wanneer jongeren gemotiveerd deelnemen, ze er veel respect voor zullen opbrengen. Het belangrijkste is dat ze er zelf voor kiezen en dat ze zich op een of andere manier kunnen openstellen voor de ervaring.

Zijn er nadelen verbonden aan de categorieën die Judy Weiser indeelt? Ik denk dan bijvoorbeeld aan het werken met zelfportretten.

Ja, op zich is die techniek zeer waardevol maar het hangt altijd af van de manier waarop het wordt toegepast. Als ik aan iemand die er nog niet klaar voor is, vraag om een foto te maken en met mij te delen, forceer ik die persoon ook al post die persoon misschien elke dag 20 selfies op Facebook. De foto die hij maakt voor therapeutische doeleinden is anders aangezien hij moet nadenken over de manier waarop hij zichzelf wil tonen. Als het te vroeg komt, is het een stap te ver.

Dus het volgen van het tempo van de jongere is zeer belangrijk in het proces, net zoals de jongere zelf te laten beslissen wat hij al dan niet toont?

Ja, juist.

De groep die samengesteld wordt, bepaalt voor een stuk wat je al dan niet kan. Als je mensen met een verschillende etniciteit in je groep hebt, moet je met die culturele verschillen rekening houden. Als je zowel jongens als meisjes in een groep hebt, moet je jezelf afvragen hoe ze tegenover elkaar staan, hoe is de onderlinge verhouding? Het hoeft geen probleem te zijn, maar het wordt wel een spanningsveld als er bijvoorbeeld maar één jongen is en negen meisjes. Dit is uiteraard geen pleidooi om uniforme groepen te maken, het mag van mij gerust gedifferentieerd zijn, maar je moet er wel rekening mee houden. Zo moesten wij bijvoorbeeld tijdens onze workshop rekening houden met het feit dat de collega's met een andere insteek deelnamen dan de cliënten.

Het is zeker niet omdat ik zeg wat we gaan doen, dat het lukt. De cliënt bepaalt zelf ook, net zoals hij bepaalt wanneer het genoeg is geweest.

Op zich is het technische aspect van fotografie niet nodig?

Neen, Judy Weiser zegt dit ook. Maar tijdens een correspondentie met haar vroeg ze mij of ik foto's uitprint op gewoon papier of op fotopapier. Er is een verschil in kwaliteit tussen beide. Voor Judy Weiser hebben afgedrukte foto's op fotopapier een meerwaarde, net zoals voor de cliënt om hun product op een deftige manier gepresenteerd te zien. Wat betreft het effect zijn dit allemaal dingen die meespelen, de presentatie van het product is ook van belang.

Is er nog iets waarvan u denkt 'dit is nog belangrijk om te weten'?

Neen. In mijn benadering maak ik niet zoveel verschil tussen jongeren en volwassenen. Als ik therapeutisch werk met jongeren gebruik ik geen speciale taal, ik gebruik gewoon de taal die ik hanteer bij volwassenen. Als ze iets niet begrijpen, mogen ze het mij gerust vragen. De laatste tijd heb ik gewerkt met projectieve technieken bij jongeren. De jongeren krijgen een doos met allerlei foto's waaruit ze een foto kiezen die hen aanspreekt. Aan de hand van de foto wordt het verhaal verteld.

Zeer boeiend! Hartelijk bedankt voor uw tijd en verhaal!

Bijlage 2: overzicht vragen overige interviews

Interview met Marjan Van Doorselaer op 16 maart 2018 te Gent.

- 1 Wat is uw achtergrond, wat is uw relatie met fotografie in de hulpverlening?
- 2 De technieken die Judy Weiser in haar boek beschrijft, zijn dit ook de technieken die jullie toepasten?
- 3 Als u kijkt vanuit uw eigen ervaring: kan fotografie een meerwaarde bieden voor het groeiproces van jongeren?
  - a In welke zin?
- 4 Is er een verschil in leeftijd om met jongeren aan de slag te gaan met fotografie?
- 5 Kunnen jongeren zelfstandig aan de slag met therapeutische fotografie?
  - a Dus als het aangereikt wordt, kunnen jongeren er wel zelfstandig mee aan de slag? Of is er noodzakelijk begeleiding nodig?
  - b Dus het kan op zich ook wel een meerwaarde zijn als jongeren individueel aan de slag gaan met fotografie?
- 6 Daarnet zei u dat de nadruk tijdens uw eerste fotografiecursus niet zozeer lag op het technische aspect van fotografie. Bieden de technische aspecten een meerwaarde in het werken met fotografie?
- 7 Waar moet je als begeleider rekening mee houden?
  - a In welke mate kunnen jongeren aangestuurd worden?
- 8 Is er een verschil in het materiaal waarmee de jongere een foto maakt?
- 9 Zijn er nadelen verbonden aan het werken met fotografie?

Interview met Miriam De Rycke op 6 april 2018 te Deurne.

- 1 Welke relatie heeft u met fotografie in de hulpverlening?
  - a Wat hebt u precies georganiseerd?
- 2 U werkt dus zowel in groep als individueel met fotografie, zijn er daar verschillen in die u opmerkt?
- 3 Dus op zich kunnen mensen er ook mee aan de slag zonder begeleiding?
- 4 Wat zijn volgens u voordelen van het werken met fotografie?
- 5 Jongeren zijn volop op zoek naar wie ze zijn, naar hun eigen identiteit. Op welke manier kan fotografie volgens u bijdragen aan dit proces?
- 6 Is het belangrijk dat jongeren foto's delen met iemand om de meerwaarde ervan te ervaren?
- 7 Maar ik kan mij voorstellen dat het niet altijd zo gemakkelijk is om het denken uit te schakelen?
- 8 Als er bijvoorbeeld verschillende foto's op tafel liggen waaruit ze mogen kiezen, in hoeverre geeft u dan de opdracht om een foto uit te kiezen? In hoeverre reikt u thema's aan?
- 9 Dus op zich kan het ook een meerwaarde zijn om op basis van aangereikte 'opdrachten' aan de slag te gaan met fotografie zonder het achteraf te moeten delen met de begeleider?
- 10 Wat zijn aandachtspunten voor begeleiders die aan de slag gaan met fotografie?
- 11 Is het als begeleider belangrijk om te beschikken over fotografische kennis?
- 12 Zijn er nog dingen waar je als begeleider aandacht voor moet hebben?
- 13 Hoe start je met een sessie?

- 14 Als u opdrachten geeft, bepaalt u deze volledig zelf of toetst u af bij de mensen wat ze willen?
- 15 Veel voordelen, zijn er ook nadelen?
- 16 Kan fotografie voor iedereen een meerwaarde zijn?
- 17 En qua leeftijd, zijn er daar verschillen in?
- 18 Is er nog iets dat u graag wil vertellen?
- 19 Ja, het kan dus ook effect hebben zonder je het zelf doorhebt?

Bijlage 3: codeerboom

KERNBEGRIP	DEELASPECT	Interview 1	Interview 2	Interview 3
Judy Weiser	Vijf fotografie-technieken	<p>Enorme verdienste op dit vlak, maar ze is niet de enige</p> <p>Alle technieken die toegepast worden, heeft zij voor een groot stuk samengebracht</p> <p>Haar categorisering kan gepersonaliseerd worden</p> <p>Geen standaardisering van oefeningen, het is afhankelijk van jongere tot jongere</p>	<p>Structurering van de technieken</p> <p>Categorisering is een houvast, maar uiteindelijk vloeit alles in elkaar over</p>	
Waar fotografie over gaat		Projectie		Fotografie gaat over datgene waar je oog voor hebt
Fotografie als hulpbron	Leeftijd	<p>Vanaf het moment dat een kind naar foto's kan kijken, doen er zich mogelijkheden voor</p>	<p>Je kan er geen leeftijd opplakken, enkel interessesferen waar iemand mee bezig is</p> <p>Hoe er over foto's gereflecteerd wordt, zal op ieder moment in het leven anders zijn</p>	Geen verschil, enkel in de manier waarop ze reflecteren over een foto
	Technische aspect	<p>Geen fotografische voorkennis nodig</p> <p>Het gaat niet over de foto als kunstproduct, maar over de fotografische techniek die gebruikt wordt om een proces te doorlopen</p> <p>Het gaat niet over de techniek, maar over het beeld, de inhoud en wat het met een persoon doet.</p> <p>Techniek creëert veel mogelijkheden, maar het gaat over de inhoud van de foto en wat de jongere ermee doet</p> <p>Presentatie van het product is belangrijk: meerwaarde als foto is afgedrukt op een deftige manier zoals op fotopapier</p>	<p>Niet belangrijk, tenzij opgemerkt wordt dat een jongere er meer of iets anders uit wil halen</p> <p>Technische aspect kan een meerwaarde bieden, maar kan ook zorgen voor frustraties als het niet lukt om uit te beelden wat je wilt</p>	<p>Geen fotografiekennis nodig</p> <p>Technische aspect kan een meerwaarde zijn → als begeleider een beetje achtergrondinformatie hebben</p>
	Nadelen	In de jongerencultuur soms een negatieve ondertoon zoals sexting of ongewenste foto's	<p>Duur medium</p> <p>Verdwijning van de wereld</p>	Niet iedereen is in de mogelijkheid om foto's te maken

KERNBEGRIP	DEELASPECT	Interview 1	Interview 2	Interview 3
Fotografie als hulpbron	Meerwaarde in het werk met jongeren	<p>Het lijkt alsof mensen niet beschaamd zijn als het gaat over een foto: de foto komt uit de camera</p> <p>Gevoel minder veroordeeld te worden aan de hand van fotografie</p> <p>Verduidelijking van wat de jongere bezighoudt</p> <p>Object waarop geprojecteerd wordt</p> <p>Een foto = een transitioneel object</p> <p>Om over een foto te praten, mogen mensen het oneens zijn met elkaar</p> <p>Veilig medium waar je bij wijze van spreken achter kan gaan staan</p> <p>Een foto = een projectie</p> <p>Mogelijkheid om grenzen te verkennen</p> <p>Uitdrukking</p>	<p>Hulpmiddel als je geen gebruik kan maken van het taalsysteem</p> <p>Uitgangspunt om communicatie te starten</p> <p>Vanuit eigen perspectief dingen in beeld brengen</p> <p>Hulpmiddel om te groeien in het idee dat je een eigen visie en manier van denken hebt en dat deze oké is</p> <p>Tastbaar vormgeven van wat op dat moment belangrijk is, wat op dat moment raakt of speelt.</p> <p>Visueel voorstellen van de eigen identiteit</p> <p>Terugkijken naar foto's, geeft evolutie weer</p> <p>Weergave van het leven, het is er echt geweest</p>	<p>Aansluiting bij de leefwereld van jongeren</p> <p>Fotografie kan een spiegel, uitlaatklep, kompas of signaleerder zijn</p> <p>Aan de hand van fotografie kunnen de vier kwadranten van Wilber uitgedrukt of zichtbaar worden</p> <p>Driehoek denken, voelen, doen</p> <p>Zeven functies van kunst</p> <p>Aanknopingspunt voor communicatie</p> <p>Andere vorm van taal</p> <p>Het creatief bezig zijn of het ontdekken dat je het goed kan, kan leiden tot zelfontplooiing</p> <p>Manier om te ventileren over het leven</p> <p>Zelfexpressie</p> <p>Creëren van bestaansrecht</p> <p>Mogelijkheid om dingen op een veilige manier te doen</p> <p>Mogelijkheid tot kritisch nadenken</p> <p>Activering van de rechterhersenhelft</p> <p>Aan de hand van fotografie kan aan de slag gegaan worden met het gevoel</p>
	Met of zonder begeleiding	<p>Iedereen kan zelfstandig aan de slag met fotografie</p> <p>Zonder begeleiding kan het werken met fotografie ook een therapeutisch effect teweegbrengen</p>	<p>Sommige jongeren zullen het uit zichzelf doen, maar anderen weten niet dat fotografie een manier is waardoor je het misschien eerst moet aanreiken</p> <p>Een jongere zal verder geraken in het proces als er sprake is van begeleiding</p> <p>Twee sporen: enerzijds op een niet dwingende manier mogelijkheden aanreiken en anderzijds moet de jongere de vrijheid krijgen om het al dan niet te delen</p> <p>Er zijn zeker dingen die de jongere zelfstandig kan</p>	<p>Het aanreiken is als een zaadje dat geplant wordt → nadien kunnen ze er zelfstandig mee aan de slag</p>

KERNBEGRIJP	DEELASPECT	Interview 1	Interview 2	Interview 3
Fotografie als hulpbron	Therapeutische grens	<p>Het heeft niet altijd de bedoeling om een therapeutisch effect te creëren, maar het is nu eenmaal een expressievorm die zich daartoe leent</p> <p>Judy maakt een onderscheid tussen PhotoTherapy en therapeutische fotografie. Hoe ik het begrijp is dat PhotoTherapy gebeurt door iemand met een therapieopleiding en therapeutische fotografie door iemand die geen therapieopleiding heeft gevolgd. In de VS kan dit misschien belangrijk zijn, maar ik denk dat dit een beetje corporatistische taal is van Judy</p> <p>Wanneer is iets therapeutisch? Als het een therapeutisch effect heeft. Wanneer het aangewend en gebruikt wordt, wordt het een therapeutisch element</p>		<p>Of je nu al dan niet therapeutisch mag werken: jongeren komen foto's tegen en worden hierdoor beïnvloed. Dit maakt het interessant om er oog voor te hebben</p>
		<p>In groep kunnen jongeren feedback ontvangen van anderen</p> <p>Het ene is niet beter dan het andere</p> <p>Individueel kunnen er dingen gedaan worden die in groep niet kunnen en omgekeerd</p> <p>Voor sommige technieken heb je een groep nodig, voor anderen niet</p> <p>Zowel de technieken als het effect dat beoogd wordt zijn bij beiden grotendeels hetzelfde</p> <p>Als een jongere alleen is, zal hij andere dingen doen dan wanneer er iemand bij hem is</p>	<p>In een groep waar geen veiligheid is, ga je geen persoonlijke dingen delen</p> <p>In een groep krijg je zicht op verschillende perspectieven</p>	
Fotografie in het sociaal-agogisch werk	In groep of individueel			
	Materiaal	Bestaande foto's en/of zelf fotograferen	<p>Camerakeuze is afhankelijk van wat de jongere zelf wil en wat hij bij het materiaal voelt</p> <p>Analoge camera: preciezer fotograferen + meer privé + oncontroleerbaarheid + wachten op het resultaat</p>	Gevarieerde verzameling foto's
	Aan de slag	Werken met fotografisch materiaal en zelf fotograferen		<p>Thema aanreiken of de mensen zelf het thema laten kiezen</p> <p>Zowel fotograferen als aan de slag gaan met fotografisch materiaal</p>

KERNBEGRIP	DEELASPECT	Interview 1	Interview 2	Interview 3
Fotografie in het sociaal-agogisch werk	Aandachtspunten begeleider	<p>Concrete afspraken maken</p> <p>Veiligheid</p> <p>Sturend aanwezig zijn, in die zin dat je thema's bepaalt</p> <p>Structureren van opdrachten is niet erg zolang het in functie is van het vooropgestelde doel</p> <p>Een jongere is in het werk met fotografie erg kwetsbaar. Soms zal hij niet tot weerbaarheid komen. Denk goed na over wat je doet</p> <p>Keuze om deel te nemen bij de jongere zelf laten → verhoogt de motivatie en de kans dat hij zich gaat openstellen voor de ervaring</p> <p>Volg het tempo van de jongere, forceer niets</p> <p>Sta stil bij de onderlinge verhoudingen als je in groep werkt</p>	<p>Voldoende privacy</p> <p>Veiligheid</p> <p>Afspraken maken</p> <p>Na een workshop terugkeren naar het 'hier en nu'</p> <p>De mate van sturing is afhankelijk van jongere tot jongere, concrete voorbeelden kunnen zorgen voor inspiratie</p>	<p>Laagdrempelige organisatie van een traject</p> <p>Bij de aankondiging moet je niet te nadrukkelijk vermelden dat het gaat over het werken rond gevoelens. Voor sommige jongeren is dit een taboe. Uiteindelijk zal het wel blijken dat het gaat over gevoelens.</p> <p>Tussen workshops voldoende tijd tussen laten</p> <p>Duidelijk maken dat het niet gaat over presteren. Het gaat namelijk over een manier om jezelf uit te drukken</p> <p>In geval van een groepstraject: aandacht hebben voor mogelijke groepsdruk</p> <p>Veiligheid inbouwen</p> <p>Afspraken maken</p> <p>Aandacht besteden aan wat het met jongeren doet</p> <p>Het gaat niet enkel over het rationele en over wat het bij mensen doet, maar ook over de gewaarwording in het lichaam</p>
Wat met de foto's?	Al dan niet delen	<p>Niet delen = het dagboek dat nooit gelezen wordt. Enorme waarde voor het individu, maar is niet echt communicatief</p> <p>Soms is het gewoon niet de bedoeling dat een foto gedeeld wordt</p>	<p>Keuze bij de jongere zelf laten liggen</p>	<p>In eerste plaats is het iets van de jongere zelf</p> <p>Delen zonder er woorden aan toe te voegen</p> <p>Eventueel in een gesloten Facebookgroep</p> <p>Meerwaarde van een expositie op het einde van het traject</p>
	Bewerken			<p>Bewerken = trukeren, maar laat mensen gewoon doen wat zij willen, wat zij mooi en leuk vinden</p>

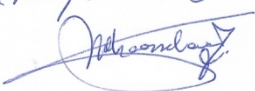
Bijlage 4: geïnformeerde toestemming

Geïnformeerde toestemming

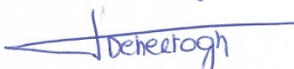
- Ik weet dat ik deelneem aan dit interview als expert(e).
- Ik neem uit vrije wil deel aan dit interview.
- Ik begrijp wat het doel van dit interview is.
- Ik weet dat dit interview opgenomen wordt.
- De resultaten van dit interview kunnen gebruikt worden voor wetenschappelijke doeleinden en mogen gepubliceerd worden.
- Ik behoud het recht om op elk moment mijn deelname aan het onderzoek stop te zetten en ik weet dat daaruit geen nadeel voor mij mag ontstaan.
- Voor eventuele vragen, klachten, verdere opvolging, weet ik dat ik na mijn deelname terecht kan bij Ilse Nassen, ilse.nassen@ucll.be
-

Datum: 16/3/2018

Naam en handtekening
van de geïnterviewde

Marjan Van Doorslaer

Naam en handtekening
van de onderzoeker

Lore Dehertogh

Geïnformeerde toestemming

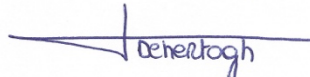
- Ik weet dat ik deelneem aan dit interview als expert(e).
- Ik neem uit vrije wil deel aan dit interview.
- Ik begrijp wat het doel van dit interview is.
- Ik weet dat dit interview opgenomen wordt.
- De resultaten van dit interview kunnen gebruikt worden voor wetenschappelijke doeleinden en mogen gepubliceerd worden.
- Ik behoud het recht om op elk moment mijn deelname aan het onderzoek stop te zetten en ik weet dat daaruit geen nadeel voor mij mag ontstaan.
- Voor eventuele vragen, klachten, verdere opvolging, weet ik dat ik na mijn deelname terecht kan bij Ilse Nassen, ilse.nassen@ucll.be
-

Datum: 21/3/2018

Naam en handtekening
van de geïnterviewde

Mark Luyten

Naam en handtekening
van de onderzoeker

Lore Dehertogh

Geinformeerde toestemming

- Ik weet dat ik deelneem aan dit interview als expert(e).
- Ik neem uit vrije wil deel aan dit interview.
- Ik begrijp wat het doel van dit interview is.
- Ik weet dat dit interview opgenomen wordt.
- De resultaten van dit interview kunnen gebruikt worden voor wetenschappelijke doeleinden en mogen gepubliceerd worden.
- Ik behoud het recht om op elk moment mijn deelname aan het onderzoek stop te zetten en ik weet dat daaruit geen nadeel voor mij mag ontstaan.
- Voor eventuele vragen, klachten, verdere opvolging, weet ik dat ik na mijn deelname terecht kan bij Ilse Nassen, ilse.nassen@ucll.be
-

Datum: 6 april 2018

Naam en handtekening
van de geïnterviewde

De Myne Miriam

Naam en handtekening
van de onderzoeker

Lore Dehertogh

Bijlage 5: blanco vragenlijst

Dit onderzoek kadert in functie van het Bachelorproject van Lore Dehertogh als laatstejaarsstudente Sociale Readaptatiewetenschappen. Lore tracht na te gaan op welke manier fotografie een bijdrage kan leveren aan het groeiproces van jongeren. De resultaten van deze vragenlijst kunnen gebruikt worden voor wetenschappelijke doeleinden en mogen gepubliceerd worden. De anonimiteit en vertrouwelijkheid van de gegevens is in elk stadium van het onderzoek gewaarborgd.

Hartelijk bedankt voor het invullen van deze vragenlijst!

*Vereist

Tot welke leeftijdscategorie behoort u? *

- 12 - 13 jaar
- 14 - 18 jaar
- 19 - 20 jaar

Hoe vaak heb je de afgelopen zeven dagen naar foto's uit je eigen leven gekeken? *

- Geen enkele keer
- Een tot twee keer
- Drie tot vier keer
- Vijf tot zes keer
- Dagelijks

Ik sta bewust stil bij de reden waarom ik een bepaalde foto maak. *

- Altijd
- Meer wel dan niet
- Meer niet dan wel
- Nooit
- Ik maak nooit foto's

Welk gevoel ervaar je bij het zien van onderstaande foto? *

- Blijdschap
- Boosheid
- Angst
- Verdriet
- Eenzaamheid
- Ontspannen
- Energiek
- Breekbaar
- Anders: _____

Ik sta bewust stil bij de reden waarom een bepaalde foto mij raakt. *

- Altijd
- Meer wel dan niet
- Meer niet dan wel
- Nooit

Als je nadenkt over de foto's die je maakt, geven zij dan onbewust jouw gedachten en/of gevoelens weer? *

- Altijd
- Meer wel dan niet
- Meer niet dan wel
- Nooit

Ik maak bewust foto's om uitdrukking te geven aan mijn gevoelens en gedachten. *

- Altijd
- Meer wel dan niet
- Meer niet dan wel
- Nooit

Foto's die mijn positieve gedachten en/of gevoelens weerspiegelen, (meerdere antwoorden mogelijk) *

- houd ik voor mezelf
- deel ik enkel met belangrijke mensen in mijn directe omgeving
- deel ik op sociale media
- gebruik ik voor creatieve doeleinden zoals het maken van een fotoalbum
- Anders: _____

Foto's die mijn negatieve gedachten en/of gevoelens weerspiegelen, (meerdere antwoorden mogelijk) *

- houd ik voor mezelf
- deel ik enkel met belangrijke mensen in mijn directe omgeving
- deel ik op sociale media
- gebruik ik voor creatieve doeleinden zoals het maken van een fotoalbum
- Anders: _____

Welke gedachten komen er in je op bij het zien van deze foto? *

Jouw antwoord _____

Foto's van mezelf deel ik met anderen (meerdere antwoorden mogelijk) *

- wanneer ik zelf tevreden ben over het resultaat
- ook al voldoet het resultaat niet aan mijn verwachtingen
- Ik deel nooit foto's van mezelf met anderen

Wanneer ik een foto, die mijn gedachten en/of gevoelens weerspiegelt, toon aan een volwassen persoon, verwacht ik van deze persoon dat hij (meerdere antwoorden mogelijk) *

- mijn gevoelens en gedachten respecteert
- vertelt over de gedachten en/of gevoelens die bij hem opkomen bij het zien van de foto
- feedback geeft over de foto zelf, over het technische aspect
- Anders: _____

Bij het zien van een foto van mezelf, begin ik over mezelf na te denken. (Bijvoorbeeld: Hoe zien anderen mij? • Hoe voel ik mij? • Ben ik tevreden met wie ik ben? • Komt mijn binnenwereld overeen met de manier waarop anderen mij zien? • Wil ik er liever anders uitzien? • Welke dingen zou ik liever veranderen aan mezelf? • ...) *

- Altijd
- Meer wel dan niet
- Meer niet dan wel
- Nooit

Aan de hand van een foto van mezelf kan ik ontdekken wie ik echt ben. *

- Helemaal mee eens
- Mee eens
- Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- Niet mee eens
- Helemaal niet mee eens

Welke drie woorden komen in je op bij het zien van deze foto? *

Jouw antwoord

De manier waarop ik denk en de wereld waarneem, is *

- beter dan de manier waarop mensen uit mijn omgeving denken en de wereld waarnemen
- evenwaardig aan de manier waarop mensen uit mijn omgeving denken en de wereld waarnemen
- minderwaardig aan de manier waarop mensen uit mijn omgeving denken en de wereld waarnemen

Wanneer mensen over een foto praten, mogen ze het over de foto oneens zijn met elkaar. *

- Helemaal mee eens
- Mee eens
- Niet mee eens, maar ook niet mee oneens
- Niet mee eens
- Helemaal niet mee eens

Als ik tevreden ben over een foto van mezelf, maakt het mij helemaal niet uit wat anderen hiervan vinden. *

- Helemaal mee eens
- Mee eens
- Soms mee eens, soms niet mee eens
- Niet mee eens
- Helemaal niet mee eens

Ik maak en/of verzamel foto's om (meerdere antwoorden mogelijk) *

- mij op een later moment te herinneren aan het moment
- mijn negatieve gevoelens en ervaringen een plaats te kunnen geven
- mijn hoop/verlangens weer te geven
- mezelf beter te leren kennen
- weer te geven wat ik mooi vind en waardeer

Ik zou fotografie willen gebruiken om uitdrukking te kunnen geven aan mijn gevoelens en gedachten. *

- Heel graag
- Graag
- Misschien
- Absoluut niet

Bijlage 6: verwerking resultaten vragenlijst

Het aantal keer dat jongeren de afgelopen zeven dagen terug hebben gekeken naar hun eigen foto's								
	12 - 13 jaar		14 - 18 jaar		19 - 20 jaar		Totaal aantal	Totaal %
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%		
Geen enkele keer	2	22,22%	4	5,17%	3	10,71%	9	9,28%
Een tot twee keer	4	44,44%	24	41,38%	8	28,57%	36	37,11%
Drie tot vier keer	1	11,11%	14	22,41%	10	35,71%	25	25,77%
Vijf tot zes keer	0	0,00%	4	6,90%	2	7,14%	6	6,19%
Dagelijks	2	22,22%	14	24,14%	5	17,86%	21	21,65%
Totaal	9	100,00%	60	100,00%	28	100,00%	97	100,00%

De mate waarin jongeren bewust stilstaan bij de reden waarom ze een foto maken								
	12 - 13 jaar		14 - 18 jaar		19 - 20 jaar		Totaal aantal	Totaal %
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%		
Altijd	3	33,33%	13	22,41%	4	14,29%	20	20,62%
Meer wel dan niet	3	33,33%	27	44,83%	14	50,00%	44	45,36%
Meer niet dan wel	0	0,00%	16	27,59%	10	35,71%	26	26,80%
Nooit	3	33,33%	4	5,17%	0	0%	7	7,22%
Totaal	9	100,00%	60	100,00%	28	100%	97	100,00%

Het gevoel dat jongeren ervaren bij het zien van deze foto*								
	12 - 13 jaar		14 - 18 jaar		19 - 20 jaar		Totaal aantal	Totaal %
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%		
Angst	2	22,22%	8	13,33%	4	14,29%	14	14,43%
Apart	1	11,11%	0	0,00%	0	0,00%	1	1,03%
Blijdschap	2	22,22%	1	1,67%	1	3,57%	4	4,12%
Breekbaar	0	0,00%	7	11,67%	3	10,71%	10	10,31%
Eenzaamheid	2	22,22%	25	41,67%	15	53,57%	42	43,30%
Energiek	0	0,00%	1	1,67%	0	0,00%	1	1,03%
Fascinatie	0	0,00%	1	1,67%	0	0,00%	1	1,03%
Kil	0	0,00%	1	1,67%	0	0,00%	1	1,03%
Leegte	0	0,00%	1	1,67%	0	0,00%	1	1,03%
Macht	0	0,00%	1	1,67%	0	0,00%	1	1,03%
Neutraal	0	0,00%	2	3,33%	0	0,00%	2	2,06%
Nog een lange weg te gaan maar het einde is in zicht?	0	0,00%	1	1,67%	0	0,00%	1	1,03%
Ontspannen	2	22,22%	5	8,33%	4	14,29%	11	11,34%
Ordelijk	0	0,00%	1	1,67%	0	0,00%	1	1,03%
Rust	0	0,00%	1	1,67%	0	0,00%	1	1,03%
Verdriet	0	0,00%	4	6,67%	1	3,57%	5	5,15%
Totaal	9	100,00%	60	100,00%	28	100,00%	97	100,00%

De mate waarin jongeren bewust stilstaan bij de reden waarom een bepaalde foto hen raakt								
	12 - 13 jaar		14 - 18 jaar		19 - 20 jaar		Totaal aantal	Totaal %
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%		
Altijd	0	0%	8	13,79%	4	14,29%	12	12,37%
Meer wel dan niet	4	44%	29	48,28%	13	46,43%	46	47,42%
Meer niet dan wel	3	33%	20	34,48%	11	39,29%	34	35,05%
Nooit	2	22%	3	3,45%	0	0%	5	5,15%
Totaal	9	100%	60	100,00%	28	100%	97	100,00%

De mate waarin foto's achteraf gezien de gedachten en/of gevoelens van jongeren weerspiegelen								
	12 - 13 jaar		14 - 18 jaar		19 - 20 jaar		Totaal aantal	Totaal %
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%		
Altijd	1	11,11%	3	5,00%	4	14,29%	8	8,25%
Meer wel dan niet	5	55,56%	34	56,67%	13	46,43%	52	53,61%
Meer niet dan wel	3	33,33%	18	30,00%	10	35,71%	31	31,96%
Nooit	0	0,00%	5	8,33%	1	3,57%	6	6,19%
Totaal	9	100,00%	60	100,00%	28	100,00%	97	100,00%

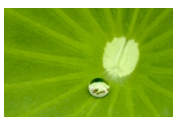
De mate waarin jongeren bewust gebruik maken van fotografie om hun gedachten en/of gevoelens uit te drukken								
	12 - 13 jaar		14 - 18 jaar		19 - 20 jaar		Totaal aantal	Totaal %
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%		
Altijd	2	22,22%	4	6,67%	1	3,57%	7	7,22%
Meer wel dan niet	2	22,22%	13	21,67%	6	21,43%	21	21,65%
Meer niet dan wel	3	33,33%	32	53,33%	19	67,86%	54	55,67%
Nooit	2	22,22%	11	18,33%	2	7,14%	15	15,46%
Totaal	9	100,00%	60	100,00%	28	100,00%	97	100,00%

Wat jongeren doen met foto's die hun positieve gedachten en/of gevoelens weerspiegelen								
	12 - 13 jaar		14 - 18 jaar		19 - 20 jaar		Totaal aantal	Totaal %
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%		
Houden ze voor zichzelf	6	54,55%	22	24,18%	4	8,16%	32	21,19%
Delen ze met belangrijke mensen uit hun omgeving	4	36,36%	29	31,87%	19	38,78%	52	34,44%
Delen ze op sociale media	1	9,09%	27	29,67%	17	34,69%	45	29,80%
Gebruiken ze voor creatieve doeleinden	0	0,00%	13	14,29%	9	18,37%	22	14,57%
Totaal	11	100,00%	91	100,00%	49	100,00%	151	100,00%

Wat jongeren doen met foto's die hun negatieve gedachten en/of gevoelens weerspiegelen								
	12 - 13 jaar		14 - 18 jaar		19 - 20 jaar		Totaal aantal	Totaal %
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%		
Houden ze voor zichzelf	8	100,00%	45	61,64%	24	70,59%	77	66,38%
Delen ze met belangrijke mensen uit hun omgeving	1	12,50%	19	26,03%	7	20,59%	27	23,28%
Delen ze op sociale media	0	0,00%	4	5,48%	1	2,94%	5	4,31%
Gebruiken ze voor creatieve doeleinden	0	0,00%	5	6,85%	2	5,88%	7	6,03%
Totaal	8	100,00%	73	100,00%	34	100,00%	116	100,00%

Welke gedachten er bij jongeren opkomen bij het zien van deze foto*	
12 - 13 jaar	Aan de natuur; blijdschap (3); dat het mooi is; deze foto doet me denken aan de lente; mooi weer en genieten van de natuur; groen; mooi maar ook een beetje raar; mooi, planten, ...; natuurlijk; shampoo; natuur.
14 - 18 jaar	Geluk (4); perfectie, de foto is getrokken op het goede moment; vreedzaam; je moet u niet laten doen door mensen dat groter zijn dan u; rust (4); wat is het?; natuur (9); blijdschap (4); raar (3); de natuur is mooi en kleurrijk; hoop (2); de weerspiegeling van iets ...; fris en leven; zuiverheid; ongemak; buiten; super mooi en rustgevend; lelijk; vrijheid; helder; zachtheid; positief; gelukkig; mooi; energiek; verdriet (2); rustgevende gedachten; leuk en vrolijk; eenzaamheid (2); leven (2); waterdruppel op blad; clean; begin van de lente; onwettelijk; weerspiegeling en diepte samen; je bent 'maar' een kleine schakel in een groot proces; tevredenheid en bijzonderheid; cool en fascinerend; almost there; hoop en doorzettingsvermogen; een zon met engelen vleugels ervoor; wauw mooi/speciaal; wat stelt deze foto voor?; een nieuw begin; rust; fris, leven en energie.
19 - 20 jaar	Hoop; natuur; leven; gezondheid; fris; lente; zonlicht; groeien; wauw mooi; geen specifieke gedachte; hoofd versus hart; water, groen en blaasjes; geluk; breekbaarheid van de natuur; hoop en moed; wonderen der natuur; zomer; een druppel op een blad; natuur; geen idee, mijn excuses; verwarring; groei; zomer, opgewekt en speciaal; hoop; kunstig.

*

Wanneer delen jongeren een foto van zichzelf?								
	12 - 13 jaar		14 - 18 jaar		19 - 20 jaar		Totaal aantal	Totaal %
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%		
Wanneer ze zelf tevreden zijn over het resultaat	9	112,50%	49	76,56%	23	76,67%	81	79,41%
Ook al voldoet het resultaat niet aan de eigen verwachtingen	0	0,00%	12	18,75%	4	13,33%	16	15,69%
Ze delen nooit foto's van zichzelf	0	0,00%	3	4,69%	3	10,00%	6	5,88%
Totaal	8	100,00%	64	100,00%	30	100,00%	102	100,00%

Wat jongeren van een volwassen persoon verwachten als ze een foto delen die hun gevoelens en/of gedachten weerspiegelen								
	12 - 13 jaar		14 - 18 jaar		19 - 20 jaar		Totaal aantal	Totaal %
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%		
Respecteren van gevoelens en gedachten	6	60,00%	36	52,94%	23	58,97%	65	55,56%
Vertellen over de gevoelens en/of gedachten die de foto bij hem oproepen	2	20,00%	21	30,88%	10	25,64%	33	28,21%
Feedback geven over de foto zelf, over het technische aspect	2	20,00%	9	13,24%	6	15,38%	17	14,53%
Geen verwachtingen	0	0,00%	2	2,94%	0	0,00%	2	1,71%
Totaal	10	100,00%	68	100,00%	39	100,00%	117	100,00%

De mate waarin jongeren over zichzelf beginnen reflecteren bij het zien van een foto van zichzelf								
	12 - 13 jaar		14 - 18 jaar		19 - 20 jaar		Totaal aantal	Totaal %
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%		
Altijd	4	44,44%	12	20,00%	8	28,57%	24	24,74%
Meer wel dan niet	2	22,22%	29	48,33%	11	39,29%	42	43,30%
Meer niet dan wel	3	33,33%	14	23,33%	8	28,57%	25	25,77%
Nooit	0	0,00%	5	8,33%	1	3,57%	6	6,19%
Totaal	9	100,00%	60	100,00%	28	100,00%	97	100,00%

Stelling: "Aan de hand van een foto kan ik ontdekken wie ik echt ben."								
	12 - 13 jaar		14 - 18 jaar		19 - 20 jaar		Totaal aantal	Totaal %
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%		
Helemaal mee eens	1	11,11%	0	0,00%	3	10,71%	4	4,12%
Mee eens	3	33,33%	4	6,67%	5	17,86%	12	12,37%
Niet mee eens, maar ook niet mee oneens	5	55,56%	31	51,67%	11	39,29%	47	48,45%
Niet mee eens	0	0,00%	13	21,67%	8	28,57%	21	21,65%
Helemaal niet mee eens	0	0,00%	12	20,00%	1	3,57%	13	13,40%
Totaal	9	100,00%	60	100,00%	28	100,00%	97	100,00%

Welke (drie) woorden bij jongeren opkomen bij het zien van deze foto*	
12 - 13 jaar	Raar, mooi en eng; Oostende, verlaten en oud; rustig, stilte en gezellig; kapot, trein en roest; hout, verlaten en saai; alleen, verlaten en oud; trein, kapot en raar; kapot, trein en verdriet.
14 - 18 jaar	Oud, trein en verlaten; oud, goede herinnering en emoties; ongeluk, ernst en schade; oud, kapot en nutteloos; gevaar, angst en dood; ongeluk, ernst, schade; trein, oud en verbleekt; verlaten, oorlog en geschiedenis; alleen, kapot en oud; mooi, origineel en koud; vervallen, verlaten en alleen; geweld, angst en oorlog; oud, triest en eenzaam; verlaten, trein en eenzaam, oud, retro en eenzaam; verwoesting, verdriet en pijn; oud, verlaten en eenzaamheid; verlaten, leeg en eenzaam; into the wild (film); geweld, schoonheid en natuur; vergane glorie; oud, mooi en leuk; verleden, kapot en tijd; verlaten, trein en roest; oud, verlaten en triest; einde, verdriet en chaos; wrak, oud en achtergelaten; verlaten, ongeval en oud; oud, verlaten en rustgevend; natuur, oudheid en trein; Afrika, stuk en grijs; oud, verlaten, vroeger; oud, achterlaten en vergeten; kapot, oud en natuur; verlaten, eenzaam en kapot; oud, fotograaf en station; angst; verlaten, gebarsten en trein; metro, oud en kapot; puur, natuur en routine; versleten, oud en vroeger; eenzaamheid, oud en versleten; verlaten, roest en oud; verlaten, oud en kapot; urbex; verlaten, droefheid en eenzaamheid; oud, verlaten en stil; schoonheid, beschadigd en wrak; verlaten, oud -> eenzaam/breekbaar; eenzaam, vintage en heel mysterieus; verlaten, mysterieus en raar; oud, kunst en waar?; oud, verleden en eenzaam; ik weet het niet; gebroken, kapot en einde; oud, trein en kapot; verlaten, verleden en verhaal; trein, roest en ruit; verlaten, angst en eenzaam.
19 - 20 jaar	Ongeluk, verdriet en kunst; leven, verleden en hoop; trein, wrak en ongeluk; verlaten, oud en kapot; kapot, trein en oud; geweld, afgeleefd en doel; donker, eenzaam en triestig; geschiedenis, verwoesting en herinnering; oud, wildernis en avontuur; verlaten, angst en avontuur; veroudering, roest en verleden; breekbaar; into the wild; verlaten, eenzaam en verval; bus, oud en kogelgaten; technisch, oud en mooi; natuur, angst en tijd; verlatenheid, oud en kapot; veerkracht, onvergankelijk en mysterie; ongeval; verlaten, trein en eng; verlaten, roest en bos; oud, eenzaam en tevreden; oud, reizen en verlaten; verlaten, eenzaam en uniek; avontuur, ontspanning en urban; avontuur.

*

Idee dat jongeren hebben omtrent hun eigen manier van denken en waarnemen ten opzichte van anderen								
<i>Mijn manier van denken en waarnemen is ... dan/aan de manier waarop mensen uit de omgeving denken en waarnemen</i>								
	12 - 13 jaar		14 - 18 jaar		19 - 20 jaar		Totaal aantal	Totaal %
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%		
Beter	4	44,44%	15	25,00%	6	21,43%	25	25,77%
Evenwaardig	4	44,44%	35	58,33%	20	71,43%	59	60,82%
Minderwaardig	1	11,11%	10	16,67%	2	7,14%	13	13,40%
Totaal	9	100,00%	60	100,00%	28	100,00%	97	100,00%

Stelling: "Wanneer mensen over een foto praten, mogen ze het oneens zijn met elkaar."								
	12 - 13 jaar		14 - 18 jaar		19 - 20 jaar		Totaal aantal	Totaal %
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%		
Helemaal mee eens	5	55,56%	37	61,67%	22	78,57%	64	65,98%
Mee eens	3	33,33%	20	33,33%	6	21,43%	29	29,90%
Niet mee eens, maar ook niet mee oneens	1	11,11%	2	3,33%	0	0,00%	3	3,09%
Niet mee eens	0	0,00%	1	1,67%	0	0,00%	1	1,03%
Totaal	9	100,00%	60	100,00%	28	100,00%	97	100,00%

Stelling: "Als ik tevreden ben over een foto van mezelf, maakt het mij helemaal niet uit wat anderen hiervan vinden."								
	12 - 13 jaar		14 - 18 jaar		19 - 20 jaar		Totaal aantal	Totaal %
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%		
Helemaal mee eens	4	44,44%	5	8,33%	4	14,29%	13	13,40%
Mee eens	4	44,44%	20	33,33%	4	14,29%	28	28,87%
Soms mee eens, soms niet mee eens	0	0,00%	24	40,00%	11	39,29%	35	36,08%
Niet mee eens	1	11,11%	10	16,67%	7	25,00%	18	18,56%
Helemaal niet mee eens	0	0,00%	1	1,67%	2	7,14%	3	3,09%
Totaal	9	100,00%	60	100,00%	28	100,00%	97	100,00%

Waarom jongeren foto's verzamelen en/of maken								
	12 - 13 jaar		14 - 18 jaar		19 - 20 jaar		Totaal aantal	Totaal %
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%		
Om zich er later aan te herinneren	7	58,33%	50	53,19%	26	49,06%	83	52,20%
Om negatieve gevoelens en/of gedachten een plaats te geven	0	0,00%	7	7,45%	3	5,66%	10	6,29%
Om hoop/verlangens weer te geven	0	0,00%	7	7,45%	5	9,43%	12	7,55%
Om zichzelf beter te leren kennen	1	8,33%	6	6,38%	1	1,89%	8	5,03%
Om weer te geven wat hij mooi vindt en waardeert	4	33,33%	24	25,53%	18	33,96%	46	28,93%
Totaal	12	100,00%	94	100,00%	53	100,00%	159	100,00%

De mate waarin jongeren gebruik willen maken van fotografie om uitdrukking te geven aan zichzelf								
	12 - 13 jaar		14 - 18 jaar		19 - 20 jaar		Totaal aantal	Totaal %
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%		
Heel graag	2	22%	10	16,67%	6	21,43%	18	18,56%
Graag	2	22%	17	28,33%	10	35,71%	29	29,90%
Misschien	5	56%	26	43,33%	9	32,14%	40	41,24%
Absoluut niet	0	0%	7	11,67%	3	10,71%	10	10,31%
Totaal	9	100%	60	100,00%	28	100,00%	97	100,00%